

BİR KADIN KOOPERATİFİ VE KADINLARIN DAYANIŞMA DENEYİMLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Elif KAHRIMAN

Şubat 2021

BİR KADIN KOOPERATİFİ VE KADINLARIN DAYANIŞMA DENEYİMLERİ

Elif KAHRIMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Erhan AKARÇAY

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Şubat 2021

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ÖZET

BİR KADIN KOOPERATİFİ VE KADINLARIN DAYANIŞMA DENEYİMLERİ

Elif KAHRIMAN

Sosyoloji Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şubat, 2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Erhan AKARÇAY

Bu çalışma kadının mutfaktaki emeğini, kadınların örgütlenmesinin bir tezahürü olan kooperatif deneyimlerini konu edinen bir çalışmadır. Feminist kuramsal çerçevenin benimsendiği bu çalışmada, kadının mutfaktaki emeğinin ve kooperatif deneyimlerinin sosyolojik bakış açısıyla anlaşılması amaçlanmıştır. Nitel yöntemin temel alındığı bu tez Balıkesir’de yer alan bir kadın kooperatifine yönelik bir vaka çalışmasıdır. Buradan hareketle çalışmanın iki ayağı mevcuttur. Bir taraftan kooperatif kurucusu kadınların kooperatif kurma süreci ve bu süreçte neleri, ne şekilde deneyimledikleri analiz edilmiştir. Diğer taraftan üretici kadınlar üzerine odaklanarak kadınların, kadın kooperatifinde yer almayı nasıl tecrübe ettikleri incelenmiştir. Bununla birlikte kadın emeğinin bir boyutunu oluşturan mutfaktaki varoluşları hem ev hem de kooperatif boyutuyla sosyolojik analize tabi tutulmuştur. Bulguların analizinde feminist kuramdan, özellikle de Marksist ve sosyalist feministlerin analizlerinden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler ışığında şu bulgulara ulaşılmıştır: Kurucu kadınlar, “kadının en iyi yaptığı şey” üzerinden hareket ettiklerini belirterek gıda ürünleri üzerine bir kooperatif kurmuşlardır. Ne var ki kadınlar kooperatifin kuruluşunda ve sonraki süreçte birtakım toplumsal ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmakla birlikte kooperatif içi işleyiş konusunda da birtakım güçlüklerle yüzleşmişlerdir.

Üretici kadınlara odaklanıldığında, evde ve kooperatif içinde mutfakta edimde bulunan özneler olarak “çifte yük” altına girmişlerdir. Ancak buna rağmen kooperatifin kadınlara birtakım kazanımları olduğu da gözlenmiştir. Özellikle bireysel ve toplumsal boyutuyla önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Kooperatifin ekonomik getirisi geri planda kalmaktadır. Kadınlar; popüler, yöresel, geleneksel tatların harmanlandığı kooperatif mutfağı aracılığıyla kamusal alanda görünür hale gelmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Kadın kooperatifi, Kadın emeği, Mutfak, Kamusal alan, Gıda

ABSTRACT

A WOMEN’S COOPERATIVE AND WOMEN’S SOLIDARITY EXPERIENCES

Elif KAHRIMAN

Department of Sociology

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, February, 2021

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Erhan AKARÇAY

This master’s thesis focuses on women's labor in the kitchen and women’s cooperative experiences as a reflection of women’s organization. In this study, feminist theoretical framework is adopted. The research aims to analyze women’s labor in the kitchen and women’s cooperative experiences from a sociological point of view. A case study based on a qualitative method was carried out in a women's cooperative in Balıkesir for this purpose. The study has two main parameters. On the one hand, the process of establishing a cooperative and what and how they experienced in this process were analyzed. On the other hand, by focusing on productive working women, how they experience taking part in the women's cooperative has been examined. Their existence in the kitchen, which constitutes a dimension of women's labor, has been subjected to sociological analysis with both home and cooperative dimensions. For the analysis of the findings, especially the analysis of Marxist and socialist feminists has been used within feminist theory. According to the main results of the study, founding women stated that they act on “what women do best”. For this view, they established a cooperative based on food products. Nevertheless, women faced with some social and economic problems both the establishment of the cooperative and the following period. Women also confronted some difficulties regarding the functioning of the cooperative. When we think about productive women, women have been put under “double burden” as subjects with behavior at home and in the cooperative kitchen. However, it has been

observed that the cooperative has some gains for women. They have achieved important gains, especially with their individual and social dimensions. The economic gain of the cooperative is in the background. Women have become visible in the public sphere through the cooperative kitchen where popular, local and traditional flavors are blended.

Keywords: Women's cooperative, Women labour, Kitchen, Public space, Food

ÖNSÖZ

Kadının mutfaktaki emeği meselesini kadın kooperatifi temelinde incelemeyi amaç edindiğimiz söz konusu yüksek lisans çalışmasının başından sonuna dek kıymetli eleştirileriyle bana yol gösteren, katkı sağlayan değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Erhan AKARÇAY'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Değerli görüşleri ile bu çalışmaya katkı sağlayan jüri üyelerim, Dr. Öğr. Üyesi Feryal Aysin KOÇAK TURHANOĞLU'na ve Dr. Öğr. Üyesi Şengül İNCE' ye teşekkür ederim.

Her zaman olduğu gibi bu süreçte de beni yalnız bırakmayıp bana destek olan, beni anlayan ve kız kardeş eksikliğini bana hiçbir zaman hissettirmeyen değerli dostlarım Yeşim Dilek'e, Gamze Buran'a ve Merve Yıldırım'a teşekkür ederim.

Bu çalışma boyunca kaynaklara ulaşmamı kolaylaştıran, deneyimleriyle bana rehberlik edip desteğini esirgemeyen değerli arkadaşım Özgür ÖZTÜRK'e teşekkür ederim.

Bu çalışmaya katılmayı kabul edip kapılarını bana açan, kendilerine yönelttiğim soruları içtenlikle yanıtlayan, aynı zamanda beni kolayca benimseyip veri toplama sürecini kolaylaştıran ve bu çalışmayı mümkün kılan kadın kooperatifi üyelerinin her birine teşekkür ederim.

Sevgilerini hissettirmekten hiçbir zaman vazgeçmeyerek bana destek olan halam ve enişteme teşekkür ederim. Aramızda kuşak farkı olmasına rağmen beni en iyi anlayan, “başlanmış işi bitmiş işten say” diyerek beni cesaretlendiren, her koşulda pozitifliğini muhafaza edebilmesine hayran olduğum, en iyi arkadaşım biricik babaanneme teşekkür ederim. Son olarak, bana inanmayı hiçbir zaman bırakmayıp beni her koşulda destekleyen, yüreklendiren, her zaman olduğu gibi bu çalışma boyunca da bana motivasyon kaynağı olan, hayatımda çok şey ifade eden değerli aileme minnet duygumu sunarım.

23.02.2021

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan "bilimsel intihal tespit programı"yla tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Elif KAHRIMAN

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
1.2. Araştırmanın Problemi.....	5
1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları	6
2. ALANYAZIN	6
2.1. Kavramsal Çerçeve	6
2.1.1. Kooperatif nedir?	6
2.1.2. Türkiye’de kooperatifçilik.....	8
2.1.3. Kadın kooperatifleri.....	10
2.1.3.1. Kadın kooperatifleri neden kuruluyor?	14
2.1.3.2. Kadın kooperatiflerinin faaliyet alanları.....	16
2.1.4. Sosyolojik perspektifte örgüt ve örgütlenme	18
2.1.4.1. Örgüt ve örgütlenme.....	18
2.1.4.2. Kadın örgütlenmesi.....	19
2.2. Kuramsal Çerçeve.....	19
2.2.1. Feminist kuram.....	19
2.2.1.1. Liberal feminist kuram	23
2.2.1.2. Radikal feminist kuram.....	24
2.2.1.3. Marksist feminist kuram.....	26

2.2.1.4. Sosyalist feminist kuram	27
3. YÖNTEM	33
3.1. Araştırmanın Yöntem ve Tekniği	33
3.2. Araştırma Deseni.....	33
3.3. Verilerin Analizi	34
4. BULGULAR VE YORUM.....	35
4.1. Katılımcı Kadınların Sosyo-demografik ve Sosyo-ekonomik Özellikleri	36
4.2. Kadınların Örgütlenme Süreci	38
4.3. Kadınların Kooperatif Girişimciliği	40
4.4. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Kentte Var Oluş Mücadelesi	51
4.5. Özne Kadın Olunca Kooperatifin Kalbi: Mutfak?	54
4.5.1. Üreten mutfakta ne var?	55
4.6. Kadınlar Karşılaştıkları Sorunları Anlatıyor	58
4.6.1. Yasa- mevzuat	58
4.6.2. Gelir- satış	59
4.6.3. Kadınların “biz” olma süreci	60
4.7. Girişimcilik Serüveninde Kadınların Desteği Kaynaklar	62
4.8. Kadınların Ev ve Kooperatif Deneyimi Üzerine: Sosyolojik Bir Sentez.....	64
4.8.1. Kadınların kooperatife üye olma süreçleri	65
4.8.2. Kadınların kooperatife üye olma nedenleri	66
4.8.3. Kadın bakışıyla ev ve mutfak	68
4.8.4. Bir ev işi, “mutfak işi” üzerine	71
4.8.5. Kadınların ikilemi: ev ve kooperatif mutfağı	74
4.8.6. Kadınların kooperatif deneyimleri	88
4.8.7. Toplumsal cinsiyet yaşam döngüsü: kooperatiften bir kesit	94
4.8.8. Anılar	96
4.8.9. Geleceğe yönelik.....	98
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	98
5.1. Sonuç	98
5.2. Öneriler	104
KAYNAKÇA	108
EKLER	

ÖZGEÇMİŞ

KISALTMALAR DİZİNİ

BAĞ-KUR	: Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu
ÇYDD	: Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği
DAP	: Doğrudan Yardım Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GTB	: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı
ICA	: Uluslararası Kooperatifler Birliği
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
KAGİDER	: Kadın Girişimcileri Derneği
KEDV	: Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı
KEİG	: Kadın Emegi ve İstihdamı Girişimi
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
TÜKOSEP	: Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

1. GİRİŞ

Genel olarak kadın emeği ve özel olarak kadının ev içi emeği sosyal bilimlerde farklı perspektiflerde ele alınan konulardan birisidir. “Ev”, “ev işi”, “ev içi emek” ifadelerini kullandığımızda birçoğumuzun aklına kadın gelmektedir. Zira 18. ve 19. yüzyılda üretim ilişkilerinde meydana gelen değişim ve sanayileşmenin hız kazanmasıyla ev ve iş yeri ayrımı oluşmuştur. Bu ayrım cinsler arası farklı konumlanışları da beraberinde getirmiştir. Böylece kadın ev içi alanla sorumlu tutulurken erkek ev dışı alana uygun görülmüştür. Böylece ev işlerinin temel öznesi kadın olmuştur. Ev işi kavramı pek çok işi ihtiva etmektedir. Ev içerisinde; temizlik, bakım işlerinden mutfak işlerine kadar birçok faaliyeti kadın üstlenmektedir. Bu çalışmada ev içi işin bir boyutu olan, kadınların mutfaktaki varoluşlarına odaklanılmıştır. Mutfak ise kadına hem ev içi yeniden üretimi hem de belirli açılardan iktidar alanı sağladığı için değerlidir.

Feminist kuram, kadının özel alandaki ve kamusal alandaki konumuna eleştirel bir bakış açısı getirmiş ve toplumsal yaşamdaki konumlanışını sorgulamıştır. Kadının toplumsal yapıdaki konumunu analiz etmede ve anlamada “toplumsal cinsiyet”, “yeniden üretim” ve “patriyarka” kavramları mihenk taşı olarak görülebilir. Bu çalışmanın hareket noktası da bu kavramlardır. Feminist kuramın temel alındığı bu çalışmada özellikle Marksist ve sosyalist feministlerin analizleri uğrak noktası olmuştur. Marksist feministlere göre eşitsiz işbölümü kamusal alanda yer alan kadınların çifte yük altına girmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte Marksist feministler kadınların sınıfsal açıdan birbirlerinden farklılık arz ettiğine dikkat çekmiştir. Diğer taraftan sosyalistler feministler ise kadınların ikincilleştirilmesini kapitalizm ve patriyarka üzerinden analiz etmişlerdir. Kamusal alan – özel alan ikiliğini önemseyen sosyalist feministler kadınların ikincil konumunu, kamusal alan ve özel alanı birlikte analiz ederek ortaya koymuşlardır.

Patriyarkal kapitalist dünyada emek piyasasında kadınlar ikincil konumda yer almaktadır. Bu durum karşısında kadınlar en az erkekler kadar kamusal dünyada üretim ilişkilerinde yer almak için- bir alternatif olarak- örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Kadın kooperatifleri bu örgütlenmenin bir boyutudur. Özdemir ve Yılmaz’ın (2011, s. 75) belirttiği üzere kadın kooperatifleri üretim ve işletmeyi ihtiva ettiği için sürekliliği

sağlamakta ve kadınlar bu kooperatiflerde üretme, çalışma ve para kazanma imkânı elde edebilmektedirler. Başka bir işte çalışmayı düşün(e)meyen kadınlar için kooperatif ideal bir ortam olmaktadır. Zira kadınlar hem çalışıp hem de sosyal faaliyet sürdürme olanağına sahip olurlar.

Tüm bunlar neticesinde kadın örgütlenmesinin oluşumu ve kadın emeğinin konumlanması toplumsal ilişkilerden bağımsız değildir. Bir vaka çalışması olan bu çalışmada kadınların domestik bilgileri üzerine kurulmuş, örgütsel bir atmosfer olan kadın kooperatifi çalışma alanını oluşturmuştur. Bu konunun ilgi alanı olmasının nedeni, kadın için büyük önem derecesine sahip mutfağın politik alan olması ve ev içi alanda mutfağın eyleyicileri olan kadınların mutfaktaki işleyişlerinin görünmez olması ancak kadınların örgütsel birliği olan kooperatifte mutfaktaki varoluşlarının bir mübadele değerine sahip hâle gelmesidir. Bununla birlikte kadınların kendi varoluşlarının bir simgesi olan kadın kooperatifi, kadın örgütlenmesinin sosyolojik mercekten analizinin yapılması açısından önem arz etmektedir.

Literatürde kooperatif kavramını tanımlamaya yönelik pek çok tanım yapılmıştır. Bu tanımların ortak noktası “ortak hedef”, “iş birliği yapmak”, “dayanışma” gibi kavramlardır. Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı’nda (2015), kadın kooperatifçiliği; kadın işgücünün ekonomiye kazandırılması ve kadınların sosyal ve kültürel faaliyetlerinin geliştirilmesi amacıyla hareketle tabandan gelen bir hareket olarak tanımlanmıştır. Ancak bu çalışmaya konu olan kadın kooperatifinin hiyerarşik bir yapılanmaya sahip olması nedeniyle tam olarak bu tanıma ihtiva etmediğini görmekteyiz. Bu anlamda kooperatifçilik modelinde hayata geçirilen kadın örgütlenmeleri her zaman tabandan bir hareketle örgütlen(e)memekte ve yatay bir modeli mümkün kılamamaktadır.

Kadın kooperatifleri hiyerarşik bir yapılanmayla hayata geçirildiğinde tam bir kooperatifçilik modeline tekabül etmemekte ve daha çok kadın girişimciliğine denk düşmektedir. Böylelikle kurucu kadın- üretici kadın dikotomisi ortaya çıkmaktadır. Ve bu ikilik kadınların patriyarkal toplumsal yaşamda ezilmişliğini artırmaktadır. Bununla birlikte kadın kooperatifi, kadınlıkla ilişkilendirilen işlere yönelik faaliyette bulunarak toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretimini mümkün kılmaktadır. Tüm bunlardan hareketle feminist kuram ekseninde yeni bir kadın kooperatifi tanımı yapmak faydalı

olacaktır. O halde, kadınların kamusal dünyaya çıkışını sağlayan, kadınlara yeni sosyallikler inşa eden kadın kooperatifi, homojen bir kadın grubundan oluşmadığında toplumsal yaşamda kadınların ezilmişliğini, denetlenmesini derinleştiren, ucuz emek gücünü temsil eden ve ev işlerinin uzantısı olan işler üzerine yoğunlaşarak toplumsal cinsiyet rollerinin sürdürülmesine kaynaklık eden bir oluşumdur.

Bu kapsamda çalışmanın birinci kısmını giriş bölümü oluştururken ikinci kısım kooperatif, kadın kooperatifi, kadın örgütlenmesi ve feminist kuramlar üzerine alanyazından oluşmaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet, patriyarka, yeniden üretim, kadın emeğinin özgüllüğü tartışılmıştır.

Üçüncü kısım çalışmanın yöntemi üzerinedir. Bu bölümde, araştırmanın yöntem ve tekniğine, desenine ve son olarak da verilerin analizine yer verilmiştir.

Dördüncü kısımda ise araştırma bulgularına ve yorumlara; son olarak elde edilen bulgulardan hareketle sonuç ve öneriler kısmına yer verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ekonomik sistemlerde kadının konumunu düşündüğümüzde, yapılan çalışmalar kadınların dezavantajlı konumda olduğunu gösteriyor. Bu dezavantajlı konumu ortadan kaldırmaya yönelik olarak kooperatifçilik, kadınlar için önemli bir çıkış yolu olarak görülmektedir.

Yapılan literatür taraması sonucunda kadın kooperatifleri konusunda dört adet teze ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan biri, kamu yönetimi anabilim dalında yürütülen Esen Özdemir'e (2009) ait "Bir sivil toplum kuruluşu (STK) örgütlenme modeli: Amargi kadın kooperatifi" başlıklı yüksek lisans çalışmasıdır. Özdemir yapmış olduğu bu çalışmada Amargi Kadın Kooperatifi'nin örgütlenme modelini; örgüt içi demokrasinin işlerliği, gönüllülerle ve devletle ilişkiler başlıkları bağlamında sözlü tarih ve gözlem tekniklerinden faydalanarak tartışma yürütmüştür. Diğer bir çalışma yine Amargi kadın kooperatifi üzerine Ayşe Ülkü Özakin'a (2012) aittir. Özakin "Accomodating diversity within feminism in Turkey: The Amargi Women's Cooperative, 2001-2011" adlı çalışmasında Amargi Kadın Kooperatifi farklılık feminizmi olarak çalışılmış, grubun oluşum sürecine, farklı kimliklerden kadınlarla birlikte siyaset yapmaya odaklanılmıştır. Bir başka çalışma ise iktisat anabilim dalında yapılan Gizem Avşar'a (2017) ait yüksek

lisans tezidir. Avşar, “Kırsal kalkınmada kadın kooperatiflerinin önemi: Eskişehir ilçe ve mahallelerinde kadın kooperatifi potansiyeli” başlıklı çalışmada Eskişehir’in ilçe ve mahallelerinde olası bir kadın kooperatifinin kurulup kurulamayacağına ön çalışmasını yapmıştır. Son olarak Esra Nur Kazar’a (2019) ait doktora çalışması “Kadın yoksulluğunu azaltmada kadın kooperatiflerinin rolü: İstanbul ve Bursa örneği” başlığını taşımaktadır. Parasal ve katılımcı yaklaşım bağlamında kadın yoksulluğunu azaltma noktasında kadın kooperatiflerinin rolünü kadın kooperatifinde çalışan kadın katılımcılara yönelik görüşmeler yaparak analiz etmeye çalışmıştır.

Kadın yoksulluğunu önleme ve yoksullukla mücadele etme konusunda kadın kooperatiflerine değinilen çalışmalar bulunmaktadır. KEİG’in (Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi) hazırlamış olduğu “Türkiye’de Kadın Kooperatifleşmesi: Eğilimler ve İdeal Tipler” başlıklı çalışmada kadın kooperatiflerini karma kooperatiflerden ayıran yapısal özelliklere değinilmiş ve kadın kooperatifleri yarattığı güçlenme imkânları açısından değerlendirilmiştir. Yine KEİG tarafından hazırlanan “Kadın Kooperatifleri Kılavuzu 2018” başlıklı çalışmada kadın kooperatifinin özelliklerine, mevcut sorunlarına ve kooperatif kurma niyetinde olan kadınlara çözüm önerileri sunulmuştur. Diğer taraftan Dünya Bankası (2015) tarafından hazırlanan “Türkiye’de Kadın Kooperatiflerinin Mevcut Durumu” başlıklı raporda Türkiye’de bulunan aktif ve inaktif kadın kooperatiflerine, kadın kooperatiflerinin profiline ve kadın kooperatiflerine yönelik destek programlarına yer verilmiştir.

Bu bağlamda Aybala Aksoy ve Gülay Günay’ın (2018) “Türkiye’de Kadın Kooperatifçiliği” isimli çalışmada kadın yoksulluğu kavramı ve kadın kooperatifçiliği ilişkisi ele alınarak Türkiye’de kadın kooperatifleri değerlendirilmiştir. Nilüfer Serinikli (2016) “Kadın yoksulluğunu önlemede girişimciliğin önemi: Kadın kooperatifleri ve mikro kredi uygulamaları” başlıklı makalesinde kadın yoksulluğuna değinerek kadın kooperatiflerini yoksulluğu önlemede bir alternatif olarak işaret etmektedir.

Feminist kuramsal çerçeveyi benimseyen bu çalışmada ise kadının mutfaktaki emeği, kadınların örgütlenmesinin bir tezahürü olan kooperatif deneyimleri sosyolojik bakış açısıyla incelenmiştir. Bu bağlamda Balıkesir’de kadın kooperatifi üzerinden kadınların mutfaktaki emeğine, kooperatifte kadınların nasıl bir yapı oluşturduğuna ve bu örgütsel yapının kadınların gündelik yaşamlarına yansıyan ekonomik, sosyal,

psikolojik etkilerine, kooperatifin içsel işleyişine-kadınlar arası ilişkilere- odaklanmıştır. Buradan hareketle bu çalışma, nitel bir çalışmadır. Söz konusu kadın kooperatifi, sadece gıda üzerine faaliyette bulunan bir kooperatif olmasıyla diğer birçok kadın kooperatifinden ayrılmaktadır. Bu çalışmada kooperatif kurucusu kadınlar “kurucu kadın”, çalışan kadınlar ise “üretici/çalışan kadınlar” olarak ele alınmıştır. Bu çalışmanın iki ayağı vardır: birincisi kurucu kadınlardır; ikincisi üretici kadınlardır. Kurucu kadınlar kooperatifin yönetim kadrosunda yer almakta ve aktif olarak kooperatifte mutfak üretiminde bulunmamaktadırlar. Üretici kadınlar ise mutfak üretiminde aktif rol alan kadınlardır.

Öncelikle üretici kadınlar düzleminde düşündüğümüzde; kadın kooperatifinde yer alan kadınların yaşamlarına toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında yaklaşmış ve bu perspektifte kadınların ev ve kooperatif alanındaki yaşantılarına odaklanılmıştır. Kadın kooperatifi gibi sivil örgütlenmelerin yarattığı yeni sosyalliklerin toplumsal cinsiyet ilişkilerini etkilemedeki rolünün ve kooperatif içinde -yani üretim mekânı olan mutfakta- kadınlar arası ilişkilerin nasıl ve ne şekilde biçimlendiğinin anlaşılması amaçlanmıştır. Bununla birlikte kooperatif çalışanı olmanın bireysel, toplumsal ve ekonomik boyutlarına odaklanılmıştır.

Diğer taraftan kurucu kadınlar düzleminde düşündüğümüzde ve kooperatifi bir kadın girişimi hareketi olarak gördüğümüzde kooperatif girişimcisi kadınların, kooperatifi kurma ve idame ettirme süreçlerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda kooperatifin kuruluş amacının, kadınların örgütlenme sürecinin, söz konusu süreçte neler yaşandığının anlaşılması amaçlanmıştır.

Buradan hareketle araştırmanın önemini şu şekilde belirtebiliriz: Çalışmanın kadın çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca kadın kooperatifiyle ilgili çalışmalara katkısı; kadın kooperatifi kurmayı amaçlayan kadınlar için yol gösterici bir kılavuz olacağı da öngörülmektedir.

1.2. Araştırmanın Problemi

1. Kadın kooperatifinde yer almanın kadınlara ekonomik, sosyal ve bireysel yansımaları ne şekilde olmaktadır?

2. Kadınlar kooperatifte yer almayı nasıl tecrübe etmekte ve anlamlandırmaktadırlar?
3. Kadınların ev ve kooperatif yaşamına yönelik görüşleri nelerdir?
4. Kadınlar özel alanda mutfak işleriyle meşgul olmanın yanı sıra kooperatif deneyimiyle kamusal alanda da mutfaka girmekte ve gelir elde etmektedir. Bu iki farklı mutfakta yer almayı kadınlar nasıl deneyimlemekte ve değerlendirmektedir?
5. Kadının kooperatifte ev işlerinin bir boyutu olan mutfak pratikleri üzerinden gelir elde ediyor olması kadının ev içerisinde mutfakta harcamış olduğu emeği görünür kılar mı?
6. Kooperatifi bir girişimcilik hareketi olarak değerlendirdiğimizde kadınlar kooperatif kurucusu olarak “girişimci kadın” olmayı nasıl deneyimlemişler ve girişimci kadın olmaya yönelik görüşleri nelerdir?

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma tüm kadın kooperatiflerini kapsamayan, Balıkesir’de yer alan bir kadın kooperatifi üyeleriyle yapılan bir vaka çalışmasıdır. Çalışmanın Balıkesir’deki bir kadın kooperatifi ile sınırlı olmasında coğrafi yakınlık önemli bir etkidir. Ayrıca araştırmacının zaman ve ekonomik imkânlarının sınırlı olması da çalışmanın yalnızca söz konusu kadın kooperatifi ile sınırlandırılmasında etkili olmuştur.

2. ALANYAZIN

Bu bölümde çalışmanın ilgi odağına yönelik kooperatif, kadın kooperatifi, örgütlenme, toplumsal cinsiyet, patriyarka, yeniden üretim gibi kavramlar ile feminist kuramlar tartışılmıştır.

2.1. Kavramsal Çerçeve

2.1.1. Kooperatif nedir?

Köken itibarıyla kooperatif sözcüğü, Fransızcadaki birlikte uğraş ve çaba gösterme anlamına gelen “*cooperer*” kelimesinin kökü olan Latin dilindeki “*cooperatio*” kelimesinden gelmektedir. Latin dilinde “*cooperatio*” kelimesi “iş birliği” anlamına gelmektedir. Eylem olarak kavrama baktığımızda ise “*cooperari*” olarak ifade

edilip “iş birliği yapmak” anlamına gelmektedir (Mülâyim, 2010, s. 67; Özdemir, 1981, s.1; Türk Kooperatifçilik Kurumu, 1968).

Kooperatif kavramını tanımlamaya yönelik olarak çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Ancak kavramın uzlaşmış, herkes tarafından kabul gören bir tanımından bahsetmek ise oldukça güçtür. Mülâyim (2010, s. 17) kooperatifi, bireylerin bir işi tek başına yapmaktan ziyade, bu işi kolektif olarak yapmanın daha yararlı olduğu, en iyi şekilde ve maliyet fiyatına yapmak üzere dayanışma ruhuyla hareket edilerek bireylerin ekonomik güçlerini birleştirmesi olarak tanımlamaktadır. Geray’a (2014, s.33) göre kooperatif, ortak ekonomik, toplumsal ve kültürel ihtiyaçları karşılamaya yönelik gönüllülük esasını etrafında birleşen ve beklentilerini ortaklaşa olarak sahip oldukları ve demokratik şekilde yönettikleri girişim vasıtasıyla gerçekleştirmek isteyen bireylerin birleşkesidir. Özdemir (1981, s.11) ise kooperatifi, belirli ve ortak bir hedefe ulaşmak üzere bireylerin iktisadi varlık ve kuvvetlerini birleştirmesi olarak tanımlamaktadır.

Marshall’a (1999, s. 428) göre kooperatif, sosyalizmin bazı âdem-i merkeziyetçi şekillerinde görülen, ancak kapitalizmde de başarılı bir şekilde uygulanan, kapitalist sisteme alternatif bir örgütlenme şeklidir. Günümüzde kapitalizmin krizleriyle, her şeyin maksimum düzeyde kâr elde edilebilecek şekilde iş, emek, üretici ve tüketici boyutlarıyla örgütlendiği bir ekonomik sisteme alternatif oluşturma çabalarıyla bir dayanışma örgütlenmeleri olarak kooperatifi anlamaya çalışmak mümkündür.

Kooperatif, bir dernek, bir sendika ya da siyasal bir parti değildir. Kooperatifler kâr amacı gütmeyen kuruluşlar olduğu için ticari bir kuruluş değildir. Kooperatifler ekonomik varlığı bulunan girişimlerdir. Ancak kooperatiflerde ana amaç kâr değil üyelere hizmet etmektir (Geray, 2014, s. 26-32).

Yapılmış olan tanımlardan hareketle kooperatif kavramını anlamaya yönelik kavramın özüne işaret eden kavramları tesis etmek gerekirse; kooperatif “karşılıklı yardımlaşma” modelini ihtiva etmektedir. Ne var ki etimolojik olarak da kavram “işbirliği yapmak” anlamını içermektedir. Bu anlamda eski dönemlerin yaşantısını anlatmada sıklıkla kullandığımız “imece” sözcüğüne başvurabiliriz. Nitekim “imece” de bireylerin bir amaç için bir araya toplanıp bir işi halletmesi ve bunu söz konusu amaç etrafında birleşen tüm bireylere sırasıyla uygulanmasını ifade eder. Bu anlamda modern

dünyanın imece usulünü bünyesinde taşıyan kooperatifler olmaktadır. Böylece kooperatifler, bireylerin tek başına yapmaktan ziyade “kolektif” olarak yapmak istedikleri bir iş etrafında bir araya geldikleri “*dayanışma ekonomisi*”ne¹ yöneldikleri zaman başvuracağı bir “örgütlenme modeli”dir. Kooperatif bünyesinde, bir araya gelen bireylerin birlikteliği “gönüllülük” esasına dayanmaktadır. Bu anlamda kooperatifler bireylerin kendi istekleri doğrultusunda “ortak bir amaç” etrafında bir araya gelmesiyle oluşan, “kâr amacı taşımayan”, “üyelerine ve topluma hizmet”, “ihtiyaçları karşılama” gayesinde olan “eşitlik” ve “adalet” ilkelerini benimseyen, “ekonomik”, “toplumsal” ve “kültürel” yönü bulunan “giriş çıkışların serbest olduğu”, “demokratik bir örgütlenme modeli”dir.

2.1.2. Türkiye’de kooperatifçilik

Ülkemizde kooperatifçilik hareketinin tarihsel seyrine baktığımızda, Osmanlı devleti döneminde Mithat Paşa kooperatifçiliğin öncüsü olarak kabul edilmektedir. Mithat Paşa, 1863 yılında Niş vilayetinin Pirot kasabasında Memleket Sandıkları’nı kurmuştur. Bu sandıklar, o dönemdeki çiftçilerin kredi konusunda karşılaştıkları zorluklara engel olmak amacıyla kurulmuş örgütlenmelerdir. Memleket Sandıkları zamanla ülkede yayılım göstermiştir. Halk tarafından benimsenmiştir. Halkı, tefecilerden büyük oranda korumuştur. Ancak ülkenin çeşitli yerlerinde kurulmuş olan Memleket Sandıkları zamanla etkisini yitirmiş ve istenilen şekilde, başarılı bir biçimde gelişme gösterememiştir. 1883 yılında kötü giden işleyiş karşısında Memleket Sandıkları’na yeni bir yön verilmiş ve Menafi Sandıkları olarak örgütlenmişlerdir. Daha sonra 1888 yılında Menafi Sandıkları da kaldırılmış ve Ziraat Bankası kurulmuştur (Mülâyim, 2010; Özdemir, 1981).

Ülkemizde bugünkü anlamıyla kooperatifçilik, Cumhuriyet döneminde başlamıştır. Bu dönemde kooperatifçilik hareketiyle ilgili faaliyetlerde bulunan baş aktör Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Atatürk, kooperatifçilik hareketine önem vermiş ve 1920 yılından ölümüne kadar olan dönemde kooperatifçilikle ilgili faaliyetlerde bulunmuştur. 1920 yılında Mustafa Kemal Paşa’nın da imzası bulunan 77 maddelik “Kooperatif Şirketler Yasası” tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarı Türkiye’de

---

¹Aykaç (2018), “Dayanışma Ekonomileri Üretim ve Bölüşüme Alternatif Yaklaşımlar” adlı çalışmasında dayanışma ekonomilerini dört örnek üzerinden tartışmaktadır. Tartışmanın bir boyutu kooperatifler üzerine gerçekleşmektedir.

kooperatifçilik tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Atatürk döneminde kooperatifçilik hareketiyle ilgili en verimli dönem 1935 yılı olmuştur (Mülâyim, 2010). Bu dönemde ülkede ağırlık kazanmış olan iktisadi faaliyet tarımdı ve 1930'lu yıllar tarım sektörünün krizden etkilendiği bir dönem olmuştur. Bundan dolayı çiftçilere mali açıdan destek olmak ve tarım ürünlerinin pazarlanması hususunda çalışmalar başlatılmıştır. Böylece 1935 yılında 2834 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu” ve “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” çıkarılmıştır. Bunların dışında kalan kooperatifler için Kooperatifler Kanunu çıkarılana kadar Türk Ticaret Kanunu kararları uygulanmıştır (Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016, 2017, s. 4).

Atatürk'ün ölümünden sonra kooperatifçiliğe yeterince ilgi gösterilmemiştir. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise ekonomik ve toplumsal sorunlar artış göstermiştir. Buna yönelik olarak planlamalar yapılmıştır (Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016, 2017, s. 4). 1961 Anayasası'nda kooperatifçilik ile ilgili özel bir madde yer almıştır. Bu dönemde ülkenin iktisadi ve toplumsal yapısına bağlı olarak kooperatifçilik hareketi tarımsal alanda faaliyet gösterirken ilerleyen yıllarda iktisadi ve toplumsal yapıda meydana gelen değişimler neticesinde çeşitli alanlara sirayet etmiştir (Özcan, 2007, s. 108).

1969 yılında Kooperatifler Kanunu uygulamaya koyulmuş; 1982 Anayasası'ndaki 171. Madde ile de kooperatifçiliğin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Anayasalarda kooperatifçiliğin gelişimine yönelik maddelerin yer alması hem kooperatifler hem de kadın kooperatiflerinin gelişim göstermesi yönünde önemli adımlardır.

Günümüzde kooperatifler, T.C. Ticaret Bakanlığı, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı ve T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bünyesinde faaliyet göstermektedirler. T.C. Ticaret Bakanlığı verilerine göre 2018 yılının aralık ayında elde edilen verilere göre Türkiye genelinde kooperatif sayısı 13128 olarak belirlenmiştir.

Ülkemizde kooperatifçilikle ilgili yakın zamandaki önemli adımlardan biri “Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı” (TÜKOSEP) dir. Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı çerçevesinde belirlenen vizyon, genel amaçlar ve hedefler toplumda kooperatifleşme oranını artırmaya yönelik ve kooperatifçilik

hareketini destekler niteliktedir. Bu stratejik hedefler aynı zamanda kadın kooperatiflerinin gelişimini de destekler niteliktedir.

2.1.3. Kadın kooperatifleri

Kadın kooperatifini, kadınların kurup işlettiği bir kooperatif çeşidi olarak tanımlamak mümkündür. Diğer kooperatiflerle bir arada düşündüğümüzde yasal statü ve yükümlülükler açısından onlardan farklı değildir. Kadın kooperatifleri de diğer kooperatif türleri gibi 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'na tabidir (KEİG, 2018, s. 7). Ancak sosyal ve ekonomik maksatların birlikte hedeflenmesi ve geleneksel olarak kadınlıkla ilişkilendirilen roller etrafında düşünüldüğü için özel bir kategori olarak ortaya çıkmıştır (KEİG, 2018, s. 5).

Kadın iş gücünün ekonomiye dâhil edilmesi, kadınların daha iyi ve kendi belirleyecekleri koşullarla çalışmalarının temini ve çalıştıkları işletmenin aynı zamanda yönetimine de katılabilmelerine yönelik olarak TÜKOSEP'te, özel bir faaliyet yer almaktadır. Bu kapsamda, kadınların kooperatif çatısı altında örgütlenmeleri kolaylaştırılarak, girişimci olmalarının ve ekonomik arenada yer almalarının desteklenmesi hedeflenmiştir.

Kadın kooperatifçiliği, kadın iş gücünün ekonomiye dâhil edilmesi, kadınların sosyal ve kültürel etkinliklerinin geliştirilmesi, korunması ve desteklenmesine yönelik olarak ve kadınların sağlıklı ve gelişmiş bir çevrede yaşamalarını sağlamak amacıyla kadın girişimcilerin talepleri doğrultusunda aşağıdan yukarıya doğru oluşan bir hareket yani tabandan gelen bir harekettir. Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi Anasözleşmesi de kadınların ekonomik ve sosyal durumunu iyileştirmeye yönelik olarak hazırlanmıştır (TÜKOSEP İzleme Raporu, 2015, s. 44).

Kadın kooperatifi meselesi devletin, sivil toplum örgütlerinin ve uluslararası örgütlerin zamanla daha yakından ilgilendiği bir olgu haline gelmiştir (KEİG, 2015, s. 12). Bu anlamda kadın kooperatifleri her zaman yerelden, öz- örgütlenme temelinde ve kadınların ortak bir amaç etrafında bir araya gelerek oluşturdukları bir model olmayabilir (KEİG, 2018, s. 8). Duguid, Durutaş ve Wodzicki'nin (2015) yapmış olduğu çalışma sonucunda elde edilen verilere göre 63 aktif kadın kooperatifinin 42'si ve 38 inaktif kadın kooperatifinin 23'ü yereldeki kadınlar tarafından kurulmuştur (Duguid, Durutaş ve Wodzicki, 2015, s. 44). Nitekim kadın kooperatifleri, kalkınma

projeleriyle, yerel yönetimlerin ve çeşitli kadın örgütlerinin teşvikleriyle de kurulabilmektedir (KEİG, 2018, s. 8). Kadın örgütlerinin, kadın kooperatiflerine desteği özellikle kuruluş aşamasında, yönetsel ve yasal fonksiyonların gelişiminde, pazar alanı bulma ve satış ağlarının oluşumunda kendini göstermektedir (KEİG, 2015, s. 51).

Kadın kooperatifleri, bir kalkınma çözümü olarak görülmekte ve ön plana çıkarılmaktadır. Özellikle son yıllarda sosyo-politik sahnede, kadın kooperatifinin kadının kalkınması açısından fonksiyonel bir model olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. KEİG'in (2015) yapmış olduğu çalışma sonucunda yayınlamış olduğu rapora göre kadın kooperatifi, kadınlar ve farklı kadın grupları tarafından sosyo-ekonomik hayata katılım, iktisadi alanda kendilerine yeterince yer bulamayan kadınların istihdam arayışlarına cevap veren ve örgütlenme gibi gereksinimlerini karşılayabilecek bir model olarak kabul edilmektedir. Kooperatif, kadınlara liderlik sıfatı da kazandırmaktadır. Kadınlar iş dünyasında üst düzey yönetim işlerinde yeterince temsil edilmemektedir. Ne var ki kooperatif çatısı altında lider konumundaki kadın sayısı, diğer işletmelere göre daha fazladır. ILO ve ICA tarafından toplumsal cinsiyet eşitliği bilincini artırmak amacıyla 2005 yılında Kooperatiflerin Kadın Liderleri İçin Bir Liderlik Eğitim Kılavuzu hazırlanmıştır (ILO & ICA, 2014).

Kadın kooperatiflerinin iç dinamiklerine baktığımızda, kooperatifler genel kurul, yönetim kurulu ve denetim kurulu olmak üzere üç organdan oluşmaktadır. Her bir organın görev ve yetkileri belirlenmiş olmakla birlikte kooperatifin varlığını idame ettiren ve organizasyonunu sağlayan pratik ise kolektif çalışma yaklaşımı temelinde hareket ediyor olmasıdır. Burada önem kazanan işbölümüdür. Böylece kooperatif ortakları, hem kooperatifin genel işleyişini sağlamada hem de üretim ve hizmet sunarken rol dağılımı temelinde hareket etmektedir. Üretim, fiyatlama, sipariş alma, pazarlama vs. gibi pratikleri gerçekleştirmek üzere kadınlar arasında iş bölümü söz konusudur. Kooperatif çatısı altında bir araya gelen kadınlar, kabiliyet ve becerilerine göre istedikleri işleri yapabilmektedirler. Ne var ki, kadınların yeteneklerine göre belirlenmiş olan işbölümü, kadınlar arası ilişkiler üzerinde yıpratıcı etkilere sebep olabilir. Yine kooperatifin gelir getirici işlerinde aksaklık varsa bu durum daha da kötü hale gelebilir. En nihayetinde yetenekler temelinde gelişen iş bölümü bireysel güçlenmeyi artırıp, kolektif grup güçlenmesini de geri planda bırakabilmektedir.

Kadınların, kooperatifin varlığını başarılı bir şekilde idame ettirebilmesi için dönüşümlü görev dağılımı ilkesini benimsemesi oldukça önemlidir (KEİG, 2018, s. 20-21).

Kooperatif bünyesinde iş bölümü, karar alma sürecinde ve rollerin dağılımında adaletli bir anlayış benimsenmediği durumlarda hiyerarşik bir yapı oluşur. Bu anlamda kooperatifin, demokratik ve eşitlikçi bir tutum içerisinde yatay örgütlenme modelini benimsemesi önem arz etmektedir (KEİG, 2018, s. 20).

Kadın kooperatifleri, kadınların çeşitli faaliyet alanlarında kendilerini gösterme imkânı tanıyarak kadınlara iş olanağı sağlarken aynı zamanda kadınlar için sosyal bir çıkış noktası olmaktadır. Bu nedenle çok amaçlıdır (Duguid, Durutaş ve Wodzicki, 2015, s.37). KEİG'in (2015, s. 51) çalışmasında da yer aldığı üzere, yoksulluğu azaltma ve sosyal hizmet sağlama görüngesiyle hareket eden kadın kooperatifleri, kadınların sosyal ağlara, kurumlar, haklar ve çeşitli hizmetlere ulaşımında bir araç olmakla birlikte çoğu kadın için sosyal hayata katılımında ilk basamak olarak önem teşkil etmektedir. Bundan dolayı kadın bakış açısını taşıyan ve kadınların gereksinimlerini karşılama doğrultusunda çok amaçlı girişimler olarak kurulması yerindedir.

Kooperatife katılmak birçok yönden kadınlar için kazanım olsa da kadınlar, kooperatife katılmada birtakım engellerle karşılaşmaktadır. Bu engeller, yaşanan toplum ve kültür içinde kadına ve erkeğe yüklenen rolleri içeren cinsiyet eşitsizliği gibi sosyo- kültürel engeller olabileceği gibi kaynaklara ve fırsatlara erişimde ve bu fırsatların kontrolünün eşitsizliğinden kaynaklı engeller de söz konusu olabilmektedir. Bunların yanı sıra hükümetin finansal destek eksikliği ya da kadının kendine olan güvenini sağlayamaması gibi durumların söz konusu olması da kadınların kooperatife katılımlarında engel teşkil edici olabilmektedir (Majurin, 2012). Uluslararası Çalışma Örgütü ve Uluslararası Kooperatifler Birliği'nin (ILO ve ICA) yapmış olduğu kadın kooperatiflerine yönelik çalışmada da bu engellerin aşılması için şu önlemlerin benimsenmesi önem arz etmektedir:

-İşbirliğine dayalı değer ve ilkelerini desteklemek,

-Kadınlara işletme danışmanlık hizmeti, beceri ve yönetim eğitimi ve finansal destek kadınların kooperatiflere katılımını kolaylaştırmak,

-Kadınların kooperatif içerisinde hangi konumlarda ve düzeylerde yer aldığına ilişkin bilgilerin hazırlanıp sunulması,

-Cinsiyet eşitliğinin merkeze alınması (ILO & ICA, 2014).

Birçok kadın kooperatiflere katılırken çeşitli sorunlar yaşamasına rağmen yine de kooperatife katılmaktadır. Kadın emeğini değerlendirme maksatlı kooperatifler de son yıllarda giderek ilgi görmekte ve artmaktadır. Kooperatiflerin son yıllarda artış göstermesinin sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkün:

- Kadın haklarına ilişkin hareketlerin giderek gelişim göstermesi

- Kadına yönelik şiddet vakalarına karşı kadınların direnmeleri ve konuyla ilgili kamuoyunun oluşması

- Kırdaki ve kentte üretim faaliyetinde bulunan kadınların üretmiş oldukları el emeği ürünlerini satışa sunma, pazarlama konusunda diğer kadınlarla bir araya gelip kooperatif çatısı altında örgütlenme ihtiyacı duyması.

- Bu alanda çalışmalarda bulunan Uluslararası Çalışma Örgütü ve Uluslararası Kooperatifler Örgütü'nün kadın istihdamını artırma amacıyla öncülük etmeleri (Geray, 2014, s. 166). Uluslararası örgütlerin yanı sıra devletlerin, sivil toplum örgütlerinin, kadın örgütlerinin de etkisiyle yeni kadın kooperatifleri kurulmakta ve kadınlar bu alana yönlendirilmektedir.

Aksoy ve Günay'a (2018, s. 87) göre gerek toplumsal fayda gerekse de istihdam yaratmak yahut üretim yapmak maksadıyla kurulmuş olsunlar, kooperatifler her durumda kadınlar için fırsatlara erişim, etkileşim ve dayanışma imkânı sağlamaktadır (Aksoy ve Günay, 2018, s. 87). Tüm bu bilgiler ışığında kadın kooperatifleri kadınların, emeğinin değerlendirilmesinde, ekonomik ve sosyal yönden ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir örgütlenme modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar, kooperatif aracılığıyla ev dışına çıkarak sosyalleşme imkânı bulabilmekte, ekonomik gelir elde edebilmekte böylece geleneksel olarak kadına yüklenmiş "anne", "eş", "ev hanımı" gibi üzerine sinmiş kimliklerin ötesinde "çalışan kadın", "girişimci kadın" kimliğine sahip olma fırsatı da bulmaktadır. Bu çalışmada da kooperatif girişimciliğini üstlenen lider kadınlara girişimci kadın kimliği atfedilebilir.

2.1.3.1. Kadın kooperatifleri neden kuruluyor?

Kadınların işgücüne katılımı, ekonomik özgürlüklerini elde etmelerine katkı sağladığı kadar, ekonomik kalkınmaya katkı sağlaması, kadınların sosyal yaşam içerisinde yer alması gereken konuma ulaşabilmeleri ve özel alan dışına çıkıp çalışma yaşamına entegre olabilme fırsatını elde edebilmeleri açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma kapsamında ele alınan kadın kooperatifi vasıtasıyla, kadınlar ev dışı alanda yer almanın imkânına kavuşsa da kadın özel alanda cinsiyete dayalı işbölümünün ağırlıklarından kurtulamamaktadır. KEİG'in (2015) kadın kooperatifleri üzerine yapmış olduğu araştırmasının sonucunda ve bu çalışmanın bulgularında da bu gerçeği destekler nitelikte veriler elde edilmiştir. Bu veriler, bulgular ve yorum kısmında detaylı olarak tartışılmıştır.

Türkiye'de kadın kooperatifleri ilk olarak 1999 yılında kurulmaya başlamış ve kadınlara, kadınların problemleri üzerine yoğunlaşarak sosyal, kültürel ve ekonomik yönden kadınlar üzerinde önemli etkilere sahip bir platform haline gelmiştir. Bir örgütlenme modeli olarak kadın kooperatiflerini anlamamanın ön koşullarından biri, kadın kooperatiflerinin neden kurulduğunu anlamaktır. Kadın kooperatiflerinin kurulma nedenlerine odaklandığımızda ise bir nedenin ötesinde birçok nedenin varlığından söz etmek mümkündür.

Kadın kooperatifleri kalkınmaya katkıda bulunma, kadınlara istihdam alanı sağlama gibi ekonomik amaçlarla özdeşleştirilmiş (KEİG, 2018, s. 9) olmakla birlikte bunun yanı sıra sosyal açıdan kadınların güçlenmesini sağlamak, kadınların ortak sorunlarına çözüm üretmek, çocuk bakım hizmetleri sağlamak, ortakların örgütlenmesi ve güçlenmesini sağlamak, topluma hizmet sağlamak, topluma ürün sağlamak gibi birçok faktör kadın kooperatiflerinin kurulma nedenleri arasında yer almaktadır. Duguid, Durutaş ve Wodzicki, 2015 yılında Türkiye'de yapmış oldukları çalışmadan elde edilen veriler sonucunda, kadın kooperatiflerinin kurulma nedenlerini anlamaya yönelik dört önemli neden belirlemişlerdir (Duguid, Durutaş ve Wodzicki, 2015, s. 45-47):

İlk olarak kadın kooperatifleri kadınlara ekonomik özgürlük alanı yaratmaktadır. Kadınlar kooperatif aracılığıyla kolektif bir işin parçası olmaktadır. Böylece iş aracılığıyla kadınlar, para kazanmak ve toplumsal yaşam içinde daha görünür olmak,

kadın emeğini belirgin kılmak istemişlerdir. Kısaca kadın kooperatifinin kurulma nedeni olarak ilk neden, *ekonomik çıkarlar* üzerine temellenmektedir.

İkinci neden ise *kadınların güçlendirilmesine* yöneliktir. Bu durum da yine gelir elde etme ile ilgilidir. Kadın kooperatiflerinin büyük çoğunluğu (%75), kadınları sosyal açıdan güçlendirmeyi isterken, %52'si kadınların ortak sorunlarına çözüm bulmak, ortaklarını ekonomik, sosyal ve kültürel yönden iyileştirmek, desteklemek istemiştir.

Üçüncü neden ise belirli bir hedef kitleye yönelik olarak *ürün ve hizmet imkânı* sağlamaktır. Ürün ve hizmet sağlamak çok boyutludur. Bu anlamda gerek turistler, toplum, yerel halk için unlu mamul, zeytinyağı, el işi ürünler vs. üretilmekte, gerekse yereldeki kadınlar için eğitimler düzenlenmekte, çocuk bakımına yönelik hizmetler sağlanmaktadır.

Dördüncü ve son neden ise kadın hakları ve kadın sorunları konusunda hem kadınlar arasında hem toplum genelinde farkındalık oluşturmak, dikkati bu yöne çekme düşüncesi de kadın kooperatiflerinin kuruluş nedenlerinden biri olmaktadır. Kadınların kooperatif kurmasını bir girişimcilik hareketi olarak değerlendirdiğimizde, kadınların girişimciler olarak iktisadi yaşamda var olabileceğini ve milli ekonomiye, ekonomik kalkınmaya katkıda bulunabileceklerini anlatma ve anlamaya ilişkin farkındalık artırmak istenmiştir.

Bütün bunlara ek olarak, kurucular müşterek çalışmanın, kolektif bir işin parçası olarak ortak amaçları doğrultusunda birlikte hareket etmenin avantaj olduğunu düşünmekte ve ekonomik faaliyette bulunup gelir elde eden kadınlar dernek, vs. gibi kuruluşlarla uğraşmak yerine kooperatif kurmayı tercih etmektedirler. Zira bu platform kadınlara daha cazip gelmektedir. Dernek, vakıf gibi kuruluşların mevzuatını düşündüğümüzde kooperatif kanunlarının daha esnek, ekonomik gelir kaynağı sağlaması açısından daha uygundur. Aynı zamanda kooperatif örgütlenmesinin yatay, hiyerarşik olmayan yapısı da kurucularını kooperatif kurmaya yönlendirmektedir (Duguid, Durutaş ve Wodzicki, 2015, s. 47-48).

Sonuç itibarıyla bu çalışmada yer alan kadınlar da bir dernek ya da vakıf değil kooperatif modelini kendilerine en uygun model olarak görmüşlerdir. Zira kadınların örgütlenmelerinde temel parametrelerden biri de ekonomik gelir elde etmektir.

Çalışmaya konu olan kooperatifin kurucusu lider kadınların asıl amacı, kendilerine ekonomik bir çıkar elde etmek değil üretici konumunda olan yani işin mutfağında yer alan kadınlar için ekonomik getiriler elde etmeye ön ayak olarak -yukarıda belirtildiği gibi- kadınların güçlenmesine olanak sağlamaktır.

2.1.3.2. Kadın kooperatiflerinin faaliyet alanları

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nın (2012, s. 11) belirttiği üzere Türkiye'de kadın kooperatifi türleri; işletme kooperatifi, küçük sanat kooperatifi, üretim ve pazarlama kooperatifi, tüketim kooperatifi ve yayıncılık kooperatifi şeklinde dağılım göstermektedir:

Diğer kooperatiflerin faaliyet alanlarını incelediğimizde, büyük oranda tarım, inşaat ve tüketim alanlarına yoğunlaştıklarını söyleyebilmekteyken, kadın kooperatifleri ağırlıklı olarak el işleri, ev-eksenli üretim, sosyal hizmet sunumu gibi alanlarda faaliyet gösterdiğini söylemek mümkündür (KEİG, 2015, s. 15). Ticaret Bakanlığı'nın açıklamasına göre 300 civarında kadın kooperatifi olduğu bilgisi mevcuttur.² Çalışmaya konu olan kadın kooperatifi ise gıda üzerine yoğunlaşan bir işletme kooperatifidir.

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından 2012 yılında yayınlanmış olan kitapçıkta kadınların çalışma alanları geleneksel gıda ürünlerinin üretim ve pazarlanmasından; lokantacılık faaliyetlerine; kadınların el emeği ile üretmiş oldukları giyim, hediyeelik eşya vb. gibi ürünlerin pazarlanmasından; ortaklarının faaliyetlerinin tanıtımı, sergilenmesi ve pazarlanmasını kolaylaştırmak amacıyla yurt içi ve yurt dışında fuar, şenlik, sergi, kermes gibi etkinlikler düzenlemek, bunun yanı sıra bu şekildeki etkinliklere katılıp, ortaklarının da katılmasına aracılık etmek gibi çeşitli faaliyetleri içermektedir (GTB, 2012, s. 29).

Kültürel değer unsuru taşıyan bu ürün ve hizmetler aracılığıyla kadın kooperatiflerinin kendileri de üretilmiş olan ürünün sosyo-kültürel değerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Böylece kooperatifin üyesi olan kadınların üretmiş olduğu sosyo-kültürel değere sahip ürün ve hizmetler alım yolu ile pazar açısından desteklenmekte aynı zamanda prestijli alıcıları açısından kültürel sermaye niteliği taşımaktadır (KEİG, 2015, s. 16-17). Kadınlar, kooperatif çatısı altında dayanışma ruhu

---

²<https://ticaret.gov.tr/haberler/bakan-pekcandan-kadin-kooperatiflerine-destek-aciklamasi>

içinde alanında uzman oldukları, yöresel ürünlerin hazırlanması, sergilenmesi ve pazarlanması sürecinde kültürel mirasın taşıyıcı aktörleri olarak yer alıp tüm bu geleneksel, yerel ürünlerin içinde bulunulan zamanın ötesinde, gelecek nesillerin zamanına sirayet etmesini sağlayarak bu ürünlerin devamlılığına katkıda bulunmaktadırlar.

Kadın kooperatiflerinin temel faaliyetleri arasında, sosyal yönünü ön plana çıkaran yoksulluk azaltma, sosyal hizmet sunumu ve örgütlenme de yer almaktadır. Bu faaliyetler birbiriyle ilişkilidir. Kadın kooperatiflerinin temel hedeflerinden biri de yoksulluk durumunun oluşturduğu dezavantajlı konum itibariyle sosyal hizmetlere ulaşmakta güçlük çeken kadınların dayanışma, yardımlaşma temelinde örgütlenmesidir (KEİG, 2015, s. 17).

1163 sayılı Kooperatifler Kanununun 88. maddesi uyarınca hazırlanan Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi Ana Sözleşmesi'nin amaç ve faaliyet konularını içeren madde 6'da kooperatifin amacı; ortaklarının ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçları ile ekonomik faaliyetler dahilinde bulunan mal ve hizmet üretimi ile bunların pazarlanmasına yönelik olarak gereksinimlerini karşılamak, girişimlerini desteklemek, üretim maharetlerini geliştirmek, böylece ortaklarının ekonomik çıkarlarını koruyarak sağlıklı ve gelişmiş bir çevrede yaşamalarını sağlamak, olarak belirlenmiştir.

Sözleşmede yer alan madde kapsamında kooperatifin bu amaçlarını gerçekleştirmesine yönelik çalışma alanları belirlenmiştir.³ Ortaklarının ve ortağı olmayan kadınlar için dikiş, nakış, keçe yapımı, seramik ve cam yapımı, el ürünleri tasarımı, moda tasarımı, takı tasarımı, ev yemekleri ve unlu gıda yapımı, pasta, çikolata yapımı ve süslemeciliği gibi üretime yönelik beceri kursları açmak bu çalışma alanları kapsamında yer almaktadır.

---

³Kadın kooperatiflerinin çalışma alanları geniş yelpazede ayrıntılı bir biçimde Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi Anasözleşmesi'nin altıncı maddesi kapsamında verilmiştir. Madde 6 kapsamında yer alan amaç doğrultusunda belirlenen bu çalışma alanlarını detaylı incelemek için bakınız: Ticaret Bakanlığı, Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi Anasözleşmesi, <http://koop.gtb.gov.tr/data/549179fcf293703cbcd0b58/4-KADIN%20G%C4%B0R%C4%B0C5%9E%C4%B0M%C4%B0%20C3%9CRET%C4%B0M%20VE%20C4%B0C5%9ELETME%20KOOPERAT%C4%B0F%C4%B0%20ANAS%C3%96ZLE%C5%9EMES%C4%B0.pdf>

2.1.4. Sosyolojik perspektifte örgüt ve örgütlenme

2.1.4.1. Örgüt ve örgütlenme

Aytaç (2004, s. 191), örgütleri belli amaçlara ulaşmak için bir araya gelen insanların karşılıklı işbirliğine dayanan ve bireylerin koordinasyon içinde ortak amaçlara yönelik çabalarını içeren gruplar olarak tanımlamaktadır. Bunun yanı sıra örgütlenme, ortak sorunlara sahip olan kişilerin sorunlarını çözmek için bir araya gelmeleridir. Bireyler örgütlenince, hem sorunlarını çözmekte hem de üreticiler için uygulanan politikalar yönlendirilebilmektedir (Çetinkaya, 2005, s. 202).

Örgütler birtakım bağlayıcı ilke ve değerlerden meydana gelen kültürel bir alt yapıya sahiptir. İnsanlara, örgütlere girdiklerinde kendilerine birtakım değerler ve inançlar öğretilir. Kişi örgütsel sosyalizasyon sürecinde bu inanç ve değerleri öğrenir ve benimser (Aytaç, 2004, s. 196). Bu değerler ve inançlar örgütsel kültür olarak kavramsallaştırılır.

Örgüt kültürü, ortak anlayış ve iletişim temelini paylaşmış bir sistemini açığa çıkarır (Doğan, 2013, s. 12). Örgüt kültürü, çalışanlar arasında bir kimlik duygusu yaratır ve örgütsel bağlılığın oluşmasına katkıda bulunur (Doğan, 2013, s. 64). Gagligardi, örgüt kültürünün dört aşamadan meydana geldiğini savunur:

- İlk olarak, lider örgütün kuruluşu aşamasında bilinçli bir şekilde vizyonunu-değerler setini- kullanır. Başlangıçta, örgütün üyeleri kendisiyle aynı düşüncelere sahip olmayabilir. Ancak lider denetiminin söz konusu olduğu alanlarda davranışları istediği şekilde yönlendirme gücüne sahiptir.
- İkinci olarak, lider tarafından yönlendirilen davranışların bir süre sonra tecrübeye dayandırılmış inançlar bütünü olarak üyeler tarafından benimsenmesi beklenir.
- Üçüncü olarak, üyeler istenilen sonuçlara ulaşmaya devam edildiğinden emin olduklarında örgüt ilgisini sonuçlardan çevirerek kendisini nedenlerle tanımlamaya çalışır.

- Son olarak, değerler sorgulanmadan paylaşılmaya ve örgüt üyeleri tarafından doğal olarak kabul görür. Üyeler farkında olmaksızın değerleri benimser ve bu değerler onların davranışlarına otomatik olarak etkide bulunur (Doğan, 2013, s. 54-55).

Böylece örgütsel kültür üyelerini bir potada eritir ve çalışanlar için ortak bir anlam dünyası oluşturur (Aytaç, 2004, s. 195). Nihai anlamda örgütler belli bir amaç temelinde bir araya gelen insanların oluşturduğu birliktir. Bireyler çeşitli oluşumlar temelinde örgütlü hale gelebilir. Bu oluşumlardan biri de kooperatiflerdir.

2.1.4.2. Kadın örgütlenmesi

Günümüz toplumlarında kadın örgütlenmeleri çeşitlilik göstermektedir. Kadın örgütlenmeleri, ev işleri, el sanatları, ev ekonomisi gibi çeşitli alanlarda hizmet amaçlı, çevre ve toplum baskısına, eş ve aile baskısına karşı oluşturulmuş olabilir (Esen ve Torun, 2010, s. 553).

Kadınlar, emek ve hizmet alışverişleriyle, aile ve komşuluk gibi iktisadi ve sosyal hayatlarında kilit öneme sahip olan toplumsal gruplara aidiyetlerini sürdürürler. Emegin toplumsal ve cinsiyet kimliği ile iç içe geçmiş hali, hem aile atölyeleri hem de kadınların parça başı üretimde örgütlenen ucuz emek sistemi için ideolojik bir çerçeveyi mümkün kılar (White, 1999, s. 27).

Küçük el sanatları atölyeleri veya evlerde el işi üretip satarak ekonomik gelir elde eden kadınların sayısı her geçen gün artmaktadır. Söz konusu durum örgütlü, planlı ve birlikte gönüllü çalışmalarla mümkün olmaktadır. Kadın kooperatifleri ise bu örgütlülüğün bir başka koludur. Kadın kooperatifleri diğer kuruluşlara göre daha avantajlıdır (Esen ve Torun, 2010, s. 555). Kadın kooperatifinin avantajları çalışmanın bulgular ve yorum kısmında tartışılmıştır.

2.2. Kuramsal Çerçeve

2.2.1. Feminist kuram

Feminizm, kadın ve erkeğin eşitliği kuramına dayanan kadınlara eşit haklar talep eden, temelde kadın ile erkek arasındaki iktidar ilişkilerini değiştirme gayesi taşıyan bir

akımıdır. Andree Michel'e göre feminizm mefhumu, "kadınların toplum içindeki rol ve haklarını genişletmeyi öngören bir öğretiyi" ifade etmektedir. (Arat, 2010, s. 29).

1970'lerden itibaren feminist teoriye olan ilgi giderek artmıştır. Bu tarihten itibaren kadınla ilgili çalışmaların kuramsal temelinde büyük ölçüde feminist teori yer almıştır. Feminizm ve feminist teori üzerine alanyazın epey geniş olmasına rağmen kavramlar üzerine basitçe tek bir tanım yapmak oldukça güçtür. Genel manada feminizm, kadın merkezli perspektiften hareketle kadınların toplumsal yaşamda karşılaştıkları her türlü siyasal, ekonomik, kültürel, toplumsal eşitsizlikleri, ezilmişlikleri, baskıları ve bunların nedenlerini analiz eden, patriyarkaya ve toplumsal cinsiyetçi bakış açısına meydan okuyan bir teoridir.

Bilindiği üzere tarihsel süreçte feminizm çeşitli değişimler ve dönüşümler yaşamıştır. Bu değişimleri kronolojik kesitte 3 dalga halinde ele almak mümkündür: Birinci dalga, ikinci dalga ve üçüncü dalga olmak üzere. Birinci dalga feminizm 19. yüzyılda kadın hakları üzerine temellenmiştir. Bu dönemde Mary Wollstonecraft'ın "Kadın Haklarının Savunusu" adlı eseri bu dönem feminist bakışının temel yapı taşlarını oluşturan önemli bir yapıttır. Bununla birlikte bu dönemde kadınların siyasal - oy verme gibi- ve sosyal hakları, fırsat eşitliği üzerinde durulmuştur. 1960'lara gelindiğinde ise ikinci dalga feminizm olarak adlandırılan dönem kendini göstermiştir. Bu döneme damgasını vuran mottolardan biri "kişisel olan politiktir" diğeri ise Simone de Beauvoir'ın "kadın doğulmaz kadın olunur" mottosudur. Feministler, kişisel olanı politik olarak kabul ederek evin özel alan olduğu anlayışına eleştirel duruş sergileyerek ev içindeki eşitsizlikleri gün yüzüne çıkarmayı, cinsiyete dayalı işbölümünde değişim, dönüşüm gerçekleştirmeyi amaç edinmişlerdir. Beauvoir ise "kadın doğulmaz kadın olunur" diyerek toplumsallaşma sürecinde toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesine işaret etmiştir. Bu anlamda bu dönem feminizmi işbölümü, beden, cinsellik gibi konular üzerine yoğunlaşmış ve eleştirel duruşunu bu yönde şekillendirmiştir.

Yine bu dönemde "bilinç yükseltme" toplantılarıyla kadınların yaşamış olduğu evlilik, çocuk doğurma, annelik, cinsellik ve kadının üstlendiği diğer rollere dikkat çekilerek kadınların deneyimlerini birbirleriyle paylaşmaları sayesinde toplumsal yaşamda kadın olmanın ne anlama geldiği ve tek tek kadınların temelde ortak bir baskıyı yaşadıkları üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda kadınların ortak ezilmişliğini

anlatmaya dönük dönemin temel saptamalarından biri de “kız kardeşlik” düşüncesiydi. Bu dönemde kız “kardeşlik güçlüdür” mottosuyla kişisel olan politik olana dönüşür; yani kadınların ezilmesi olgusu özel deneyimlerin aktarılmasıyla çözüme kavuşturulabileceği düşünülür. Ne var ki, feminist kuramın “kız kardeşlik” kavramsallaştırmasına bu dönemde çeşitli feminist yazarlar tarafından eleştiriler yöneltmiştir. Bu yazarlar, kadın hareketi içinde katılma ve esnekliğin yitmesi yönünde bir eğilimin olduğu kanısındaydı. Örneğin önemli feminist yazarlardan Juliet Mitchell ve Ann Oakley öznel deneyimlerin aktarılmasının ve akabinde de kız kardeşliğin yüceltilmesinin, kendi kendisini tekrar eden bir karakter taşıdığına işaret etmişlerdir (Berktaş, 2013, s.6-7). Böylece dönemin ilerleyen zamanlarında feminist yazarların zihinlerinde “kız kardeşlik” argümanın kendi içinde birtakım problemleri ihtiva ettiği kanısı şekillenmiş ve “kız kardeşlik” sorgulanmıştır.

Üçüncü dalga feminizm ise sınırlarını tam olarak çizmek mümkün olmamakla birlikte 1990’lı yıllardan başlayıp günümüze geldiği kabul edilir. Taş’ın (2016, s.171-172) belirttiği üzere üçüncü dalga feminizm ikinci dalga feminizmin pratiklerine ve algılardaki yanlışlıklarına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Buna mukabil üçüncü dalga feminizm homojen evrensel bir kadınlık algısını geride bırakarak kadın sorununun yalnızca beyaz kadının sorunu olduğu düşüncesinin dışına taşarak kadınların evrensel zeminde bireysel olarak ilgilenilmesi gerektiği temeline dayanır. Bu dönemde cinsellik, kadına şiddet, kadının güçlendirilmesi gibi mikro sorunlar ilgi odağı haline gelmiştir. Bununla birlikte bu dönemde savaş, güvenlik, az gelişmişlik, iktisadi kalkınma, çevre problemleri, toplumsal eşitlik, toplumsal gruplara saygı, adalette eşitlik gibi konularda da alternatif kadın bakış açıları geliştirilmesi üzerinde durulmuştur. Irk, sınıf, cinsellik, etnisite, siyaset, toplumsal cinsiyet gibi konular ele alınmıştır (Taş, 2016, s. 171- 172).

Toplumsal cinsiyet (*gender*) kavramı, feministlerin yoğun çabaları neticesinde sosyoloji literatürünün önemli tartışma alanlarından biri haline gelmiştir. Feministler, erkekler ve kadınlar arasındaki farklı davranış biçimlerine işaret ederek bu farklılıkların biyolojik nedenlerden kaynaklanmadığına yani doğal ve verili olmadığına gönderme yaparak bu farklılıkların temelinde, toplumsal ve kültürel sebeplerin var olduğu gerçeğine dikkatleri çekmişlerdir.

Toplumsal cinsiyet kavramının kadınlar ile erkekler arasındaki güç ilişkilerini anlamaya ve eşitsizlikleri sorgulamaya fayda sağlayacak bir kavram olarak görülmüştür. Daha sonra kavramın feminist çalışmalarda önemi artmıştır (Ecevit, 2011, s. 4).

Toplumsal cinsiyet konusunda en kapsamlı araştırmaları Amerika’da Robert Stoller yapmıştır. Stoller, kadınlık ve erkeklik durumlarını birbirinden ayırt etmek üzere 1968 tarihli *Sex and Gender* (Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet) kitabında ilk kez bu kavramı kullanmıştır (Gonzales ve Seidler, 2008’den aktaran Ecevit, 2014, s. 6).

Ann Oakley’nin (1972) *Sex, Gender and Society* (Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum) adlı klasik eseriyle birlikte toplumsal cinsiyet kavramı toplumsal analizlerde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (aktaran Bora, 2005, s. 40). Ann Oakley’e göre “biyolojik cinsiyet”, “kadın” ve “erkek” ayırımına atıfta bulunurken, toplumsal cinsiyet erkek ve kadınların birbirlerinden farklı olmasına sebep olan fiziksel nitelikleri değil, “erkeklik” ve “kadınlık” arasında toplumsal olarak oluşturulan eşitsiz bölünmeyi işaret eder (aktaran Günindi Ersöz, 2016, s. 20).

Toplumsal cinsiyet ilişkileri Connell’in (1998, s. 321) de işaret ettiği üzere doğal olgular olarak yorumlanmakta ve cinsiyete dayalı işbölümü de istisnasız bu şekilde yorumlanmaktadır. Buna karşın bir genelleme yapıp çoğu toplumda toplumsal cinsiyet ilişkilerinin adil olmadığını söylemek mümkündür (Bhasin, 2003). Ann Oakley’nin ortaya koyduğu istatistiklerde tüm sanayileşmiş ülkelerde mesleklerin tamamı değilse bile birçoğu için geçerli olan, ciddi bir toplumsal cinsiyet ayrımcılığı olduğunu gün yüzüne çıkarmaktadır. Özellikle bir meslek, ev kadınlığı, sadece kadınlara açıktır. Oakley, sanayide cinsiyete dayalı çok fazla ayrımcılık olduğuna işaret etmektedir. Kadınların çoğu, tüm çalışan kadınların genelde üçte biri ile ikisi, tekstil ya da giysi üretimi ile yiyecek sektöründe yoğun olarak işgücünü oluşturmaktadır (Bhasin, 2003, s. 25).

1970’li yıllarda kadın erkek eşitliğinin sağlanması amacıyla geliştirilen düşünceler ve faaliyetlerde, giderek kadın odaklı bakış açısından toplumsal cinsiyet odaklı anlayışa önem verildiği görülmektedir. Böylelikle toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temeline inilmeye çalışılmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin temeline odaklanmak kadınlık ve erkekliğin söz konusu eşitsizlikleri yeniden üretildiğinin anlaşılmasına olanak sağlamıştır (Sayer, 2011, s. 33)

Tüm bunlardan hareketle kadın emeğini ve bu emeğin özgüllüğünü ortaya koymakta yarar vardır. 1960'lı yıllarda kadının ev içi karşılıksız emeği sorgulanmaya başlanmış ve ücretli emek de analiz noktalarından biri haline gelmiştir. Gündelik yaşamda bu iki emek türü iç içe geçmiş olarak tezahür etmektedir. Nitekim kadın ev dışında ücret karşılığı çalışsa da ev içinde de ailesinin kendisinden beklediği işleri yapmayı sürdürmektedir. Ya da kadın evinden çıkmayarak bir taraftan yakındaki bir fabrika için dikiş yaparken diğer taraftan da yemek yapmaktadır. Bu anlamda her iki durumda da ücretli emek ile ücretsiz emek kullanımı birlikte yürütülmektedir. Kadının evde harcadığı emek çalışma değil, duygular sonucunda ortaya koyulan duygusal emek olarak görülür ve görünmezdir (Ecevit, 2013, s. 25-27).

Peki, neden görünmeyen emektir? Öncelikle bu emek doğallaştırılmış bir emektir. Şöyle ki ev içerisindeki pratikler ve ilişkiler kadının doğal yatkınlıkları olarak addedilir. Kadın emeğinin görünmez olmasının ikinci nedeni ise emeğin miktarını kamufle eden evin içinde organize edilen çalışma düzenidir. Ev içinde kadın tarafından yapılan işler belirli mesai saatleri içinde yapılmamaktadır. Yani ev içerisinde organize edilmiş olan düzende boş zaman ve çalışma zamanı, iş yapmayla sevgi paylaşımı iç içe geçmiş vaziyettedir ve bunları birbirinden ayırtırmak neredeyse olanaksızdır. Üçüncü olarak bu emek karşılıksız emektir. Böylece kadınlar ev içerisinde emek harcadıkları etkinlikler neticesinde herhangi bir ücret elde edemezler. Kadınlar ücret karşılığı başka işlerde çalışıyor olsa da ya da ev kadınlığı yapıyor olsa da ev içerisinde harcamış oldukları emek karşılıksız emektir. Ücret karşılığı ev dışında çalışan kadınların ev içerisinde harcamış oldukları emek “çifte yük” olarak literatürdeki yerini almıştır. (Acar Savran ve Tura Demiryontan, 2016, s. 10-11).

Son tahlilde tarihsel süreçte üç dalga halinde ele alınan feminist teori farklı feminizmleri içermektedir. Feminist kuramın türleri diyebileceğimiz liberal feminizm, radikal feminizm, Marksist feminizm, sosyalist feminizm gibi farklı feminist teoriler bu dalgalanmalar içinde kendini göstermektedir. Ne var ki, her bir kuramı salt ele almakta fayda vardır.

2.2.1.1. Liberal feminist kuram

Liberal feminizm, tarihsel süreçte diğer feminizm türleri arasında en erken gelişim gösterenidir. Liberal feministlere göre kadın toplumsal yaşamda ikincil bir

konumda yer almaktadır. Bunun nedenlerinden biri eğitimde yaratılan fırsat eşitsizliği olabileceği gibi bir diğer nedeni ise kadınların kamusal alanda yer alamayıp eve hapsedilmeleridir. Bu anlamda kadın tam anlamıyla özgür bir özne olmaksızın erkeğe bağımlı bir öznedir. Simone de Beauvoir'a şöyle diyor:

“...ama bağımlı bir varlık olan kadın ancak bir erkekle birlikte yaşayabilir ve çoğu kez bir erkekten daha yalnızdır. Erkek her yerde bir çevre bulur, yeni ilintiler kurar. Kadınsa, ailenin dışında hiçtir. Aile de canını çıkarır zavallının çünkü bütün yük onun omuzlarındadır” (Beauvoir, 1993, s. 183).

Liberal feminist perspektifte kadının özgürlüğüne kavuşmasının ön koşullarından biri ekonomik düzlemde erkeğe bağımlı olmaktan kurtulması ve iktisadi anlamda onunla eşit koşullara sahip olması gerekmektedir.

Liberal feminist perspektifte Demir'in (2014, s. 51) de ifade ettiği gibi çalışmak yani kamusal alanda etkin olabilmek kadın özgürlüğünün teminatını oluşturmaktadır. Ancak liberal feministlere göre kadınların kurtuluşu salt eğitim olanaklarını elde edip kamusal alanda çalışma yaşamına dâhil olmakla sınırlı değildir. Bu kurtuluş sağlıktan, siyasete bütün diğer temel hakları elde etmekle mümkün gözükmektedir. Mary Wollstonecraft'a göre kadının gerçek kimliğini bulması için ona erkekle eşit statü tanınmalıdır. Eşitlik başkasına bağımlı olmamanın temel ön koşuludur (Güriz, 2011, s. 27).

Liberal feministler “kadının ev dışında tam gün çalışması halinde ev işleri ne olacak” sorusunu gündemlerine taşımayı ihmal etmemişlerdir. Liberal feministlerin bu sorunsala getirdikleri çözüm erkeklerin eve çekilmesidir. Eğer erkekler kamusal alana çıkarken kadınlarına bıraktığı ev işlerini paylaşma rolünü üstlenirse o zaman bu problem çözüme kavuşacaktır. Pek tabii bunun gerçekleşebilmesi için uzun vadede bir eğitim ve kültürel değişim programına ihtiyaç duyulmaktadır (Demir, 2014, s. 52).

2.2.1.2. Radikal feminist kuram

Radikal feminizmin ortaya çıkışı 1960'lı yıllara denk düşmektedir. İkinci dalga feminizme damgasını vuran kız kardeşlik kavramının gelişmesini sağlayan yaklaşım budur. Kadınlar evrensel olarak kız kardeşlerdir. Zira erkekler kadınların bedeni (üreme,

cinsel pratikler, evlilik, tecavüz, ev işleri, porno vb.) üzerinde tahakküm kurmuşlardır (Güneş, 2017, s. 246).

Radikal feministler kadın bedenine, cinselliğine, kadının ezilmesine odaklanmışlar ve kadının ezilmesinin evrensel bir olgu olduğuna işaret ederek sınıfsal, ırksal, etnik vb. diğer farklılıklar dikkate alınmaksızın kadınların sadece kadın oldukları için erkek baskısına maruz kaldıklarına gönderme yaparlar (Berktaş, 2013, s. 9). Kadınların durumunu anlama doğrultusunda radikal feminizmin önemli kavramlarından biri de “bilinç yükseltme”ydi. Bilinç yükseltme gruplarında kadınlar hayatlarında, ilişkilerinde, yaşamsal amaçlarında, işlerinde ve cinsel dünyalarında meydana gelen değişiklikleri paylaşmaktaydı (MacKinnon, 2003, s. 106-114)

Radikal feminizme göre kadın sorunlarının temel kaynağını anlamak için cinsler arasındaki ilişkilere ve bunu belirleyen unsurlara bakmak gerekmektedir. Bu da bizi patriyarkaya götürmektedir (Demir, 2014, s. 64-65). Radikal feminist teori patriyarkayı politik mücadele alanına dahil etmiştir.

Radikal feminist yazar Kate Millett’e göre toplumumuz bir patriyarkadır. Millett, bu gerçekliği gün yüzüne çıkarma adına orduyu, sanayiye, teknolojiye, üniversiteleri, siyasal makamları, bilimi, ekonomiyi düşündüğümüzde tüm bu iktidar araçlarının erkeklerin elinde bulunduğunu hafızamıza yerleştirirsek gerçeğin ortaya çıkacağını ifade eder (Millett, 2000, s. 25). Böylece radikal feministler kadınların erkek egemenliği altında olduğuna ilgi göstererek Millett’in tanımıyla birlikte de patriyarkanın kavramsal çerçevesini oluşturmuşlardır.

Bu teoriye göre toplumsal eşitsizliğin temeli, erkek egemenliği fikrinde ve patriyarkal aile de aranmalıdır. Radikal feministlere göre insanlar arasındaki en önemli çatışma sınıf çatışması değildir. İnsanlık tarihinin en önemli olayı cinsiyet çatışmasıdır. Bu çatışmayı ortadan kaldırabilmek için kadınların hem üremede hem de üretimde etkin konuma gelmesi gerekmektedir. Radikal feministlerin çoğu evlilik kurumuna mesafelidir. Zira evlilik kadını baskı altında tutan bir ilişki şeklidir (Güriz, 2011, 72-73). Patriyarkayı evrensel bir güç olarak gören radikal feministler, bu gücün her zaman her yerde kadını tahakkümü altına aldığı gerçeğine işaret eder. Bu anlamda yeniden üretim alanı olan aile, patriyarkanın uzantısı olan eril tahakkümün beslendiği yerdir.

2.2.1.3. Marksist feminist kuram

Marksist feminist teori, kadınların ezilmişliğini üretim tarzı ve üretim ilişkileri etrafında açıklama yoluna gider. Marksist feministlerin başlıca ilgi alanı kadın ve iş ilişkileri üzerine gelişim göstermiştir. Genel manada Marksist feministlerin üzerinde durduğu konu üç grupta toplanabilir:

- 1) Aile kurumunun kapitalizmle ilişkisi,
- 2) Kadını aile içinde yapmış olduğu işlerin gerçek bir üretim olarak görülmeyip, değersizleştirilmesi,
- 3) Kadınların neden genellikle düşük gelirli, sıkıcı ve değersiz addedilen işlerde çalıştırıldıkları (Demir, 2014, s. 59).

Tarihsel süreçte sanayileşmenin getirdiği değişimle meta üretimi, ev merkezli olmaktan çıkmış böylece ev içindeki işler değersizleşmiş ve tabii kadının emeği de değersizleşmiştir. Marksist feministler, bu değersizliği ortadan kaldırma adına iki çözüm önerisi sunmuşlardır: Birinci çözüm ev işlerinin toplumsallaştırılması yönündeyken ikinci çözüm ev işlerinin ücretlendirilmesi gerektiği yönündedir (Demir, 2014, s. 60). MacKinnon'a (2003, s. 101) göre "ev işine ücret" görüşü kapitalist sistemde hem sömürü hem de kurtuluş imkânı yaratan emeğin ikili karakterini ortaya koyan Marksizm ile feminizmin sentezi için bir girişimdir.

Marksist feministlere göre toplumdaki eşitsiz cinsel işbölümü, kamusal alanda çalışan kadınların daha fazla emek sarf etmesine neden olarak "çifte yük" altında ezilmelerine yol açmaktadır. Bir taraftan kadınların emeklerine aile de eşleri tarafından el konulur ve herhangi bir ücret ödenmez diğer taraftan da kadınlar emek piyasasında daha az vasıflı ve düşük ücretli işlerde çalıştırılırlar. Ve toplumsal cinsiyet rolleri gereği ailedeki tüm işlerden onlar sorumlu tutulur. Böylece emeğin yeniden üretimini bedava yerine getirerek hâkim sisteme muazzam katkı sağlarlar. Ne var ki hem ücretli alanda hem de evde ücretsiz olarak çalışan kadınlar, patriyarkal sistemde bedenleri üzerindeki kontrolünü kaybederler ve yabancılaşma yaşarlar (Berktaş, 2013, s. 10-11).

Marksist feministlere göre çağdaş toplumu ifade eden temel özellik kapitalizmdir. Kadınlar, bu sistem içinde özgül bir ezilmişlik ile yüz yüze gelmektedir. Bunun sebebi, ücretli emek piyasasından dışlanmaları ve ev alanında yeniden üretim

sorumluluklarıyla ilişkilendirilmelidir. Marksist feministlere göre geleneksel Marksist anlayış, kadınların kamusal yaşamdan neden ve nasıl dışlandıklarını ve niçin ev içinde ücretleri ödenmeyen emekçiler olduklarını izah etmede yetersiz kalmışlardır (Ecevit, 2011, s. 16).

Marksist perspektifte klasik anlamıyla ele alındığında yeniden üretim, bir üretim şeklinin ve o üretim şekline özgü toplumsal ilişki biçimlerinin varlığını daimi kılan mekanizmaların tümünü ifade eder. Ancak emek gücünün yeniden üretiminde olduğu gibi bir taraftan insanların dünyaya getirilip bakımıyla ilgilenilmesi ve bunun söz konusu üretim tarzının gereklerine uygun şekillere göre gerçekleştirilmesi diğer taraftan da mevcut emek gücünün bakımı da Marksistlerin yeniden üretim mefhumuna yüklemiş oldukları bir anlamdır. Feminist literatürde yeniden üretim, bu anlama tekabül edecek şekilde, doğurganlık, akrabalık, evlilik ilişkilerinin düzenlenme şeklini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Feministler, bu noktada şu hususa dikkat çeker: Kadınların yeniden üretim alanında yapmış oldukları işler de bir üretimdir. Ve üretimle yeniden üretimin aynı belirleyicilik seviyesindedir. (Acar Savran ve Tura Demiryontan, 2016, s. 19).

Kadının üretim içerisindeki konumunun özgüllüğü (ekonomik ve ideolojik) büyük oranda, aile içerisindeki yeniden üretim rolünün aktörü olmasından kaynaklanmaktadır. Kadın emeğinin ücretli emek yapısı, kadının ev içerisinde harcamış olduğu “ev içi emeğinden” soyutlanarak irdelenemez. Her iki tür emek kullanımının şeklinin genel yapısı, kapitalist toplumsal formasyonda üretim ve yeniden üretimin emek-sermaye ilişkileri dolayımında gerçekleştirilme şartlarına bağlıdır. Diğer bir ifadeyle, kapitalist toplumda üretim ve yeniden üretim bir bütündür. Kadın emeğinin dahil olmuş olduğu tüm özgül karakteristikler, bu bütünlük içerisinde saptanmalıdır (Ecevit, 2006).

2.2.1.4. Sosyalist feminist kuram

Sosyalist feministlere göre Marksist teori, kadınların ekonomik olarak nasıl ezildiklerini ya da sömürüye maruz kaldıklarını açıklayabilir. Ancak kadın olarak ezilmelerini açıklayabilme noktasında yetersizdir. Bunu açıklayabilecek kuram ise erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini açıklayan patriyarka kuramıdır. Bu anlamda sosyalist feminizm Marksist ve radikal feminist yaklaşımı bir araya getirme

gayesindedir. Onlara göre Marksizmin açıklamaları sığ ve yetersizdir (Güneş, 2017, s. 247). Bu nedenle Marksizmle feminizmin birleşmesi sosyalist feministler tarafından mutsuz bir evlilik olarak görülmüştür. Bu yaklaşıma göre kapitalizm ve patriyarka ayrı olgular olarak ele alınıp bu ikisi arasındaki diyalektik ilişki ortaya konmalıdır. Sosyalist feministlere göre patriyarka da kapitalizm gibi maddi temele dayanmaktadır. Patriyarkal ideolojinin temelinde de kadının emeğinin tarihsel düzlemde erkek tarafından denetlenmesi yer alır (Demir, 2014, s. 76).

Bennett (2006, s. 55), patriyarkanın asıl anlamının “babanın egemenliği”ne işaret ettiğini belirtmiştir. Kelime *pater* (baba) ve *archie* (yönetim) sözcüklerinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. İngilizce’de *patriarchy* başlıca üç anlama gönderme yapmaktadır: İlk olarak Yunan Ortodoks gelenekte, Hristiyan liderlerde görülen dini güce işaret eder. İkinci olarak babanın/kocanın karısı, çocukları ve diğer aile üyeleri üzerindeki yasal gücüne atıfta bulunur. Bunun tarihsel süreçte kökeni Roma Hukuku’na dayanmaktadır. Üçüncü anlamı ise erkek egemenliğinin feminist eleştirisine işaret eder (aktaran Yaman, 2012, s. 6).

Sylvia Walby (2016, s. 39) ise patriyarkayı, egemenlik, ezme-ezilme, sömürü ilişkileri temelinde ele almaktadır ve onu erkeklerin kadınlar üzerinde egemenlik kurduğu, kadınları ezdiği ve sömürdüğü toplumsal yapılar sistemi olarak tanımlamaktadır. Burada toplumsal yapı nosyonu biyolojik determinizme gönderme yapmakla birlikte bireysel olarak her erkeğin egemen, kadının ise ezilen pozisyonda olduğuna işaret eden bir kavramdır. Walby, patriyarkanın; patriyarkal üretim tarzı, ücretli emek, devlet, erkek şiddeti, cinsellik ve kültürel yapılardaki patriyarkal ilişkiler olmak üzere altı bileşimden oluştuğunu ifade eder.⁴ Walby’nin ele aldığı ilk bileşim bu tezin de temel yapı taşı olan kadınların emeğine yönelik bir bileşimdir. Walby, ev içindeki patriyarkal üretim ilişkilerine dikkat çekerek bu bileşimi, kadınların ev içerisinde harcamış oldukları emeğe kocaları ve birlikte yaşamış oldukları diğer erkekler tarafından el koyulduğu yaklaşımına dayandırmaktadır. Bu durumda ev kadınları üretici sınıfta yer alırken erkekler ise el koyan sınıfta yer almaktadır. Walby’nin belirlediği çizgide ikinci patriyarkal yapı ücretli çalışmadaki patriyarkal ilişkilerdir. Bu ilişki kapsamında kadınların ücretli çalışma yaşamında daha iyi işlerden

---

⁴Altı bileşimi detaylı incelemek için bakınız: S. Walby (2016). Patriyarka Kuramı. Ankara: Dipnot Yayınları.

dışlanarak vasıfsız işlere mahkûm edildiği tezi öne sürülmektedir (Walby, 2016, s. 40-41).

Mies'e (2011, s. 94) göre patriyarka mefhumu, kadınların ezilmesi ve sömürülmesinin tarihsel ve toplumsal boyutunu izah eder. Bu nedenle, örneğin "erkek egemenliği" kavramının aksine, biyolojiye dayalı olan yorumlara daha az açıktır. Böylece patriyarka biyolojik verilerden öte tarihsel sürecin bir sonucudur. Tarihsel dönemlerin içeriğini oluşturan üretim modellerine göre kadınlık ve erkeklik de farklı şekillerde tezahür edilmiştir.

Patriyarka, kapitalist toplumlarda kadın emeğinin denetim sınırlarını oluşturan ev içi işler ile ücretli çalışma üzerinden piyasa, aile ve devlette ortaya çıkan eril dayanışma ruhuyla kendisini gerçekleştirmekle birlikte varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Toksöz, 2011; Özateş, 2015).

Deniz Kandiyoti (1996), patriyarka olgusunu "ataerkil pazarlıklar" kavramıyla açıklar. Bu kavram hem kadınların öznelliklerini hem de farklı bağlamlarda toplumsal cinsiyet ideolojisinin saptanmasında kuvvetli bir etkiye sahiptir. Ona göre ataerkil pazarlıklar tarih dışı ya da stabil değildir. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden kurulması esnasında tarihsel dönüşümlere, değişimlere açıktır.

Patriyarka, yüzyıllar içinde gelişmiş kadınlık ve erkeklığe dair kalıplarla ve toplumsal cinsiyet hiyerarşisiyle bizim dışımızda, bize dışsal gibi görünse de üzerinde düşünmediğimiz, sorgulamadığımız pek çok olguya ve ön kabule sirayet etmiştir. Örneğin kadınlığa ve erkeklığe dair bir dizi kalıplaşmış algı mevcuttur. Patriyarka, tüm bu sorgulamayılar neticesinde duygularımıza, yorumlamamıza, kelimelerimize, tercihlerimize ve davranışlarımıza nüfuz etmiştir. Böylece patriyarkal yapıyı, her gün farkında olmadan yeniden ve yeniden üretiriz (Atasü-Topçuoğlu, 2009, s. 95).

Sosyalist feminist perspektifinde aile birimi ve çağdaş kapitalist düzende ev işleriyle çocuk yetiştirme gibi konular ilgi odağıdır. Juliet Mitchell'in, "*Women: The Longest Revolution*" adlı makalesi sosyalist feminist teorinin büyük ölçüde etkilendiği bir çalışma olmuştur. Yine Mitchell'in *Woman's Estate* adlı kitabı büyük ilgi görmüştür. Mitchell, kadının konumunun dört ayrı yapı içinde analiz edilmesini gerektiğini savunmuştur. Bunlar: üretim, üreme, toplumsallaşma ve cinsiyettir. Üretim, kadının ev

içi üretiminin dışında kapitalist piyasadaki ücretli emek gücüne işaret etmektedir. Üreme, toplumsallaşma ve cinsiyet aile mefhumu içinde bir araya gelerek kadının üretime olan katkısının dışında anne, kadın ya da eş olarak konumuna işaret etmektedir (Arat, 2010, 73). Sosyalist feministler kadınların ev içi emeklerinin toplumsallaşması ve bu emek karşılığında belli bir ücret ödenmesi gerektiği üzerinde dururlar (Kesen, 2019, s. 65).

Kadının ev içi emeği bağlamında ev işlerine odaklandığımızda ve bu kapsamda ev işi üzerine çeşitli ifadeler baktığımızda, Simone de Beauvoir, *The Second Sex*’te (İkinci Cins) (1952, s. 51) ev işini şu şekilde tarif etmektedir:

Bu tür bir çalışma, negatif bir temele oturur: temizlik, pisliğin yok edilmesi, toplama, düzensizliğin ortadan kaldırılmasıdır. Ve yoksulluk koşullarında herhangi bir tatmin mümkün değildir; mezbele kadının terine ve gözyaşlarına rağmen, hâlâ mezbeledir: Yeryüzünde hiçbir şey onu hoş hale getiremez. Kadın tümenleri kire karşı herhangi bir zafer kazanmadan bu bitip tükenmez mücadeleyi sürdürürler. (...) Pek az iş Sysphus’un işkencesine sonsuzca tekrarlanan ev işleri kadar benzer. Temiz olan kirlenir, kirlenen temizlenir, tekrar ve tekrar, gün be gün. Ev kadını, zamanın dışındadır; o hiçbir şey yapmaz, sadece şimdiyi sürükler (aktaran Bora, 2005, s. 62).

Beauvoir’ın çizdiği panoramada süreğenlik yaşamın hareketinin bir ifadesidir, tarihin değil (Bora, 2005, s. 62). Ev kadınları yaratıcı, aşkın meşguliyet ümitleri olmadan, hayatlarını steril bir tekrarla donatmışlardır (Donovan, 1997, s. 235).

Ann Oakley’in 1975 yılında yazmış olduğu makale ile ev işi giderek önem kazanmaya başlamıştır. Oakley’e göre, ev işi, daha çok kadınlar tarafından yerine getirilen, parasal bir değeri olmayan bir emek sürecini ifade ederken aynı zamanda emek pazarına girip bir ücret karşılığı iş bulamayan kadının doğal görevi sayılmaktadır (aktaran Kalaycıoğlu ve Tılıç, 2001, s. 35).

Ev ve ev işlerine odaklanan, feminist kuramcılar arasında yer alan, Iris Marion Young, Beauvoir’in perspektifini eleştirmekle birlikte ev işlerinin sadece şimdiki zamanın sürdürülmesi ve tekrardan ibaret olmadığını anlatmaya çalışmaktadır. Bu noktada Young, ev işi ile yuva işi ayrımına ihtiyaç duyar. “Yuva işi, nesnelere yaşayan anlamlar ihvan etmek, onları uzam içinde ait oldukları kişilerin yaşam etkinliklerini kolaylaştırmak üzere düzenlemektir” (aktaran Bora, 2005, s. 72). “Yuva, özneliğin ve

tarihselliğin hem yaratıcı/yıkıcı aşkınlık fikrinden hem de sürekliliğin tarih dışı tekrarından farklı özgül bir kipini ortaya koyar” (aktaran Bora, 2005, s. 64-65). Bundan dolayı, ev işlerini bir bütün olarak algılamak yerine, bunlar arasındaki farklılıklara, anlamlara, kim tarafından ve hangi amaçla yerine getirildiklerine dikkat kesilmemiz gerektiğini vurgular (Bora, 2005, s. 65).

Kadınlık içinde yaşadığımız kültürde yaş, eğitim, sınıf gibi birtakım parametrelerden bağımsız olarak, esasen “ev” üzerinden tanımlanmakta ve yeniden üretilmektedir. Böylece ev ve ev işleri kadın öznelliğinin inşa edilmesini anlama noktasında kilit alanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ev ve ev işleriyle kurulan ilişki kadınlar için merkezi bir öneme sahiptir. Bununla birlikte bu işler kadının ait olduğu sınıfa, statüye, kuşağa ve eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir (Bora, 2005, s. 21).

Ev kadını, eve “ekmek getiren” erkeğin sunmuş olduğu para ve hammaddelerin desteğiyle, doğal kadınsı hizmet etme eğilimleri neticesinde gelecek nesillerin yetiştirilmesi ve ailenin korunması sorumluluğunu yüklenen anneler ve eşlerden çok daha fazlasını ifade eder (Mies, 2008, s. 256).

Delphy’e göre kadınlar, aile içinde emek harcarlar. Evlilik aracılığıyla “kendi emeklerini denetim altına alma” haklarından yoksun bırakılırlar, zira artık bu emeğini satma özgürlükleri yoktur. Böylece emeklerini nasıl kullanacakları, harcayacakları eşlerinin isteklerine tabidir. Bundan dolayı, erkekler kadınların emeğini sömürmekle birlikte kadınları sınıfsal olarak ezen de onlardır. Kadınlar ister ev dışında çalışsınlar ister çalışmasınlar bütün kadınlar karşılığı ödenmemiş ev emeği harcamaya devam etmişlerdir. (Molyneux, 2016, s. 118-119).

Rosalind Coward’a göre 1990’lı yıllara gelindiğinde bile kadının ailedeki rolü merkezi konumunu sürdürmeye devam etmiştir. Coward’a göre erkeklerin bakış açılarının ve eve katkılarının çok fazla değişiklik göstermediği açıktır. Buradaki başat unsur, erkeklerin şimdi eski nesillere nazaran daha fazla şey yaptıklarının düşünülmesidir. Hâlâ çoğu ailede, erkeklerin işi her şeyden önce gelme niteliğini sürdürmektedir. Bu durumda kadınların da çok fazla seçeneği kalmamaktadır. Bu nedenle ya çift vardiyalı olarak çalışmaktalar ya da kendi işlerini kocasının çalışma

saatlerine göre organize etmektedirler. Kariyer sahibi olmuş olsalar bile ev işlerinden hâlâ onlar sorumludur (Coward, 1995).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kadının görünmeyen emeğinin yani ev içinde üretilen mal ve hizmetlerin, insan ve toplum refahına olan katkısını ve kadınların ikili iş yükünü görünür kılmak için Zaman Kullanım Anketleri kullanılmaktadır. Zaman Kullanım Anketleri aracılığıyla yapılan ölçümler ve hesaplar ev içi ödenmeyen emeğin ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasında (GSYH) %20-%60 arasında değişiklik gösteren bir artış sağladığını ortaya çıkarmaktadır (Toksöz, 2011, s. 113). Türkiye’de yapılan bir araştırmada ev içi üretim değerinin Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payının yapılan üç farklı hesaplama yöntemiyle %34 ile %52 arasında değiştiği saptanmıştır. Yine 2006 yılında yapılan bir başka çalışmada ev içi üretimde harcanan emeğin değerinin en az aynı yılın milli gelirinin %24’ü ile %45’i arasında olduğu belirlenmiş ve bu faaliyetlerde kadınların payının %79 ile %86 arasında değiştiği belirlenmiştir. Kadının ev içi emeği toplumun kendisini üretmesinde önemli bir fonksiyona sahip olmakla birlikte bu emeğin ücretlendirilmesi düşüncesi ile ev işlerinin ve bakım hizmetlerinin meslekleştirilmesi gerektiği düşüncesi feminist yazında önemli tartışma alanlarından (Başak, Kınır ve Yaşar, 2013, s. 20-21).

Tüm bunlardan hareketle kadının evde harcamış olduğu emeğin ne kadar vazgeçilmez bir önemde olduğunu görmekteyiz. Ama bu emek, sevgi, aşk, annelik içgüdüleri gibi duygular sonucunda “duygusal emek” olarak tanımlanmakta ve evde kadının yaptığı işlerin ne kadar önemli olduğu gerçeğini gün yüzüne çıkarmamaktadır. Ne var ki feminist kuramcılarının çalışmalarıyla bu saklı ve değerli emek açığa çıkmıştır (Ecevit, 2013, s. 27).

Son tahlilde, feminizm farklı türlere ayrılmakla birlikte temelde toplumsal yaşamdaki hiyerarşik ilişkileri, kadının ikincil konumunu ve toplumsal hayattaki eşitsizlikleri ele alarak çeşitli kavramlarla açıklamalar getirmektedir. Bu çalışmada da toplumsal hayatın her alanına - özel alan- kamusal alan- eleştirel duruş sergileyen feminist kuram temel alınarak bulgular analiz edilmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Yöntem ve Tekniği

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi temel alınmıştır. Nitel araştırmada, araştırmacının rolü nicel araştırmalardakinden farklılık gösterir. Nitel araştırmada araştırmacı, nicel araştırmalarda olduğu gibi dışarıdan araştırma konusunu gözleyen, konuya ilişkin veriler toplayan ve bu verileri sayısal olarak analiz eden kişi değildir. Nitel araştırmacı bizzat sahada yer alan, zaman harcayan, araştırma dahilindeki kişilerle doğrudan görüşen ve gerektiği durumda bu kişilerin tecrübelerine ortak olan bu sayede alanda kazandığı bakış açısını ve tecrübelerini verilerinin analizi sırasında kullanan kişidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 43). Bu çalışmada da kadınlarla yakın temasta olarak, tüm yapıp etmelerine tanıklık ederek çalışmanın problemine yönelik, derinlemesine bilgiler elde etmek amacıyla nitel yöntem tercih edilmiştir. Çalışma kapsamında, sosyal bilimlerde ve nitel çalışmalarda sıklıkla kullanılan katılımlı gözlem ve görüşme tekniğinden yararlanılmıştır.

Bu çalışma kapsamında, yarı yapılandırılmış görüşme formundan yararlanılmıştır. Sorular, katılımcının farklılığına göre sonda sorularla desteklenmiştir. Bal'ın (2016, s. 163) da belirttiği gibi yarı yapılandırılmış görüşmede, araştırmacı soruları önceden hazırlamış olsa dahi duruma göre soruların yerinde değişiklik olabilir, derinliği sağlayacak yeni sorular sorulabilir. Böylece araştırmacı sahada duruma uygun davranma esnekliği kazanır.

3.2. Araştırma Deseni

Nitel araştırma deseni, araştırmanın yaklaşımını belirleyen ve çeşitli aşamalarının bu yaklaşım etrafında tutarlı olmasına kaynaklık eden bir strateji olarak kabul edilebilir. Nitel araştırma desenleri, araştırmanın odağını, veri toplama ve analiz yaklaşımlarını belirleme konusunda yol göstermekle birlikte, sınırları mutlak çizgilerle belirlenmiş bir yönlendirmede bulunmaz (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 69). Bu çalışma nitel araştırma desenlerinden biri olan vaka çalışmasıdır. Vaka çalışmasında temel amaç, belirli bir durumdaki olguya yönelik “ne”, “niçin”, “nasıl” gibi sorulara yanıt arayarak süreci anlamaktır. Sınırlı bir olgu ve örneklem üzerinde belirli bir zaman süresince derinlemesine araştırma yapılır (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 110).

Vaka çalışması, incelenen olgunun ayrıntılı olarak okuyucuya sunulmasını sağlar. Bu yöntemde özellikle belirli örgüt, grup ve sosyal süreçlerin anlaşılması daha kolaydır. Genel olarak vaka çalışması, araştırmaya konu olacak olgunun, örgüt, grup, sistem vb. tespit edilmesi ve araştırmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulması, belirlenen örgüt ile iletişime geçilmesi ve veri toplanması ve toplanan verilerin analizinden oluşmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 110-111). Burada analiz birimi hem kadın kooperatifi olgusu hem de kadınlardır. Söz konusu çalışmada kadınlar kooperatifi oluşturan bir gruptur.

Vaka çalışması, gerçek bir yaşam, bir durum ya da belli bir zaman içindeki çoklu sınırlandırılmış durumlar hakkında çoklu bilgi kaynakları vasıtasıyla detaylı ve derinlemesine bilgi toplandığı bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır (Bal, 2016, s. 130).

Vaka çalışmasında geçerlik ve güvenilirlik konusunda alınabilecek bazı önlemler vardır: Bunlardan ilki araştırmacının durumla etkileşim süresini uzatmaktır. Bir diğeri de araştırmacı verisini toplarken “veri çeşitlemesi” yönteminden faydalanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 288). Bu çalışmada da veri çeşitlemesi temel alınarak bir önceki bölümde de belirtildiği katılımlı gözlem ve derinlemesine görüşme tekniğinden faydalanılmıştır.

Vaka çalışmasında, sonuçlar belirli bir evrene değil, kuramsal önermelere genellenebilir. Bu anlamda vaka çalışmalarında temsili bir örneklem yoktur. Burada araştırmacı, bir evrene istatistiksel genellemeler yapmaktan ziyade analitik genellemeler yapma amacındadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 291). Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanıldığından evreni temsil edecek bir örneklem büyüklüğüne ulaşma gayesiyle hareket edilmemiştir. Bu çalışma, Balıkesir’de yer alan kadın kooperatifi üyelerini içeren bir çalışmadır. Bu kapsamda da kadın kooperatifinin 7 kadın üyesiyle görüşmeler yapılmıştır. Görüşülen kadınlardan üçü- Sevgi, Gonca, Pınar- kooperatifin kurucusu iken, dört kadın- Fulya, Berrin, Lale, Defne- kooperatifin çalışanı kadınlardır.

3.3. Verilerin Analizi

Veri analizi, Merriam’ın da belirttiği gibi anlamı dışarıya aktarma sürecidir. Bu da insanların söylediklerini, araştırmacının gördüklerini ve okuduklarını birleştirme, indirgeme ve yorumlamayı içerir (Bal, 2016, s. 255).

Görüşme esnasında elde edilen kayıtlar deşifre edilmiş ve metne dönüştürülmüştür. Ses kayıtlarının süresi 18- 56 dakika arasında değişiklik göstermektedir. Verilerin analizinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Verilerin analizi ve bulguların yorumlanması sırasında alan günlüğünden de faydalanılmıştır.

Katılımcı gözlemci olmak, bulguların yorumlanması aşamasında desteği epeyce hissedilen bir avantaj olmuştur. Söz konusu ister bir ülke ister bir köy, isterse kendi memleketinizde bir okul olsun, katılımcı gözlem “güvenilir kişi” statüsünü kazanmanızı sağlar. Katılımcı gözlemlerde söz konusu toplumsal ortamın bir parçası olunur. Katılımcıların sözleriyle eylemlerinin ne ölçüde uyduğu hakkında fikir sahibi olunur. Görüşmeciler beklenmedik şeylerin yanı sıra beklenmedik şeyleri de deneyimler ve ortamdaki diğer bireylerle arasında güven, ilişki ve sorumluluk geliştirir. Bunun yanı sıra katılımcı gözlem görüşme sorularının da daha iyi yorumlanmasına yardımcı olur (Anagün, 2015, s. 85-86).

Veriler sunulurken görüşmecilerin gerçek isimleri kullanılmamış ve kadınların ifadelerine doğrudan yer verilirken kadınlar farklı isimlerle kodlanmıştır. Bulguların yorumlanması sırasında daha açık ve anlaşılır olma amacıyla katılımcıların ifadelerine birebir yer verilmiştir. Bu doğrudan aktarmalar betimlemelere zenginlik kazandırmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler, feminist perspektif doğrultusunda yorumlanmış ve değerlendirilmiştir.

4. BULGULAR VE YORUM

Bu bölüm çalışma sorularından elde edilen verilerin analizini ihtiva etmektedir. Çalışmada bulguları elde etmeye yönelik sorular hazırlanırken iki farklı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Görüşme sorularının yer aldığı formlardan birisi girişimci kadınların yani kurucu kadınların, hem kamusal alandaki kooperatife yönelik deneyimlerini hem de özel alanda ev içindeki deneyimlerini anlamaya yöneliktir. Diğer görüşme sorularının yer aldığı form ise kooperatifte üretim kısmında yer alan kadınların, hem kamusal alanda kooperatif içi deneyimlerini anlamaya hem de özel alanda ev içi deneyimlerini anlamaya yönelik sorulardan oluşmaktadır. Böylece her iki görüşme formunda da sorular iki kategoriden oluşmaktadır: Birinci ana başlık kooperatife yönelik soruları içerirken ikinci ana başlık ev içi deneyimleri anlamaya yönelik soruları içermektedir.

4.1. Katılımcı Kadınların Sosyo-demografik ve Sosyo-ekonomik Özellikleri

Araştırma kapsamında görüşülen kadın katılımcıların yaş dağılımına bakıldığında, 2 kadının 40-50, 2 kadının 51-59, 3 kadının 60-65 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Araştırmaya dâhil olan kadın katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında, 1 kadının-Defne- dul diğer kadınların evli olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumuna bakıldığında, katılımcılardan Lale ilkokul, Berrin ortaokul, Sevgi, Pınar, Fulya ve Defne lise, Gonca ise üniversite mezunudur. Ortaokul mezunu olduğunu söyleyen Berrin, aslında okula devam etmek istediğini ama ailesinin buna izin vermediğini belirtmektedir:

“Ben aslında çok okumak istedim. Ama başımızda canavar gibi abi vardı. İzin vermedi (Berrin 52 yaşında).”

Bu ifade aile içerisinde yalnızca babanın keskin bir otorite figürü olarak belirmediğini, babanın otoritesinden gücünü alan, ‘canavar’laşan erkek kardeş ya da ağabeyin de kadınların eğitim aracılığı ile ilerlemesinde en büyük engellerden biri olduğuna örnek teşkil etmektedir. Patriyarkal kültürel normlar erkeğin kadın üzerindeki doğal üstünlüğünün kabulüne dayanır ve kadının temel haklarından biri olan eğitim hakkı konusunda çoğu zaman sınırlı bir boyut getirir ve kadının eğitim hakkına erişimi çoğu zaman engellemektedir.

Katılımcılardan Sevgi, kooperatifi kurmadan önce gönüllü olarak çalışmaktayken kooperatifi kurduktan sonra mentörlük yapmaya başladığını belirtmiştir. Diğer kurucu kadınlardan Gonca, çalışma geçmişini şöyle anlatmıştır: “Tıbbi ve sanayi ürünler fabrikasında satış müdüreliliği yaptım 7 yıl. Sonra da kendi işimi kurdum. Moda evini kurdum.” Gonca, kooperatif kurmadan önce de bir girişimcilik geçmişine sahiptir. Kuruculardan Pınar ise ev kadınıdır. Üretimdeki-çalışan kadınların çalışma geçmişine baktığımızda, 2 kadın (Berrin ve Defne) ev kadını iken, 1 kadın terzilik, diğer 1 kadın da personel (işçi) olarak çalıştığını belirtmiştir:

“Terzilik bildiğim için 5 ay kadar perdecide çalışmıştım. Atölyede perde dikiyordum (Fulya 58 yaşında).”

“Evet çalıştım. Personel. Sürücü kursunda çalıştım. Çay, kahve, müşteriyle ilgilenme, temizlik gibi işleri yaptım (Lale 49 yaşında).”

İki kadının da ifadesine baktığımızda kadınların özel alan dışında farklı işlerle uğraştığını görmekteyiz. Ancak bu işler yine evdeki işlerin uzantısı olan toplumsal cinsiyet ilişkisi çerçevesinde belirlenen, toplumda kadına atfedilen roller gereği kadınların kamusal alanda da “kadın işi” olarak kabul edilen işler kategorisinde yer almaktadır.

Görüşülen kadınlardan 3’ü eşiyile birlikte yaşamaktadır. Bu 3 kadın kurucu kadınlardan- Sevgi, Gonca, Pınar- oluşmaktadır. Bu kadınların ikisinin 1 çocuğu olmakla birlikte çocukları şehir dışında yaşamaktayken diğer kadının ise çocuğu yoktur. Bunun yanı sıra 3 katılımcı kadının hanesinde 3’er kişi yaşamaktadır. Fulya, eşi ve çocuğuyla birlikte, diğer çocuğu şehir dışında yaşamaktayken, Berrin; kayınvalidesi ve eşi ile birlikte yaşamakta ve Berrin’in 3 çocuğu şehir dışında yaşamaktadır. Lale ise eşi ve çocuğu ile birlikte, diğer çocuğu şehir dışında yaşamaktadır. Son olarak Defne; anne, baba ve abisiyle aynı evde yaşamaktadır.

Görüşülen kadınlardan 2’sinin (Sevgi ve Gonca) ailesinde sadece kadınlar kendileri çalışmaktadır, eşleri emeklidir. 1 kadının (Pınar) evinde kimse çalışmamaktadır. Eşi emeklidir. Kendisi kooperatifin yönetim kurulu üyesidir. Ama kooperatifin üretim kısmında yer almadığı ve her gün aktif olarak işe gitmediği için kendisini ev kadını olarak tanımlamaktadır. 3 kadının evinde 2 kişi çalışmaktadır. Fulya’nın kocası emeklidir ve evinde kadın kendisi ve oğlu çalışmaktadır. Berrin’in evinde kadın kendisi ve kocası çalışmaktadır. Lale’nin evinde de kadın kendisi ve kocası çalışmaktadır. Defne ise anne-baba ve abisiyle yaşadığı ve ailesi esnaf olduğu için aile üyelerinin her biri çalışmaktadır.

Görüşülen kadınlardan üretimde çalışan kadınların kooperatiften aylık kazancı 750 TL’dir. Yönetimdeki kadınlar ise kooperatiften her ay 250 TL gibi bir gelir elde etmektedir. Ancak yönetimdeki kadınların aylık ortalama geliri 5000-7000 TL arasında değişim gösterirken diğer kadınların aylık ortalama gelirine baktığımızda 2 kadının ortalama geliri 3000-3500 TL arasındayken, 1 kadının 2800, diğer 1 kadının 6000 TL’dir.

Sosyal güvence açısından bakıldığında katılımcı kadınlardan yönetimde olanlardan 2’si SSK’lı iken diğer kadın BAĞKUR’ludur. Ancak üretimdeki kadınlardan 2 kadının sosyal güvencesi yokken -kooperatif üyesi olmadığı için- diğer 2’si SSK’lıdır.

Ancak kooperatifte kadınlar dönüşümlü çalıştığı için SSK'sı 1 ay üzerinden değil 15 gün üzerinden hesaplanmaktadır. Ancak çalışan kadınların hepsinin eşlerinin sosyal güvencesi vardır.

4.2. Kadınların Örgütlenme Süreci

Çalışmaya konu olan kadın kooperatifi, Balıkesir'de kurulmuştur. Kooperatif, 1163 sayılı kooperatifler kanunu kapsamında yedi kurucu üye ve dokuz ortak kadının katılımıyla kuruluşunu gerçekleştirmiş bir işletme kooperatifidir.

Çalışmaya konu olan kooperatif homojen bir kadın grubundan oluşmamaktadır. Kooperatif, yönetim kadrosunda yer alan kurucu kadınlar⁵ ve kooperatifin mutfağında yer alan çalışan-üretici kadınlardan meydana gelmektedir. Kooperatif yönetiminde yer alan kurucu kadınlar ve kooperatif bünyesinde çalışan kadınların (aralarında ortakların da bulunduğu) ifadelerinden anlaşıldığı üzere kooperatif kurma fikri, kooperatif kurulduğundan bu yana kooperatif başkanlığını yürüten Sevgi'nin teşvikiyle ortaya çıkmıştır.

Kooperatif kurucusu Sevgi, dernek sayesinde ev kadını olan aynı zamanda derneğe üye olan anneleri daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Böylece kadınların hayatlarına dokunmayı, onların ev içerisinde görünmeyen emeğini görünür hale getirebilmeyi amaç edinerek "Ben diğer kadınlar için neler yapabilirim?" sorusunu sorarak, olası çözümler üzerinde düşünmeye başlamıştır. Bu doğrultuda ideal fikrin kooperatifçilik modeli olduğu düşüncesine varmış ve fikirlerini çevresindeki diğer kadınlarla paylaşmıştır. Böylece kadınların kooperatif modeli altında bir araya gelip girişimci kadın olma serüvenleri başlamıştır.

"...Çağdaş Yaşamı Destekleme'de (Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği -ÇYDD-) de annelerle çok yakın oldum. Şimdi daha önceden edinmiş olduğum bilgiler ve bulunmuş olduğum konular gereği... bir anda bu anneleri bu kadınları güçlendirme... kalıcı çözüm... onları iş hayatına nasıl katabilirsin? onların evde âtil olan gücünü nasıl dönüştürebilirsin diye böyle bir şeyler düşünceler oluşmaya başladı. Bu arada o annelerle birlikte benim o almış olduğum eğitimleri ben onlarla paylaşmaya başladım. Hakikaten çok kalabalık bir gruba başlamıştık ama ondan sonra ... hakikaten bu işte ben de varım diyenler elene elene belli bir gruba geldik. Dediğim gibi kadın girişimciliği konusunda arkadaşarımla da konuştum. Dedim bir model yaratmalıyız. ... fakat

---

⁵"Kurucu kadın" ifadesi kadınlar arasında hiyerarşik yapı oluşturmak, kadını ikincilleştirmek maksadıyla kullanılmamıştır. Söz konusu kooperatifin bizzat kurucusu oldukları için kullanılmıştır.

şöyle ... belki fikirler çok fazla oluyor da parasal desteğe gelince herhangi bir kurumun size fazla bir desteği olmuyor. Arkadaşlarıma dedim ki hani bana inanıyorsanız bana güveniyorsanız böyle 7 kişilik bir kurul oluşturalım... bir kooperatifçilik modeli oluşturalım dedim. Ama o güne dair inanın benim kooperatifçiliğe dair hiçbir bilgim yoktu... (...) ve biz hiçbir şey bilmeden kuruluş sözleşmesini imzaladık. Tüzüğümüzü bulduk bir kadın kooperatifi oluşumu için ondan sonra o potansiyel olan kadınları ortak olarak aldık... Mekân gündeme geldi. Nerede yapacağız?... O arada benim merkezde baba dükkanım olan bir dükkân vardı. Dedim ki burasını bir elden geçirelim ben ilk sene kira almayacağım buradan güçleninceye kadar. Bu arada diğer arkadaşım dedi ki yoğurma makinesini ben hediye edeceğim (Sevgi 62 yaşında).”

“Şimdi tabii kooperatif kurma düşüncesi birdenbire oluşan bir şey değil... Birileri için yani kendimizden belki daha şanssız, hayatında o imkânları elde edememiş diyelim arkadaşlarına da dokunup güzel bir şey yapmak. Şöyle ki... ben 2005 yılında İstanbul’dan buraya geldim.... Geldikten sonra Çağdaş Yaşamda çalıştım. Biz o arada oradaki anneleri daha çok tanıyorduk. Sonra biz oradaki annelere dokunalım nasıl dokunuruz gibi fikir Sevgi’den çıktı. Valla ben hiç sorgusuz sualsiz tamam dedim. Çünkü yine diğer arkadaşım da oradan tanıdığım bir arkadaşım. Güven her şey güven üstüne. Ve o arada kadınlara dokunacağız deyince. Annemi kaybetmiştim ben buraya gelirken. Annemin kadınlara bir hayrı olsun, devamlılığı olsun. Benim de çocuğum olmadığı için sonra ne olacağını bilmediğimden. Hiç kayıtsız şartsız arkadaşım kooperatif kuralım deyince tamam varım dedim. Yani öyle (Gonca 65 yaşında).”

“İşte biz Sevgi ile tanıştık. Fikrini bizlerle paylaştı. Birbirimize inandık. Bir yola çıktık (Pınar 64 yaşında).”

Kurucu kadınlar, hemcinsi olan kadınların hayatlarında birtakım ekonomik, sosyal ve bireysel iyileştirmeler yapabilme adına kooperatifi kurma kararı almışlardır. Bu anlamda kooperatif kurucusu kadınlar, kendilerinden sosyo-ekonomik bakımdan daha dezavantajlı konumda gördükleri kadınları, kooperatif vasıtasıyla üretim sürecine dahil etmeyi amaçlamışlardır. Ne var ki kadınlar, kadınların kamusal alana çıkışında kadınlardan oluşan toplumsal örgütlenmeyi bir gereklilik olarak görmüşlerdir. Böylelikle kadınların ev içi emeklerinin ve kamusal yaşamda varoluşlarının görünmezliğini gidermek amacıyla ve kadının kendi hikâyesini yazma mücadelesinde kooperatif en ideal girişimcilik modeli olarak görülmüştür.

Sosyolojik mercekte girişimciliği etkileyen pek çok faktör vardır. Bunlar: aile, kültür, eğitim, siyasal, ekonomik ve idari faktörler olabileceği gibi rol modeller de girişimciliğin ortaya çıkmasında önemli bir unsurdur. Kooperatif kurma fikrini ortaya

atan Sevgi, Muhammed Yunus'un Bangladeş'te kurmuş olduğu "Yoksulluk Bankası"⁶ adını taşıyan girişimcilik hareketinden etkilendiğini belirtmektedir:

"...Evet duyuyordum kadın kooperatifleri ve özellikle de şeyden de çok etkilenmişim. Çünkü biraz araştıran bir yapıdayım... Ama o sistem farklı. Bu Bangladeş'te Muhammed Yunus'un Grameen Bank yoksulluğu ortadan kaldırmak için kadınlara nasıl para vererek... O sistem yalnız çok farklı ama onda da çok rol model hikayeler vardı. Ama burada tabii böyle bir imkân olmadığı için... Bu işte elini taşın altına koyabilecek arkadaşlarım dediler ki ya işte dernekten şeyden kadın girişimciler kurulunda olan arkadaşlarım 7 kişi dediler. Tamam biz bu işte varız (Sevgi 62 yaşında)."

Böylece Muhammed Yunus'un sosyal girişimcilik hareketinin kooperatif kurma fikrinin oluşumunda Sevgi için rol model teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

4.3. Kadınların Kooperatif Girişimciliği

Tarih, erkeklerin hikayelerinden oluşur. Dünyanın gerçek ve tam bir resmini elde edebilmek için kadınların hikayelerine de ihtiyacımız vardır (Bhasin, 2003, s. 23).

Bu başlık kapsamında kurucu kadınların kooperatif girişimciliğini deneyimleme ve sürdürme biçimi üzerine odaklanılmıştır. Kooperatif girişimciliğin avantaj ve dezavantajları tartışılmıştır.

---

⁶Muhammed Yunus'un kurmuş olduğu banka Grameen yoksul insanlara kredi veren bir oluşumdur. Chittagong Üniversitesi'nde ekonomi profesörü olan Muhammed Yunus yoksullukla yüzleşen Bangladeş'in problemlerine çözüm bulmak için köylere inip sorunları anlamaya çalışıyor. İlk görüştüğü yoksullardan biri Safiye Begüm'dür. Safiye Begüm, bambu tabure yaparak geçimini sağlamaya çalışır. Fakat bambuyu alacak yeterince parası yoktur. Böylece aracıdan bambu temin etmeye çalışır ve ona borçlanır. Buna tanık olan Muhammed Yunus bunun üzerine mikro kredi projesi geliştirme yoluna gider. Muhammed Yunus Haziran 2003 yılında Türkiye'ye de gelir. Mikro kredi projesi çerçevesinde Diyarbakır pilot il seçilir. Diyarbakır'da mikro kredi uygulamaları başlar. Proje Siirt, Şanlıurfa, Van ve Batman'a da yaygınlaştırılır. 3300 kişiye 3,3 milyon YTL kredi verilir. Kredi alan kişiler kuaförden, bakkal dükkanına çeşitli işler kurmuştur. Bangladeş'te bankanın 79.925 köyde 2462 şubesi vardır. Grameen Bankası yedi buçuk milyon insana borç vermiştir. Borç alanların %96'sı kadındır.

<https://medium.com/platformkoop/bir-sosyal-giri%C5%9Fimcilik-%C3%B6rne%C4%9Fi-muhammed-yunus-banglade%C5%9F-a9a2e4dbac2c>

<https://muhammedyunus.okan.edu.tr/tr/muhammed-yunus-kimdir.php>

Girişimciliği sosyolojik perspektifte ele alan sosyologlar girişimci edimlerin ortaya çıkmasında sosyal çevre, aile kökeni, yaş, eğitim, cinsiyet, etnisite, ırk gibi toplumsal faktörlerin önemine işaret etmektedir. Sosyolojik çerçevede, toplumsal yapılar, ortamlar ve etkenler; girişimsel fikirler, fırsatlar, kaynaklar ve beceriler ve başarı için motivasyonel etkide bulunmaktadır (Aytaç, 2006, s. 148).

Katılımcı kadınların çevresinde ise ebeveynlerinin ve eşlerinin girişimci olduklarına tanık oluyoruz.

“Eşim girişimciydi. Babam da öyle. Şu an baba dükkanımı kullanıyoruz zaten (Sevgi 62 yaşında).”

“Eşim girişimci kendi işi vardı. Babam da öyleydi kendi işi vardı (Gonca 65 yaşında).”

Kadınların ailelerinde girişimci bir figürün var olması kadınlara ekonomik ve sosyal bir sermaye kazandırarak onları girişimci olmaya motive eden bir etken olarak okunabilir.

Goffe ve Scase (1985) dört farklı kadın girişimci tipi tanımlamışlardır. Bunlardan ilki, iş ile aile sorumluluklarını dengeleyen, işini fazla büyütmeyi düşünmeyen bu bağlamda da bir taraftan girişimcilik ideallerini diğer taraftan da geleneksel cinsiyet rollerini üstlenen “geleneksel girişimci” tipidir. İkinci tip ise, girişimcilik ideallerini geleneksel cinsiyet rollerinin üstünde tutar. Öncelikli hedefleri arasında işletmesini büyütme vardır. Bu tip “yenilikçi girişimci” tipidir. Üçüncü tip “evcimen girişimci” tiptir. Bu girişimci tipi geleneksel cinsiyet rollerini girişimcilik ideallerinin üstünde tutmakta ve girişimciliği yan işmiş gibi görmektedir. Son tip ise “köktenci girişimci” tipidir. Bu girişimci profili ise iş ile aile dengesini kurmaktan ziyade kadınların ikinci plana itilmelerini önlemeye çalışan ve işini de bu amaca hizmet eden bir amaç olarak kabul eder ve bu doğrultuda organize eder (Özen Kutanis, 2003’ten aktaran Hancı, 2004, s. 37).

Goffe ve Scase’nin “köktenci girişimci” tipini yansıtan girişimci kadınlar bu durumu kadının toplumsal yaşamdaki konumu açısından bir dezavantaj olarak görmüştür ve kadınların bir arada daha güçlü olacağına inanarak örgütlenmişler ve - onların deyimiyle- “*başka kadına dokunma*” adına girişimci kadınlar olarak kooperatifi

kurmuşlardır. Böylece kadının patriyarkal toplumsal düzende ikinci plandaki konumu kooperatif kurmak için itici bir neden olmuştur.

Kadın girişimciliğini desteklemeye yönelik politikalar dört boyutta incelenebilir. Bunlar: “eğitim ve beceri”, “iş piyasasının yapısı, talepleri ve geleceği”, “sermaye ve kredi”, “girişimci kadınlar arası örgütlenme” olarak sıralanabilir. Girişimci kadınlar arası örgütlenme boyutu dahilinde kooperatifler karşımıza çıkmaktadır (Özkaya, 2009, s. 60).

Bu doğrultuda “Kadın Kooperatif Girişimciliği” ülke nüfusunun yarısını oluşturan kadınların bir işletme modeli olan kooperatifler aracılığıyla üretim sürecine dahil edilmesinde önemli bir kaynaktır.⁷

Kurucu kadınların- yönetimdeki kadınlar- penceresinden kooperatif, maddi koşullar ve yaşam tarzı olarak kendilerinden daha dezavantajlı olarak gördükleri kadınların hayatlarına dokunma ve onların özel, kamusal, ekonomik, sosyal ve psikolojik alanda güçlenmelerine olanak sağlamada bir araç olarak gördükleri oluşumdur. Bunun yanı sıra kooperatif bir işletme olarak yerel sermayeye katkı yapan üretim yeri olarak görülmekte ve bölgedeki halkın ihtiyaçlarını tatmin edici ürünler ürettiklerini ifade etmektedirler. Kurucu kadınlar kooperatifi; yerel sermaye, sosyalleşme kaynağı, çoğalmak, gurur kaynağı, kapitalist üretim sistemine alternatif, yöre için önemli bir işletme, özsaygının gelişimine katkı, kadının güçlendiği bir yer olarak görmüşlerdir.

“Kooperatif bir defa şöyle söyleyeyim her şeyden önce yerel sermaye. Bulduğun yerin sermayesi başkasına bağımlı değilsin. Üreten ve satan kendinsin. Ve esasında kooperatifler çok daha bilinse, fazlalaşsa bizim o şikâyet ettiğimiz kapitalizmin elinde bulunan üretimler bu kadar olmaz. Çünkü üreticiden tüketiciye birinci el (Sevgi 62 yaşında).”

Sevgi, öncelikle ekonomik bir organizasyon biçimi olarak kooperatifi bölgesel sermaye ve aynı zamanda kapitalist sisteme alternatif bir model olabilecek bir girişim olarak görmektedir. Aykaç (2018, s. 193) ve Karadeniz’e (2019, s. 303) göre ise kooperatifler kapitalizme karşı duran bir alternatif olmamakla birlikte kapitalist dünyada alternatif bir örgütlenme biçimidir.

Bu perspektifte kooperatif, öz örgütlenme ve öz yönetimi bünyesinde ihtiva etmekte ve üretimin denetimini kontrol etmede aktiftir. Görüşme esnasında yapmış

⁷<https://ticaret.gov.tr/data/5d41e48b13b87639ac9e02df/7458fc6b5805cfbbaf4a3f0d76ad0bf5.pdf>

olduğum gözlemler sırasında, tüketici ve üreticinin bizzat iletişime geçmesine tanık olunmuştur. Alıcılar ya doğrudan gelip istedikleri ürünleri almakta veya daha önceden sipariş verdikleri ürünleri, üretim yerinden bizzat kendileri alıp gitmekte ya da telefonda iletişime geçip kargolama yöntemiyle sipariş vermektedirler. Burada üretici ve tüketicinin birlikte bir planlama yapması söz konusudur. Yani Sevgi'nin dediği gibi “üreticiden tüketiciye birinci el.” Yine kadınların gün içerisinde ürettikleri ve stok yaptığı ürünleri göz önüne alırsak klasik iktisat mantığında yatan arz-talep meselesi söz konusu: “En çok mantı gidiyor onu stoklayalım”, ya da “pancarlı erişte daha çok talep görüyor biraz ondan yapalım” gibi. Ancak klasik iktisadi bakış açısının yanı sıra şöyle bir açılım söz konusu: Üretici ve tüketici arasında bir tanıdıklığın oluşmasından kaynaklı bir güven ortamının tesis edilmesi söz konusudur. Böylece kadınlar-üretici için sürpriz olmayan düzenli ve dengeli bir talep söz konusuyken tüketici için de üreticiyi, üretim koşullarını bildiği bir işletmeden ürün arzı söz konusu.

Bunun yanı sıra Sevgi, işbirliğine dayalı ekonomik bir örgütlenme modeli olan kooperatiflere yeterince ilgi gösterilmediğine dikkati çekmektedir. Aynı zamanda kooperatif “iş yeri sahibi” statüsü kazandıran bir işletme olarak görülmektedir.

“... Artı bir de kooperatiflerde ortaklar kendi işinin sahibi. Çalışan değil bu çok önemli. Yani orada başka bir işletmeci kişi yok. Hepsi ortaklar oranın sahibi (Sevgi 62 yaşında).”

Diğer taraftan, kadınları çalışma yaşamında düşündüğümüzde, kariyer olanaklarında çoğu zaman birtakım engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu engelleri ifade etmek üzere cam tavan sendromu önemli açılımlar sağlayan bir sosyoloji terimidir. Toplumsal cinsiyet çalışmalarında sıklıkla karşılaştığımız cam tavan sendromu, kamusal alanda çalışan kadınların yönetici pozisyonu gibi üst pozisyonlara- kademelere yükselmesi önündeki görünmeyen engelleri ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır.

Literatürde cinsiyet temelli cam tavan engellerinin çeşitli şekillerde sınıflandırıldığına tanık oluyoruz. Ancak genel bir perspektifte cam tavan oluşumuna neden olan faktörler; bireysel faktörlerden kaynaklanan engeller, toplumsal faktörlerden kaynaklanan engeller, örgütsel faktörlerden kaynaklanan engeller olmak üzere üç boyutta ele alınabilir. Bazı örgütlerde kadınlar kendilerini benimsetebilme adına erkeklere kıyasla daha fazla çaba sarf etmek durumundadır. Yine örgütün, erkek odaklı örgüt kültürünü benimsemesi durumunda kadınların kariyer basamaklarının alt

kademelerinde kalma durumu söz konusudur (Aracı ve Mızrahi, 2010, s. 150). Kooperatif örgütlenme modelini düşündüğümüzde ve kooperatifin tüm üyelerinin- ortaklarının kadınlardan oluştuğu yani temelde salt kadınların organizasyonuna işaret etmesi durumunda kadınlar cam tavan sendromuyla karşı karşıya kalmaktan kurtulmaktadır. Kooperatifler, şeffaflık ilkesini benimser. Böylece her üye kooperatifin sahibidir. Tabi her ne kadar bazı kadınlar- yönetimdeki/kurucu- için bir cam tavan engeli olmasa da bir taraftan da üretim bölümünde yer alan kadınlar kooperatifin bir üyesi de olsa yönetici pozisyonunda yer alamamaktadır. Kurucu kadınların söylemine göre alınacak kararlar çoğunlukla ortak alınıyor ama statü olarak kadınlar arasında üreten kadın- yöneten kadın şeklinde bir kategori ortaya çıkıyor. Bu anlamda bu hiyerarşik yapılanmayı barındıran kadın kooperatifinin, kooperatifçilik temelinde tanımlanan “eşitlik” ve “demokratik tutum” ilkelerine gölge düşürdüğünü söyleyebiliriz.

Bu ifade doğrultusunda kadın emeğini feminist perspektifte ele alıp değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim Marksist feministler, kadınların ezilmesinden söz ederken kadınlar arasındaki sınıfsal, sosyo-ekonomik farklılıklara işaret etmekte ve kadınların kendi arasında da bir eşitsizliğe vurgu yapmaktadırlar. Bu anlamda kooperatifte, özel olarak kurucu kadınların, üretimde bulunan kadınlardan ayrı bir pozisyonu üstlenmesi yani kadınlar arasında hiyerarşik bir yapının tezahür etmesi çalışan kadınları, ikincil konuma düşürmektedir. Bu anlamda üretimde bulunan kadınlar hem evi içi alanda hem de kooperatifte bulunan özne olarak çifte ezilmişlikle mücadele etmek durumundadırlar.

Bunun yanı sıra kooperatif kadınların kamusal alana çıkışında bir araç olarak görülmüştür. Aynı zamanda kadını özel alanın sınırlarına taşıyan bu model kadına dışarı çıkışıyla birlikte bir özgüven sağlama fonksiyonunu da üstlenmiştir. Sevgi'nin ifadesiyle:

“...Artı kadın kooperatiflerinin güzel bir tarafı... Kadını evden dışarı çıkarıyorsun... Kendine özsaygısı artıyor ve işletmeye dair donanım sahibi oluyor. Artı sosyalleşiyor. Sosyal olaylardan haberdar oluyor. Hayatın içinde ben de varım diyor. Ne oluyor bu sefer bu evine ve çocuklarına yansıyor. Düne kadar eşinin çalışmasına hoşgörülle bakmayan aile bireyi eş üretimde eşinin ne kadar mutlu olduğunu görünce bir müddet sonra onu desteklemeye başlıyor (Sevgi 62 yaşında).”

Böylece kooperatif üretimdeki kadınların sosyal sermayelerine aynı zamanda bireysel ve psikolojik gelişimlerine de katkı sağlayan bir oluşum iken, Gonca'nın perspektifinde kooperatif:

“Valla öncelikle tabii bir başka insana dokunmak... Yani çoğalmak. Daha çok kadının güçlenmesi benim en çok her zaman hayata baktığım şeyde kadının güçlenmesi ve kendi ayağı üzerinde durması herkes için yani kayıtsız şartsız herkes için istediğim şey olduğu için belki dedim birkaç kişiye de olsa hani biz dokunursak iyi olur diye. Benim için bu yönde (Gonca 65 yaşında).”

Bu perspektiflere, güçlenme yaklaşımı temelinde yaklaştığımızda kurucu kadınlara göre kooperatif kadınların güçlenmelerine olanak tanımaktadır ve tanınmalıdır.

Güçlenme yaklaşımına göre güçlenmenin nasıl deneyimlendiğine ilişkin çeşitli göstergeler mevcuttur. Genel olarak güçlenmenin psikolojik/bireysel, ekonomik, politik, örgütsel, sosyal boyutlarından bahsetmek mümkündür. Lennie'ye göre (Lennie 2000'den aktaran Kasap, 2019, s. 43-72) psikolojik güçlenmenin en bariz göstergelerinden biri kadınların kendine güven duymaları ve kendilerini değerli hissetmeleridir. Bu ifadeyi destekler nitelikte Sevgi de kooperatifin kadınların öz saygısının gelişimine katkı yaptığına, evde eş ve çocukların kadına bakışında farklılıklar yarattığına böylece kadının bu durum karşısında daha pozitif bir tavırla karşılaştığına, kadınların işletmeye dair bilgiler elde ettiğine yani yeni bilgiler edindiğine değinerek kooperatif motifiyle kadınların psikolojik/bireysel güçlenmelerine olanak sağladıklarını izah etmektedir. Yine Sevgi'ye göre kooperatif kadınların sosyalleşmesine, sosyal olaylardan haberdar olmasına olanak tanımaktadır. Bu katkıları da sosyal güçlenme göstergesi olarak görmek mümkündür. Böylece Sevgi kooperatifin, kadınların bireysel ve sosyal güçlenmelerine olanak sağladığı yönü üzerinde dururken Gonca; “çoğalmak”, “daha çok kadının güçlenmesi”, “kendi ayağı üzerinde durması” gibi vurgular yapmaktadır. Böylece Gonca'ya göre kooperatif, kadınların bir araya gelerek çoğalmalarına yani grup kimliği kazanarak birçok kadının güçlenmesine olanak tanımaktadır. Gonca'nın ifadelerini örgütsel güçlenme göstergesi olarak okuyabiliriz. Bu yönüyle kooperatif örgütsel güçlenmeyi de sağlama işlevi görmektedir. Diğer taraftan Pınar'ın perspektifinde kooperatif:

“Valla ne diyeyim kooperatif hayatımızda çok değişiklik yarattı. Hani bir amacımız oldu. Birilerine dokunmak hem maddi hem manevi. Maddi çok olmadı. Manevi birilerine dokunmak

bir eksiği kapatmak. Mesela yöremizde bizim hanımlarımızın yaptığı ürünlere ihtiyaç varmış bunu mesela keşfettik. Günlük siparişlere mesela bu bir açılmış e bir de hijyenik şartlara uygun yapınca tercih sebebi olduk ve çok duyuldu. Bir marka oldu. Ondan çok gururlandık (Pınar 64 yaşında).”

Pınar, kooperatifi gurur kaynağı olarak görmektedir. Aynı zamanda kadınlarla bir arada bir şeyler yapma doğrultusunda diğer kadınların mevcut hayatlarında değişim meydana getirme kooperatif bünyesinde amaç haline gelmiştir. Pınar, bu değişimin ekonomik yönde pek de söz konusu olmadığını ifade etmekte ve kadınların hayatlarındaki değişimin manevi boyutuna işaret etmektedir. Böylece Pınar’a göre kooperatif kadınların ekonomik güçlenmesine çok da fazla katkı sağlamamıştır. Ancak Pınar, kooperatifin başarıya ulaşmasıyla kurucu kadınları gururlandırdığını dile getirmiştir. Başarılı bir işletme haline gelmek kurucu kadınlara bir prestij sağlamıştır. Görüşme sırasında yapılan gözlemler esnasında da kadınların kooperatifi bir prestij kaynağı olarak gördükleri anlaşılmıştır. Böylece kadınlar, organize edilmiş bir çaba ile ortak bir amaç üstüne kurulu olan kooperatif deneyiminde, başarılı olarak toplumsal yaşamda diğerlerinin gözünde başarılı ve prestijli bir konuma ulaşmıştır.

Kadınların ekonomik ve sosyal arenada yer alabilmesi açısından kooperatifler kadınlar için önemli bir alandır. Nitekim Sevgi’ de “...Bir defa her şeyden önce üretiyorsunuz. Bu çok önemli. Sosyal hayatın içerisindeyiz (Sevgi)” diyerek kooperatifin iktisadi ve toplumsal boyutuna işaret etmektedir. Böylece kooperatifler kadınlar için girişimcilik açısından çekici hale gelmektedir. Bu bağlamda kooperatif girişimciliğini avantaj ve dezavantajlarıyla ele almakta fayda vardır. Kadınlar kooperatif girişimciliğinin avantajlarını aşağıdaki gibi değerlendirmektedir.

- *Üretim sürecine dahil olma*: Kadınlar kooperatif girişimciliği sayesinde kamusal alanda yer edinebilmişlerdir. Bir işletme sahibi olarak yeniden üretim alanının dışında kamusal alanda üretim ediminde bulunmaktadırlar. “Bir defa her şeyden önce üretiyorsunuz. Bu çok önemli” diyor Sevgi.
- *Sosyalleşme*: Kooperatif, kadınlar tarafından sosyalizasyonlarına katkı olarak değerlendirilmiştir. Kooperatif, kadınların sosyal çevresinin gelişmesine hizmet etmektedir. Kadınlar, kendilerini toplumsal yaşamın içinde hissetmektedirler. Diğer kooperatif örgütlenmeleriyle bir araya gelerek örgütsel iklim içinde sosyalleşme imkânı bulmuşlardır:

“...Böyle çok daha geniş çevre ediyorsunuz (Gonca 65 yaşında).”

“Sosyalleşiyorsunuz bu çok önemli. İnsanlarla beraber oldum sosyalleştim. Sosyal hayatın içindesiniz (Sevgi 62 yaşında).”

“...Çevre olarak tabii ki daha geniş bir çevrede olma şeyimiz oldu. Ya da daha fazla insanla muhatap olma daha tanıma diğer kooperatifleri mesela başka şehirlerdeki hani onların fuarlarına katılma (Pınar 64 yaşında).”

- *Başarma duygusu:* Kadınlar kooperatif girişimciliğiyle birlikte başarma duygusunu yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte bu duygu onlarda mutluluk ve haz duygularını da harekete geçirmiştir. Köroğlu'nun (2015, s. 30) da belirttiği üzere sosyoloji alanında girişimcilik iktisadi bir faaliyet türü olarak görülmenin yanı sıra “başarı gereksinimine” dayalı bir kişilik yapısı olarak görülmüştür:

“...İç dünyanızda bir mutluluk çünkü o mutlulukla birlikte başarma da geliyor... Bunun yanı sıra şöyle söyleyeyim size bir şeyi yeniden dünyaya getiriyorsunuz ve onu yoğurarak, şekil vererek hayata çıkarıyorsunuz. Bu bir eser diyorsunuz. Kalıcı bir şey... Bunun mutluluğu hiçbir şeyde yok (Sevgi 62 yaşında).

“Bize katkısı hani bir şeyleri kotardık. Bir şeyleri başardık. Bundan haz aldığımız için yaptık (Pınar 64 yaşında).”

- *Saygınlık kazanma ve sosyal sermaye:* Kadınlar, kooperatifi kurduktan sonra tanınırlıklarının arttığına, sosyal çevrelerinin genişlediğine vurgu yapmaktadır. Böylece kooperatif girişimciliği kadınların sosyal sermayelerinin gelişmesine kaynaklık etmiştir. Aynı zamanda kadınlar itibar/prestij kazandıklarını belirtmişlerdir:

“Tanınırlığımız artıyor. Müthiş bir network ağız oluyor... Bunların size getirdiği...Burada yaşarken ülkenin başka bir yerindeki kadınla çok rahat iletişim kurabiliyorsunuz. Mesela şu anda geldin sen beni buldun (Sevgi 62 yaşında).”

“... Ne bileyim diğer şeylerin takdirini kazandık. Mesela ... Çevremizde olsun diğer şehirlerde olsun... Bu da bize kamçı oldu hep (Pınar 64 yaşında).”

“Dediğim gibi tanınır olmak çok önemli. Hele benim gibi dışarıdan gelmiş birisinin hani böyle çok daha geniş çevre edinmesi çok önemli (Gonca 65 yaşında).”

- *Kişisel gelişime olan katkı:* Kooperatif girişimciliği kadınların kişisel gelişimlerine katkı sağlamıştır. Böylece kadınlar vizyon sahibi olduklarını, yeni perspektifler kazandıklarını belirtirken aynı zamanda kendilerine güvenleri artmış güçlendiklerini hissetmişlerdir. Ve hayatlarına plan program yapmayı dahil etmişlerdir:

“Hani başka şehirlerde onların fuarlarına katılma... Hani görüşümüz şeyimiz, perspektifimiz değişti. Vizyonumuz gelişti. Yani o bakımdan iyi (Pınar 64 yaşında).”

“... Kendine güvenin artıyor. Güçleniyorsun. Kendi eksikliklerimi gördüğüm çok yer oldu. Kendimi törpülediğim (Sevgi 62 yaşında).”

“Benim geniş bir çevrem var. Plan program yapmaya başladım. İki gün dostlarıma üç gün işime gibi (Gonca 65 yaşında).”

Kadınlar için kooperatif girişimciliği avantajları içerdiği kadar dezavantajları da içermektedir. Kadınların ifadeleri doğrultusunda kooperatif girişimciliğinin dezavantajlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

- *Ortak karar alma:* Kadınlar herkesin üzerinde uzlaştığı bir konuda ortak karar almanın güç olduğunu belirtmekte böylece karar alma sürecinde bağımsız olmamayı bir dezavantaj olarak görmektedir:

“... Ama zorlukları da şu... bir defa kadın kooperatifi her şeyden önce tek başına işletmeci değilsiniz. Bir yönetim kurulu var. Kararlar ortak alınıyor (Sevgi 62 yaşında).”

- *Özveride bulunma:* Yönetimdeki kadınlar, diğer (üretimdeki) kadınlar için özveride bulduklarını belirtmiş. Bu da bir dezavantaj olarak görülmüştür:

“Anca bizden fedakârlık oldu. Bizden vericilik oldu... Bunu biraz eşlere de sormak lazım onlar da bizle beraber fedakârlık yaptı (Pınar 64 yaşında).”

- *Yönetim becerisinde yetersizlik:* Kadınlar yönetim konusunda problem yaşadıklarını üretici kadınlarla yönetimdeki kadınların aralarında bir mesafe olması gerektiği ama kendilerinin bu mesafede dengeyi sağlayamadıklarını belirtmektedir:

“Ast-üst olmasın dedik... mesafeyi ayarlayamadık. O bir dezavantaj oldu. İdari yönden yani... Keşke öyle yapmasaydık (Pınar 64 yaşında).”

Kadınların kooperatif girişimciliğinin avantaj ve dezavantajlarını nasıl deneyimlediklerine yönelik görüşleri bu çerçevede izah edilebilir. Bunun yanı sıra kadınlara göre başarılı bir kadın girişimci; disiplinli, kendini tanıyan, kararlı, piyasayı tanıyan, krizleri fırsata çevirebilen, bildiği işi yapan, hoşgörülü, inançlı, inovasyon yeteneğine sahip, alanında eğitilmiş, yöneticilik becerisine sahip ve özverilidir.

Kurucu kadınlar, genel olarak başarılı bir girişimci olduklarını düşünmekte ve her girişimcilik hareketinin başarılı olamayacağını, başarılı bir kadın girişimcinin birtakım özelliklere ve becerilere sahip olması gerektiğine işaret etmektedirler. Kadınlara göre başarılı bir kadın girişimci olmanın yollarından biri yöneticilik becerisine sahip olmaktan geçmektedir. Ancak kadınlar her ne kadar başarılı bir kadın girişimci “yöneticilik becerisine sahip olmalı” dese de kendilerinin bu konuda çok başarılı olmadıklarını belirtmişlerdir. Pınar, “... Biz bu işi yöneticilik aşamasında yapamadık... hep acemilik oldu... O mesafeyi sağlayamadık... bizim şeyimiz [görevimiz] bu, sizin de göreviniz bu deseydik diye çok hayıflandık (Pınar).” derken, Sevgi, “Zaman zaman bir sınırın olması gerekiyor... ama o sınırın aşıldığı[nın] da oldu”ğunu belirtmektedir.

Türkiye’de kadınlar genel olarak erkek girişimcilerle kıyaslandığında birtakım problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Yönetimsel deneyim eksikliği de kadın girişimcilerin karşılaştıkları mikro sorunlardan biridir (Keskin, 2014, s. 87). Kadınlar kooperatif girişimciliğinde yönetici kadınlar arasında çoğu zaman orta yolu bulduklarını Sevgi’nin deyişiyle “... Çok şükür biz bugüne kadar her konuda ortak kararı bulduk. Hemfikir olduk.” larını belirtirken üretimdeki kadınlarla aralarındaki mesafeyi dengede tutamadıklarını belirtmişlerdir:

“Ya biz şöyle belki baştan yanlış yaptık ama biz onlarla hiçbir zaman ast üst meselesi olmasın hani onlardan görünelim... Biz her zaman onlardan yapı olarak da... Tabii fikir olarak da hep ezilenden yana emekten yani emekçiden yana olduğumuz için öyle bir fikri savunduğumuz için yani bir ast üst olmasın onlara tepeden bakıyormuş gibi yani ezmeyelim o kadınlar da evden geldi. Hiçbir şeyleri yok. Yani çalışma şeyleri yok. Hep biz onlara biz de sizdeniz. Sizinle beraberiz. Gün oldu çalıştık mutfakta girdik. Yani bulaşığa kadar yıkadık. Hani hep bu mesajı verelim ki onlar da kendilerini rahat hissetsinler. Hani bizim açımızdan biz böyle düşündük ama... Olmuyor yani bu sefer o zaman çok şey yapıyorlar yani ast üst olmayınca yöneticilik kavramınız da bu sefer eksiye düşüyor. Yani sizi aynı şeyde gördükleri için siz istediğiniz kadar

kural koyun işte ne bileyim bu böyle olacak deyin o zaman orada dinlenmiyorsunuz yani (Pınar 64 yaşında).”

“Yani bu lider olmanız tabii size bazı şeyler veriyor ama bu verdiği şeyleri çok göze batar bir şekilde kendi adıma kullanmamaya çalıştım. Çünkü işte herkes anneydi herkes eşti herkes kadındı... Ama tabii hiç yapmıyorsunuz anlamında değil. Oranın yürümesi için bir ticaretin işte bir işletmenin ayakta kalması için kural zaman zaman öneri mecbursunuz. Tabii ki bunları yaptık yapmaya da devam edeceğiz (Gonca 65 yaşında).”

Tüm bu ifadelerden hareketle şunları söylemek mümkündür: Kooperatif kurucusu kadınlar, kooperatifte üretimde bulunan kadınlarla aralarında bir ast-üst ilişkisinin olması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Bu anlamda kadın hareketleri içinde hiyerarşiye karşı geliştirilen kadınlar arasındaki “kız kardeşlik” düşüncesinin sorgulanması gerektiğine tanık oluyoruz. Nitekim kooperatifte kadınlar arasında hiyerarşik bir yapı oluşmaktadır. Ve kadınlar, kendilerinden dezavantajlı konumda gördükleri kadınlarla bir bölünmüşlük yaşamaktadırlar. Kadınları yönetilmesi gerekenler olarak görüp bu hiyerarşik yapının üretimini ve varlığını sürdürmesini mümkün kılmaktadırlar.

Bunun yanı sıra Sevgi’ye göre başarılı bir girişimci kendini tanımalıdır ve bildikleri şey üzerine bir faaliyette bulunmalıdır. Bu bağlamda Gonca:

“...Yaptığı her işi bütün girişimciler ve liderler bilmelidirler ve bildikleri işi yapmalıdırlar. Bilmediğiniz işi karşınızdaki insandan bekleyemezsiniz çünkü. O yanlış yaptığı zaman o yanlış görmezseniz o yanlış devam edecektir. O yüzden ne yaparsanız yapın önce kendiniz bileceksiniz. Elemanınız gelmediği zaman gerekirse mutfağa girip o işi yapabileceksiniz (Gonca).” diyerek en iyi bildikleri alanda-gıda- kooperatif girişimciliğini üstlendiklerini belirtmektedir.

Yani toplumsal cinsiyet rolleri kadınların “en iyi yaptığı” şeyin sınırlarını çizer. Aytaç ve İlhan’ın (2007, s. 105) da belirttiği üzere sosyolojik perspektifte bireyin belli iş ve davranışlara zorlandıklarına inanılır. Bu perspektifte tercihler sosyal dünyadaki önkabullerden hareketle oluşur. Toplum bireyleri belli rollere karşı yönlendirir. Toplumun sunmuş olduğu fırsatların çeşitliliği, insanları değişik iş edinmeye kanalize eder. Bireyler mevcut şartlara uygun tutum ve davranış kazanırlar. Böylece toplumun onay görmüş rol setlerine göre toplumsallaşırlar. Böylelikle kadınlar içinde, toplumun değer ve rol setleri bağlayıcı bir sonuç doğurmuş ve kadınlar başarılı bir girişimci olma

adına toplumsal rollerin uzantısı olan bir alanda girişimciliğe adım atmışlardır. Bu bağlamda sektörel ayrışma kavramına başvurabiliriz. Ecevit'in (2013, s. 30) de ifade ettiği üzere sektörel ayrışma, işlerin ve mesleklerin kadın ve erkeklere göre tanımlanması toplumsal cinsiyet ayrımcılığına zemin hazırlamaktadır. O halde kadınlar, toplumun ve ailelerinin uygun gördüğü birkaç alanda yoğunlaşmak durumunda kalırlar. Nitekim kadınların kadın kooperatifinde yer alması, kooperatifin gıda üzerine yoğunlaşması bunun bir tezahürüdür.

4.4. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Kentte Var Oluş Mücadelesi

Bu başlık kooperatifin var oluşunun bölgede nasıl karşılandığı ve kadınların kooperatifin kurulmasını ne şekilde deneyimlediklerini anlama amacındadır. Bu doğrultuda kadınların ifadeleri şu şekildedir.

“Şöyle söyleyeyim burada ilk diyebilirim daha önce bölgede bir tane kurulmuş kadın kooperatifi ama uzun soluklu olmamış. Burada ilk üretim yapan ... Ve 10 senedir hemen hemen... Bu işte inançla yol alan bir kooperatifiz... Kadına bakış açısını da değiştirdi. Burada kurulması da bir avantaj (Sevgi 62 yaşında).”

“... Herkes yaşadığı yerde bir şeyler yapmalı diye düşündüğüm için insan nerde yaşıyorsa orayı geliştirmeye yönelik bir şey yapmalı Öyle de yaptık (Gonca 65 yaşında).”

“Yöre için avantaj oldu. Yani en azından bir örnek teşkil etti. Ondan sonra başka yerlerde bir kadın kooperatifi kuruldu. Demek ki iyi yolda ilerledik bu birçok kadına şey oldu yani ne bileyim kamçı oldu. Onlar gördüler. Bir örnek teşkil etti. Demek ki bu yapılıyormuş dediler. Hatta bunda şey biz yeni kurulduğumuz zaman 3-4 sene... Bize gelen bir müşterimiz bizi izleyerek kendi özel şeyini açtı. Ev yemekleri yapan bir yer açtı mesela. O da onun için bir ilkti ama ee biz teşvik etmiş olduk. Ümit vermiş olduk kadına (Pınar 64 yaşında).”

Kadınların ifadelerinden de anlaşıldığı üzere kadınlar, kooperatif modeliyle başka kadınlara girişimcilik konusunda rol model olmuşlardır. Bu bağlamda kooperatif girişimciliği sadece ekonomik değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir faaliyettir. Ekonomik arenadaki yenileşme ve gelişmelere ek olarak toplumsal yapıda da birtakım değişiklikler meydana getirmektedir. Birçok kadının kolektif olarak birtakım faaliyetlerde bulunuyor oluşu bölgede bir girişimcilik kültürü oluşturmuş diğer kadınlardan bazılarını girişimci olmaya kanalize etmiştir. Böylece kadınların modeli diğer kadınların ekonomik faaliyette bulunmasına kaynaklık etmiştir. Kadınlar, kadınların iktisadi ve sosyal anlamda mobilizasyonunu sağlayarak bölgede kadın

girişimciliğinin görünürlük kazanmasına katkıda bulunmuşlar, böylece kadına olan bakış açısını da değişime uğrattıklarını belirtmişlerdir.

Nitekim patriyarkal toplumsal sistemde hâkim bakış açısı Çulcu'nun (2009, s. 25) da belirttiği şekliyle kadın ile erkek arasında eşitsiz bir ilişki meydana getirmekte ve bu durum iktisadi arenada fırsat eşitsizliği yaratmakta ve sermaye birikim sürecinde temel bir rol oynamaktadır. “Ev işi” ve “bakım işleri” kadın işi olarak belirirken “piyasa işi” erkek işi olarak görülür. Kadınların yaşam alanı ev olarak görülür. Diğer taraftan Sevgi, kooperatif modeliyle kentte, kadına olan hâkim bakış açısında bir değişim yarattıklarını şu sözleriyle ifade etmektedir:

“... İlkten bir yadırgandı ama sonradan gidelim de kadınları destekleyen bir yerden alışveriş yapalım imajı oluştu. Yadırganma ne oldu? Şimdi çarşının içinde bir iş yeri açılıyorsunuz. O güne kadar hiç... Tamam bir yığın kadın belki mesleğinin sahibi iş yeri işletmecisi ama tek kadın geliyor sabahleyin açıyor veya elemanı varsa. E tabi burada hummalı bir çalışma başladı. Herkes merak etmeye başladı kadınlar giriyor çıkıyor, giriyor çıkıyor. Bir şeyler yapıyor... Bir kıyafetler, önlükler filan. İlkten zannedildi ki burası bir hobi gibi. Kadınlar bir şeyler yapacak ondan sonra iş kalacak. Bir kısmı hmmm çarşının içinde bir yığın kadın ne alaka neler yapacak. Ama... Siz dediğim gibi lider olarak onların önünde dimdik durursak ve oradaki kişilere burası bir kadın kooperatifi. Burada kadınlar çalışacak ve sizinle birlikte bu mahalle de bu sokakta nefes alacak siz de tavırlarınızı ona göre belirleyin tarzında mesaj verdiğiniz zaman onlar da disiplinleşiyorlar (Sevgi 62 yaşında).”

Bu ifade doğrultusunda kente, toplumsal cinsiyet bakış açısından bakmak anlamlı olacaktır. Zira alıntıda ifade edildiği üzere kadınların bir girişimci olarak kentin sokağında yer alması -hem de iş yeri sahibi olarak- başlangıçta kent sokağının “sahipleri-erkekler-” tarafından yadırganmıştır. Tuncer'in (2015, s. 31) de ifade ettiği üzere toplumsal hayatın yapısına baktığımızda toplumsal rollerin cinsiyete göre belirlenmesi neticesinde kamusal ile özel alan kategorisi ortaya çıkmıştır. Toplumsal hayatın temelini oluşturan özel- kamusal ayrımı da kadın ve mekân etkileşiminin en bariz şekilde somutlaştığı arenalardan birisidir. Yüzyıllar boyunca kadın ve sokak ikiliğine olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşmış ve dışarıya çıkan kadın toplumun düzenine yönelik önemli bir tehdit olarak görülmüştür.

Üretim biriminin aile olduğu geleneksel toplumlarda yeniden üretimin önemli bir bölümü ev içerisinde gerçekleştirilmekteydi. Genelde iki üç katlı evlerde üst katlar yaşam alanı olarak kullanıma açıkken alt katlar da kadınların çalışmasına göre

düzenlenmiş atölyeler şeklinde organize edilmiştir. Bu atölyelerde dikiş, tekstil gibi işlerle uğraşılırken diğer taraftan pazara sunmak için ekmek, tarhana, reçel, mantı, turşu gibi gıda yapımına yönelik de uğraş verilmiştir. “Kadın işi” olarak kabul edilen bu işler evin alt katında ya da evin yan tarafında yer alan küçük bir oda biçimindeki bölmede gerçekleştirilmekteydi. Eğer ev kırsal alanda ise evin hemen yanına bir baraka yapılırdı. Burada hayvanların sağımı, yemlerinin verilmesi işlemi ve bahçede meyve sebze yetiştirilmesi gibi birtakım pratikler doğrudan kadınların katılımını içeren yeniden üretim faaliyeti olan gündelik pratikleri ihtiva etmekteydi (Aktaş, 2017, s. 140). Bora (2005, s. 59-60) bu süreci “*Kadınların Sınıfı*” adlı çalışmasında şu şekilde ifade eder: “19. yüzyılda... evin dünyanın pisliklerinden uzak, masum ve temiz bir yer olarak tasarlanması, “erkeklerin “dış” dünyaya açılırken kadın ve çocukları bu temiz dünyada bırakmaları, içinde yaşadığımız kültürün en belirleyici ve güçlü örüntülerinden biri, belki de birincisidir.”

Sevgi'nin ifadeleri, “kadının mekânı ev”, “erkeğin mekânı dışarı” algısının kadınların kentin çarşısında/sokağında belirmesi üzerine kendini gösterdiğine işaret etmektedir. Zira kooperatifin, bulunduğu çevrede yer alan esnaf tarafından kadınların girişim hareketi başlangıçta yadırganmış, ciddiye alınmamış, bir hobi gibi görülmüştür.

Kaypak'ın (2014, s. 353-354) ifade ettiği üzere kentte toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir sonucu olarak kadınlar eğitim, çalışma/fırsat eşitliği, karar verme/seçme özgürlüğü, eşit işe eşit ücret/toplumsal statü eşitliği gibi bazı haklardan faydalanamamaktadır. Ulus devletler vatandaşlığı evrensellik üzerine temellendirmeye çalışmaktadır. Bu yüzden de vatandaşlık, cinsiyetsiz bir statü olarak düşünülmektedir. Devletin eril iktidarın alanı olduğu ve erkeklerin haklarının savunuculuğunu yaptığı doğrultusundaki anlayışa göre vatandaşlık cinsiyetsiz değildir, erildir. Bu bağlamda feminist teori 18.yüzyıldan 20.yüzyılın ikinci yarısına kadar kadınların kamusal alandan dışlandıklarını göstererek kadınları bu alana dâhil etme savaşımı vermiştir. Kadınların kamusal alana eşit katılımına yönelik siyasal, medeni, sosyal (eğitim, çalışma) haklar talep etmişlerdir.

Kentsel mekân bireyin bazı fırsatlara ulaşmasına olanak tanır ya da bu olanaklardan mahrum bırakarak çoklu sosyal ve kültürel görünüm ortaya çıkarır (Aktaş, 2017, s. 138). Nitekim Walby (2016) kadının iş gücünün, kadının deviniminin

mülkiyet ve diğer ekonomik kaynaklarının patriyarkal denetim altında olduğuna işaret etmektedir. Sevgi, bununla ilgili olarak şu ifade de bulunuyor: “...Böyle bir şeyin oluşması kadına bakış açısını da değiştirdi. A evet burada üreten bir kooperatif var. Burada birileri var. Kadınlar var üretiliyorlar. Ve onların emeklerine saygı duyulmaya başlandı (Sevgi).”

Sevgi, kooperatifi var etme mücadelesi sırasında patriyarkal denetimin bariyerleri ile karşılaştıklarını belirtse de kadının aktif- güçlü duruşuyla savaşımla vererek kadınların kent hakkını erkek egemen zihniyete gasp ettirmediğini belirtmektedir. Buradan hareketle şunları söylemek mümkündür: Kadının mücadelecisi ruhu patriyarkal bakış açısıyla mücadele etmiştir. Ancak toplumun bir ürünü olan toplumsal cinsiyet rolleri varlığını muhafaza etmektedir. Bu anlamda bu rollerin bir uzantısı olarak kadınlar kooperatifte gıda üzerine faaliyette bulunmaktadır.

4.5. Özne Kadın Olunca Kooperatifin Kalbi: Mutfak?

Çalışmaya konu olan kadın kooperatifi; gıda ürünlerinin üretimi ve pazarlanmasına yönelik faaliyette bulunan bir kadın kooperatiftir. Kooperatifte hem üretim yapılmakta hem de üretilen ürünler pazarlanmaktadır. Kooperatif üç bölümden oluşmaktadır. Ön bölümde, müşteriler karşılanmakta ve üretilen ürünler burada satılmaktadır. Bununla birlikte bu bölümde satış tezgâhı, masa, fırın, ürün saklama dolapları, vitrin yer almaktadır.

Arka bölüm ise mutfak yani üretim bölümüdür. Büyük bir tezgâh, mutfağın tam ortasında büyük bir masa, köşede hamur yoğurma makinesi, fırın/ocak ve dolap yer almaktadır. Kooperatifte bahçe ve bahçenin bir köşesinde kileri andıran bir mekân vardır. Tarhanalar, eriştelere yapıldıktan sonra burada kurutulmaya bırakılmaktadır. Yine ürünlerin bazıları (un gibi) bu bölümde muhafaza edilmektedir. Buradan hareketle kadınlara “Neden sadece mutfak pratiklerini içeren bir kooperatif kurdunuz?” sorusu yöneltildiğinde kadınların ifadeleri şu şekildedir:

“Başlangıçta dediğim gibi çok detay bir bilgiye sahip değildim. Kadının en iyi bildiği şey diye yola çıktık. Esasında tüzüğümüzde kadın kooperatifleri el sanatları yapabilir... Kreşler açabiliyorlar fakat biz tamamen gıda üzerine düşündük (Sevgi 62 yaşında).”

“Şöyle ki ya o anda elimizdeki arkadaşlar hepsi ev kadınıydı. Her ev kadının da mutfaktaki becerileri daha iyi daha kötü ama mutlaka vardır. Eldeki potansiyel sanki mutfığa daha yakın olduğu için bir de belki yiyecek maddesinin pazarlanması her zaman daha kolay olduğu için olabilir o yüzden (Gonca 65 yaşında).”

Kadınların ifadelerine bakıldığında kadınlar, “kadının en iyi yaptığı şey” üzerine yoğunlaşarak kooperatifin faaliyet alanını bu temelde kanallara aktardıklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda kadınlar bir girişimci olarak rasyonel davranarak hareket ettiklerini düşünmektedirler. Zira en iyi oldukları alan üzerine bir işletme sahibi olmuşlardır.

Bu anlamda Ecevit’in (2013, s. 29) belirttiği üzere piyasa toplumsal cinsiyet temelinde farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma sonucu yatay ayrışma neticesinde kadınların ve erkeklerin yoğunlaştıkları iş kolları ve sektörlerde farklılık göstermektedir. Bizler doğduğumuz andan itibaren toplumsallaşma vasıtasıyla içinde yaşadığımız toplumun, kültürün değerlerini, davranış kalıplarını öğrenmeye hazır durumdayız. Bu süreçte “erkeğe özgü”, “kadına özgü” davranışları öğreniriz. Cinsiyete dayalı işbölümü toplumun erkeklerini ev dışı alandaki işlerden sorumlu tutar ve onları-erkekleri- bu yönde eğitir. Kadını ise ev içi alanda aktif kılar ve kadında bu doğrultuda ev içerisinde mutfaktan, temizlikten, bakımdan sorumlu hâle gelir. Böylece gündelik yaşam pratiklerini öğrenilmiş cinsiyet rolleri oluşturur. Kadınlar ve erkekler de kendilerine biçilen rolleri giderek içselleştirirler ve alanlarına yönelik deneyim kazanırlar. Böylece bu süreçte Pınar’ın da ifade ettiği gibi “... kadının en iyi yaptığı, bildiği şey mutfak” oluverir. Bu anlamda kadınların kamusal alanda, toplumsal gerçekliği oluşturan cinsiyet rollerinin dışına çıkamaması toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirmesine ve patriyarkal toplum düzenindeki “erkek işi”- “kadın işi” ayrımının sürdürülmesine kaynaklık etmektedir.

4.5.1. Üreten mutfakta ne var?

Her toplumun kendine has kültürü vardır. Ancak kültürün özellikleri ülkenin kent ve köyleri, hatta aynı kentin farklı mahallelerinde farklılık gösterebilir. Yemek kültürü ise, yeme sistemine ait bir toplulukta var olan maddi ve manevi kültürel kalıplara işaret eder. Kültüre konu olan alan çeşitlilik gösterebilir. Bir ülke, bir bölge veya bir yöre olabilir (Kaypak ve Uçar, 2018). Türk ve Şahin (2004, s. 4) yemek kültürünü etkileyen etmenleri dört grupta incelemektedir. Bunlar: ekolojik, ekonomik,

kültürel ve dinsel etmenlerdir. Ekolojik etmenler, coğrafi konum, iklimsel özellikler ve çevre ile ilgilidir.

Balıkesir, zeytinyağı üretim merkezlerinin yoğunlukta olduğu bir bölgedir. Kadınlar da bu durumu avantaja çevirip “... Bölgemiz zeytinyağı bölgesi. Dedik ki zeytinyağlı sağlık açısından doğal ürünler üretelim” demişlerdir. Böylece zeytinyağlı ürünler de mutfağın demirbaşları arasına girmiştir.

Aykaç’a (2018, s. 180) göre dayanışma ekonomileri içinde buldukları yerelin özgün dinamiklerine göre şekil alır. Bir dayanışma ekonomisi olarak kooperatifte kadınlar popüler lezzetlerin (poğaç, ıslak kurabiye gibi) üretimine önem vermekle birlikte yöreye-bölgeye özgü ürünlerin üretilmesine gayret gösterip geleneksel tatları sunmaya özen göstermektedir. Bu ürünler de müşteriler tarafından çokça tercih edilmektedir:

“Özellikle şehir dışından misafiri gelen müşterilerimiz keşkek-pilav-nohut yemek için geliyorlar. Bazı günler özellikle çıkarıyoruz (Berrin 52 yaşında).”

Saha çalışması esnasında üretim sürecine dâhil olduğum bir anda kadınlarla birlikte mantı yaparken kadınların dile getirdikleri şeylerden biri şuydu:

“Biz kaliteli ürünler kullanıyoruz. Bak mesela mantının içindeki kıyma... Diğer mantılar gibi soyalı, katkı maddeli değil. Kendin gördün kasaptan yeni geldi. Bir de arayıp bizzat iyi yerinden olsun etin diyoruz. Müşteri de bunu fark ediyor. 5 lira daha ucuz başka bir yerden alabilir ama o bunun gibi değil... Bizi tercih ediyor. Hijyen koşulları falan da. Güven var.”

Modern yaşam tarzıyla birlikte ayaküstü üretilen ve tüketilen gıdalar önem kazanmış bununla birlikte ayaküstü yeme içme pratikleri yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Ne var ki ayaküstü yeme içme pratiklerinin hız kazanmasıyla kaybedilen yerel lezzetler ve geleneksel gıdalar kırsal kadının yemekleri ile yeniden anımsanır hale gelmiştir (Bilgiç, 2020, s. 83-84). Yerel ekonomiler, çevre ve sağlıklı beslenmenin giderek daha da önemli hale gelmesiyle yöresel gıdalara yönelik eğilim artış göstermiştir. Müşteriler çeşitli ürünlere ulaşabilmenin yanı sıra sağlıklı ve sürdürülebilir gıdalara ulaşmak istemektedirler. Birçok müşteri yiyeceklerin nereden geldiğini ve nasıl üretildiğini bilmek istemektedir (Lang, Stanton and Qu, 2014, s.1809). Amerika Tarım Ekonomisi Dergisi’ne göre Ohio’daki müşterilerin yöresel gıda için %30 daha fazla ödemeyi tercih ettiklerini belirtmiştir (aktaran Altunsaban, Yay ve Erdem, 2017, s. 237).

Günümüzde sağlıklı gıdaya ulaşmak temel meselelerden biri haline gelmiştir. Günümüzde gıda üretimi yoğun şekilde endüstriyel bir biçimde gerçekleşmektedir. Bu nedenle çoğu insan endüstriyel gıda üretiminin bir sonucu olarak gıda güvenliği sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Çoğu zaman endüstriyel gıdaların içinde yer alan maddelerin belirsiz olması yani tüketicinin yeterince açık bir şekilde bilgilendirilmemesi gıda güvenliği kapsamında değerlendirilebilir (Akarçay, 2016, s. 214-215). Conwell de (Conwell, 2013'den aktaran Gürhan, 2017, s. 563) gıdanın günümüzde bir korku kaynağına dönüştüğünü belirtmektedir. Ona göre bu korkunun temel sebebi gıda üretiminin evin dışına taşınarak üreticinin tanındığı yerel toplulukların yok edildiği sanayileşme ve küreselleşme süreçleridir. Günümüzde yiyeceklerin nerede, kim tarafından üretildiğini bilmemek çeşitli risklere işaret etmekte ve bir korku yaratmaktadır. Ancak kooperatifte kadınlar müşterileriyle birebir iletişime geçmekte ve müşteriler de üretim mekânına yani kooperatife gelerek ürünleri satın alma sırasında kısmen üretim sürecini görmektedir. Gerek bu kısmi şeffaflık gerekse kadınlar ve müşteriler arasındaki birincil ilişkiler aynı zamanda da alınan ürünlerin lezzetinin ve kalitesinin deneyimlenmesi müşteriler ve kooperatif arasında bir güven ortamı tesis edilmesine olanak tanımıştır. Böylece müşteriler akıllarında mantının içindeki kıymaya ilişkin bir soru işareti barındırmamaktadır. Yapılan gözlemler sırasında mantının epeyce tercih edildiği kadınların sık sık stokladığı ürünlerden biri olduğu gözlenmiştir.

“Sipariş üzerine her şey yapılıyor. Zeytinyağlıların hepsi. Keşkek-pilav-nohut, börek, poğaç, kurabiye, kekler (Berrin 52 yaşında).”

“Erişte, tarhana, sarma, içli köfte, mantı, kekler, kurabiyeler, mezeler, şerbetli tatlılar, ev baklavası siparişe göre ne istenirse ismini söylemesi yetiyor müşterinin (Defne 42 yaşında).”

Kadınlar, mutfakta arz-talep doğrultusunda müşterinin istediği ürüne yönelik üretim yapabilmektedir. Bunlar: Tarhana, sarma, poğaç, börek, mantı, meze, tatlı (baklava, dible tatlısı, şekerpare, tiramisu, browni vs.), kurabiye, erişte (ıspanaklı, pancarlı, havuçlu, karışık, sade, domatesli gibi) olabilmektedir. Keşkek- pilav-nohut, zeytinyağlı ürünler, mantı gibi yörenin mutfak kültürünü yansıtan ürünleri de üreterek bölgenin yerel kimliğinin temsilcisi olmaktadır. Kadın kooperatifi çatısı altında kadın, yerellik ve gelenek üçlüsünü bir arada düşündüğümüzde, kadınlar bir dizi geleneksel ürün ve hizmetlerin ya da birtakım otantik yerel özelliklerin sergilenmesini, pazarlanmasını kadın kooperatiflerinin cazip faaliyet alanlarından biri haline

getirmişlerdir. Bu anlamda kadınlar, kendilerine istihdam alanı oluşturan kooperatifler aracılığıyla yerelde unutulmuş ve yok olmaya yüz tutmuş geleneksel ürün ve sanatların ihya edilmesini sağlayıp ticari piyasa içinde dolaşıma sokarak hem kendilerine istihdam alanı oluşturmakta hem de yerel ürün ve hizmetlerin sunumu açısından bir fırsat kapısı olmaktadır (KEİG, 2015, s. 16). Ancak burada önemli olan Bilgiç'in (2020, s.105) de dikkat çektiği gibi yöresel gıdaların, kadınlarla birlikte piyasada yeniden görünürlüğünün artmasından ziyade bu gıdalarla birlikte kadının kamusal alanda görünürlüğü mümkün olmaktadır.

4.6. Kadınlar Karşılaştıkları Sorunları Anlatıyor

4.6.1. Yasa- mevzuat

Katılımcı kadınların üzerinde durduğu en önemli sorunlardan biri kooperatif mevzuatı ile ilgilidir. Kadınlar vergi mevzuatından memnun değillerdir. Onlara göre "... kooperatifçilik hem üretim açısından hem üreten açısından Türkiye'de çok önemli. Ama bu arada tabii yasalarında biraz daha kadın kooperatiflerin açısından pozitif olarak değişmesi gerekiyor. Vergilerin yani... karşılanması zor, çok ağır."

5. Kadın Kooperatifleri Toplantısı'nda (2015) da benzer düşünceler ortaya koyulmuştur. Kadın kooperatifleri mevzuattan kaynaklanan çeşitli güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Bu güçlükler;

- Kuruluş masraflarının yüksek olması,
- Vergi, genel kurul vb. zorunlu giderlerin çok yüksek olması,
- Mevzuata dayalı olarak kamu kurumları ile işbirliği geliştirmede engelleri,
- Kamu kaynaklarından yararlanma konusunda engeller olarak sıralanabilir (KEDV, 2015).

Kadın kooperatifleri; sigorta primleri, stopaj, katma değer vergisi, kurumlar vergisi gibi birtakım mevzuatla karşı karşıya kalmakta ve bu yasal yükümlülükler kadın kooperatiflerini finansal olarak zorlamaktadır. Bu bağlamda KEİG'de (2015, s. 53) belirtildiği üzere kooperatiflerin büyümesini destekleyen idari ve vergi mevzuatıyla ilgili birtakım değişiklikler yapılmalıdır. Kadın kooperatiflerine yönelik mali destekler ve mali yükümlülüklerle ilişkin istisnalar sağlanmalıdır.

4.6.2. Gelir- satış

Kadınlar üretim, gelir, satış gibi konularda zaman zaman sıkıntıya düştüklerini belirtmişlerdir. Ancak bu problemler onlara normal gelmekte ve çözülemeyecek problemler olarak görülmemektedir. Gonca'nın anlatısıyla:

“... Olmuyor mu ticari hayatta bir sıkıntı yaşamıyor muyuz? Her şey güllük gülistanlık yoktur böyle bir şey. Vardır itiraf edilmez vardır itiraf edilir. Şimdi her ticari şeyde mutlaka vardır öyle bir şey ama dediğim gibi bir marka oluşturduktan sonra ben kendi adıma zaman içinde de olsa tanınırlığımızı oturttuğumuzu düşünüyorum. Şöyle oturttuk. Kooperatif temizdir. Bir kere bu birinci şey. Kooperatiften aldığımız ürünler bizim evde yaptığımız ürünler gibidir. Şimdi bunlar çok önemli şeyler. Bu yüzden de ben bizden alışveriş yapan insanların gönüllerinin çok rahat olduğunu düşünüyorum. Öyle olunca zaman zaman evet yani Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar kapsamında ve çok küçük bir kooperatifiz tabii. Öyle zaman zaman sıkıntılarımız oldu, oluyor (Gonca 65 yaşında).”

Ama bu problemler kooperatifin varlığını sonlandıracak problemler değildir. Zira kooperatif, bölgede güvenilir imajıyla (temiz gibi) simgesel bir anlama sahiptir. Bu durum ise kooperatifin varlığını muhafaza etmesine katkı sağlamaktadır. Üretim konusunda ise Sevgi'nin ifadesi şu şekilde:

“Şimdi şöyle söyleyeyim tabii çalışmalar çok esnek olduğu için ortaklar da belli bir yaş grubu üzerinde olduğu için zaman zaman tabii onların da kadınların da kendilerinin özel yaşamlarında bir şeyler olabiliyor. İşte sağlıktır. Çocuklarıdır. Bazen sayı azalabiliyor bazen sayı yükseliyor. Ama o kaliteyi tutturduğumuz için üretim aşamasında bir sıkıntı yaşamıyoruz (Sevgi 62 yaşında).”

Kadınlar neyin ne kadar tercih edildiği konusunda az çok fikir sahibi olduğu için üretim konusunda sıkıntı yaşamamaktadırlar. Ama pazarlama konusunda zaman zaman sıkıntı yaşayabilmektedirler. Sevgi'nin ifadesine göre “...şu an zaman zaman pazarlama konusunda tabii bizlerde sıkıntıya düşebiliyoruz”.

Kadınlar kooperatifte ürettiği ürünleri şu kanallar aracılığıyla pazarlamaktadır:

- Satış ofisi (dükkân) vasıtasıyla
- Web sitesi vasıtasıyla
- Sergi, fuar, kermes gibi etkinlikler vasıtasıyla
- Tanıdık çevre vasıtasıyla

Bunun yanı sıra Sevgi, sosyal çevreyi pazarlama konusunda önemli bir araç olarak görmekte ve şöyle bir ifade de bulunmakta “...çarkın dönmesi için. İlk alışveriş yani müşteri potansiyelimiz kendi ağlarımızı(network) kullanmaya başladık. Bizden alışveriş yapın bizden alın tarzında (Sevgi).”

Kadınlar, sahip oldukları sosyal sermayeyi harekete geçirerek iktisadi sermayelerine bir katkı, sürdürülebilirlik kazandırmışlardır. Nitekim kadınların ürünleri için sosyal ağları, pazar alanı oluşturmuş ve piyasaya dâhil olmalarında bir kanal olmuştur.

4.6.3. Kadınların “biz” olma süreci

Kadınlar için kooperatifte önemli sorunlardan biri de kooperatifin dayanışmacı ruhunu gölgede bırakan kadınlar arasındaki rekabet ve çatışmadır. Sevgi’ye göre

“... Kadın kadının kurdu. Kıskançlık ve rekabet yer almaya başladı. İçten içe birbirleriyle sürtüşmeler başladı... Hem cinsimizi kabullenmekte güçlük çekiyoruz. Çünkü o güne kadar gerek evimizde gerek toplumsal olaylarda ikincil duruma düştüğümüz için susmayı öğrendiğimiz için artık kendi cinsimize susmuyoruz (Sevgi 62 yaşında).”

Bu bağlamda Sevgi’nin ifadesini feminist perspektifte ele aldığımızda, Sultana ve Altay’ın (2019, s. 421) ifade ettiği üzere kadınların ikincilliği kavramı kadınların boyun eğdirildiği erkek hakimiyetine gönderme yapar. Kadınların kendilerine özgüven ve itibarları bu bağlamda kısıtlanmış deneyimleri, ayrımcılığa maruz kalma ve güçsüz hissetmeleri ortaklaşa bir şekilde kadınların ikincilliğini kuvvetlendirir. Bu açıdan kıskançlık ve rekabet gibi duygulara da sosyolojik manalar yükleyebiliriz. F. Çiğdem Aydın KADER Yönderlik Araştırması ve eğitim programı kapsamında hazırladığı “*Aralık 2010- Mart 2011 Kıskançlık, Rekabet ve Görünür Olma*”⁸ başlıklı yazısında kıskançlık ve rekabet konusunda toplumun ikiyüzlü davrandığını belirtiyor. Toplumsal cinsiyetçi bakış açısı ev dışındaki dünyada mücadele etme, oradaki tehlikelerle yüzleşme görevini erkeğe verir. Böylece toplum bu duyguları erkeklere daha uygun görür, onlara hizmet edeceği ve hayatta sağlam durmalarına kaynaklık edeceği düşünülür. Bu yüzden de karakterlerinde yoksa bile bu duygular okulda, orduda, toplumsal yaşamda erkeklere aşılınmaya çalışılır. Kadınlar ve erkeklerin bir arada bulunduğu kamusal alanda (çalışma hayatı, siyaset gibi) erkeklerin kıskançlığı zayıf olana yani kadınlara yöneliktir. Zira erkekler toplumsal birtakım stereotipler neticesinde

⁸Detaylı bilgi için bakınız:

http://kader.org.tr/wpcontent/uploads/2018/09/yonderlik_2011_kiskanclik_rekabet_ve_gorunur_olma.pdf

kadınları zayıf cins olarak algılar. Kadınlar arası kıskançlıkta da erkekler önemli bir rol oynamaktadır. Nasıl mı? Kadınlar çalışma yaşamı ve siyaset gibi nispeten yeni girdikleri alanlarda sosyalleşmeyi, ortamın kurallarını ve bu kurallara uymayı erkeklerden öğrenmektedir.⁹ Söz konusu mutfak olunca bu rekabet daha da derinleşmektedir. Sevgi'nin de ifade ettiği gibi "... her kadın evinde mutfağının kraliçesi ama bir arada çalıştığı zaman birbirine ben daha iyi bilirim empoze etmeye çalışıyor (Sevgi)."

Nitekim İnce'nin (2015, s.152) aktarmış olduğu Robson'un çalışmasında da benzer durumu görmek mümkündür. Robson, yapmış olduğu çalışma sonucunda birden çok kadının bir arada olduğu mutfaklarda paylaşılan işler nedeniyle mutfağı; kadının işbirliği, kıskançlık duygularının paylaşıldığı bunun yanı sıra güç, hiyerarşi ve statü ilişkilerinin dışı vurulduğu bir mekân olarak ele almaktadır. Gonca'da "... çok seslilik tamam koroda güzel. Ama iş hayatında çok seslilik o çok sesliliği idare edebilmek bana göre çok zor (Gonca)." derken yine Sevgi, "... kadının o güne kadar ki alışkanlıklarından vazgeçmesi çok zor ve mutfak gibi bir ortamda bir ses dahi duysa acımasızca eleştiriyor (Sevgi)." ifadelerini kullanarak birden çok kadının bir mutfakta idaresinin sağlanmasının güç olduğuna işaret etmektedir. Bu durumda kooperatif, dayanışmaya ve kolektif çalışmaya dayalı bir model olduğundan biz bilincinin oluşmaması ortaklaşa çalışmaya ket vuracak şekilde ortaya çıkabilir. Bu noktada Gonca, "... burada Ayşe, Emine, Fatma yok. Burada kooperatif var. Yaptığınız her şey size dönmüyor. Kooperatife dönüyor. O yüzden bunu içselleştirin. Özümseyin." diyerek biz bilincinin önemini kadınlara aşılama çalışmakta böylece örgütsel dayanışma temelinde grup kimliğinin oluşmasına işaret etmektedir. Bu bağlamda kadınlar arasında biz bilincinin oluşmamasında, kadının egemenlik alanı olarak gördüğü mutfak gibi bir alanda kendi otoritesini güçlendirmeye çalışmasını temel etken olarak yorumlayabiliriz. Kooperatiflerde kadınlar arasında biz bilincinin oluşması ve grup kimliğinin tesis edilmesi kooperatifin sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Nitekim KEİG (2018, s. 27) verilerinde de değinildiği üzere birlikte çalışmayı öğrenememek, kooperatif içi rekabet kadın kooperatiflerinin kapanma nedenlerindedir.

---

⁹http://kader.org.tr/wpcontent/uploads/2018/09/yonderlik_2011_kiskanclik_rekabet_ve_gorunur_olma.pdf

4.7. Girişimcilik Serüveninde Kadınların Desteği Kaynaklar

Kooperatifin kuruculuğunda ilk adımı atan Sevgi, kooperatifin kuruluş sırasında ve sonrasında kooperatifin varlığını idame ettirme sürecinde çeşitli dernek, vakıf ve projelerden yararlandıklarını belirtiyor. Bu kaynaklar:

Kadınlar, Kadın Girişimciler Derneği'nin (KAGİDER), eğitimlerinden yararlanmışlardır. Yaklaşık 300 üyesi bulunan KAGİDER, vizyonu ve misyonuyla, kadın girişimcilerin güçlenmesine yönelik eğitim, rehberlik ve mentörlük desteği sağlamaktadır. Yine kadının ekonomik konumunun güçlenmesi ve kadın-erkek fırsat eşitliği konusunda savunu çalışmaları yürütmektedir. (<https://www.kagider.org/>). Dernek çeşitli proje ve etkinliklerle ülke çapında önemli çalışmalara ve girişimlere ön ayak olmuştur. “Geleceğin Kadın Liderleri”, “Yönetimde Kadın Projesi”, “Turizmde Kadın İstihdamı”, “İşimi Kuruyorum”, “Avrupa Kadın Girişimcileri Mentör Ağı” bunlardan sadece bazılarıdır. Sevgi, KAGİDER'in etkinlik ve projelerinin önemine dikkat çekmekte:

“...KAGİDER'in işimi kuruyorum eğitimine katıldım. Şimdi tabi işletmeye dair bir bilginiz olmayabiliyor. Onları biraz daha pekiştirmeye çalışıyorsunuz... Bir de KAGİDER'in mentör ağı projesine katılmışım. Orada mentörümüz oldu. Mentörünüz size bir şey de anlatsa o zaman sizin kafanızda oluşuyor. Bir de her işletmenin işleyiş şekli farklı. Ne oluyor diyelim ki o andaki mekânın durumu özelliği sizin daha fazla kendi olayınızı görmenizi sağlıyor (Sevgi).” ifadesinde bulunmaktadır. Böylece KAGİDER'in kadınları girişimci olmaya teşvik ettiği ve bu süreçte onlara destek olduğuna tanıklık etmekteyiz.

Yine Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV), kadınların yaşamlarını iyileştirme çabalarına destek olmak ve yerel kalkınmadaki liderliklerini güçlendirmek için çalışan bir sivil toplum kuruluşudur. KEDV, kadınların kolektif bir biçimde eşitlikçi, kapsayıcı ve güçlü bir toplum yaratma çalışmalarına destek vermekte ve misyon olarak da kadınların yaşamlarını, toplumlarını ve dünyayı dönüştürmeleri için güçlendirilmesini benimsemektedir. KEDV, 2002 yılında kadınlar için kooperatifleşme hareketi başlatmıştır. Ve SİMURG Kadın Kooperatifleri Birliği ve iletişim ağının sekretaryasını yürütmektedir (www.kedv.org.tr). Sevgi, bu ağa üye olmadıklarını zira kooperatife ekstra mali yükümlülük getireceğini belirtiyor.

“... Daha çok güçlü değiliz ki onlara bir aidat ödeyelim. Biz üye olmadık. KEDV, kooperatiflerinde en tepesinde olan bir kuruluş biz onların üst birliğine bağlı değiliz (Sevgi 62 yaşında).”

Sevgi, KEDV’in kooperatifler birliğine üye olmadıklarını ancak eğitimlerinden yararlandıklarını ve bu eğitimleri kooperatifte diğer kadınlara da verdiğini belirtiyor:

“...KEDV’in eğitimlerine katıldım. Mesela “Finansal Okuryazarlık” dedi. Onun eğitimine katıldım. Eğitici eğitimci oldum. Kooperatifimizde verdik. Başka kadınlara bunu anlatmaya çalıştık. Zaman zaman onlardan (KEDV) bize eğitim vermeye gelenler oldu...Ben aldığım eğitimlerde şunu görmeye başladım. Artılarımı, eksilerimi...(Sevgi 62 yaşında)”

“... O sorunları yenmede eğitimle... bazen iletişim diliyle hallettik (Gonca 65 yaşında).”

Bu bağlamda kurucu kadınlar eğitimleri gerek kendi gelişimleri gerekse üretimdeki kadınların gelişimi için önemli bir destekçi olarak görmüşlerdir. KEDV’de bu eğitimlerin başat sağlayıcısıdır.

Diğer taraftan kadınlar çeşitli projelere katılmışlardır. “Gelecek Turizmde” “Doğrudan Yardım Programı (DAP)” gibi. DAP, Avustralya’nın yardım bütçesinden finanse edilen bir hibe programıdır. Avustralya yoksullukla mücadele ve sürdürülebilir kalkınma alanındaki projelerde Türkiye’de yerel toplumlarla çalışabilmektedir. Projeler, toplumsal kalkınma, eğitim, cinsiyet eşitli, engellilik ve ekonomik güçlendirme gibi konularda sonuçlar elde etmeye odaklıdır (turkey.embassy.gov.au/). Kadınlarda Avustralya Konsolosluğu’nun projesinden faydalanmıştır. Sevgi’nin ifadesiyle;

“Yanılmıyorsam 2011 yılında Avustralya Konsolosluğu’nun Doğrudan Destek diye bir projesi vardı. Proje hazırlayarak ona başvurduk. Onlar kabul edildi. Onlar maddi destek değil de sizin eksikliğinizi alıyorlar. Profesyonel bir fırın aldık onlardan. Bir de yedek hamur açma makinesi. 11.000 değerindeydi o günün koşullarında. Ne oldu tabii profesyonel bir fırınımız gelince güçlendik (Sevgi 62 yaşında).”

Kadınlar bu proje sonucunda gelen fırın ve hamur açma makinesinin mutfağın eksikliğini tamamlamışlar bu kapsamda kooperatifin üretim gücünün güçlendiğini ifade etmiştir.

Yine “Gelecek Turizmde”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Anadolu Efes ortaklığıyla yürütülen bir projedir. Bu proje ile Türkiye’de turizmin alternatif bir sürdürülebilir kalkınma aracı olarak yer

edinmesi, girişimciliği teşvik ederek yerel modellerin oluşturulması, kamu, özel sektör, üniversiteler ve sivil toplumu bir araya getirerek turizme katkı sağlamak amaçlanmıştır (<https://www.gelecekturizmde.com/gelecek-turizmde/>). Sevgi, kooperatif olarak bu projeden yararlandıklarını belirterek şu ifadede bulunmaktadır:

“... Anadolu Efes ve Kültür Bakanlığı'nın birlikte olduğu Gelecek Turizmde diye bir proje önümüze geldi. Bu projede gaye, sürdürülebilir turizme katkı öncelikle kadın kuruluşları veya çevre onlara yönlendirmişlerdi. O iki aşamalıydı. İlk aşamasında daha önceki o bilgilerimle projeyi yazdım. 97.000 TL'lik bir hibe aldık oradan (Sevgi 62 yaşında).”

Diğer taraftan 10.000 kadın projesi de kadınların faydalandıkları kaynaklar arasındadır. Bu proje, Türkiye'de Özyeğin Üniversitesi tarafından hayata geçirilen bir projedir. Proje kapsamında, kadın girişimciler iş planı oluşturma, temel girişimcilik becerileri kazanma, muhasebe ve finans kaynaklarına erişme, satış ve pazarlama, üretim planlaması gibi konularda eğitimlere katılmışlardır.¹⁰ Sevgi, bu projeden faydalandıklarını belirterek şu ifadede bulunmuştur:

“... 2013 yılında da Özyeğin Üniversitesi 10.000 kadın projesi vardı. Bu projeye kabul edildim. 3 ay orada a dan z ye bir girişimcilik eğitimi gördüm. Ondan sonra danışmanlıklar vermeye başladılar. Ve sizin bakış açınız değişmeye başlıyor. İlk anda aldığımız bilgiler kafanızda bugün bana ne işe yarar diyorsunuz ama bir müddet sonra daha farklı bakmaya başlıyorsunuz. İşte pazarlamaya farklı bakıyorsunuz. İşletmeye farklı bakıyorsunuz. Nakit akımına farklı bakıyorsunuz. Yani bunların hepsi bütün... O bir sene süren bir projeydi. Oradan aldığım eğitimleri de arkadaşarımla hep paylaştım (Sevgi 62 yaşında)”.

Bu proje sayesinde Sevgi, girişimcilik üzerine eğitimler almış böylece bu eğitimler sayesinde pazarlama, işletme ve para akışı konusunda daha profesyonel ve donanımlı hale gelmiştir. Aynı zamanda bilgilerini diğer kadınlarla da paylaşarak başarılı bir kooperatif ve kadın girişimci olma yolunda kazanımlar elde etmişlerdir.

4.8. Kadınların Ev ve Kooperatif Deneyimi Üzerine: Sosyolojik Bir Sentez

Bu başlık kapsamında, çalışmanın bir diğer ayağını oluşturan aktif olarak kooperatifte çalışan yani üretimde bulunan kadınların ifadelerine yönelik analizler yapılmıştır.

---

¹⁰ <https://www.ozyegin.edu.tr/tr/girisimcilik-merkezi/girisimcilik-egitimleri/kadin-girisimciligi>

4.8.1. Kadınların kooperatife üye olma süreçleri

Kooperatifin ilk açıldığı dönemde 7 kurucu üyesi ve 9 ortağı bulunurken bu sayı zamanla değişime uğramış; kooperatife dâhil olanlar ve çeşitli sebeplerden dolayı (hastalık, taşınma vs.) kooperatiften ayrılanlar olmuştur. Araştırma verilerinin toplandığı süre zarfında ise üretimde 4 kadının yer aldığı görülür. Bu kadınlardan ikisi (Fulya ve Defne) kooperatifin ortakları arasında yer almakta kooperatifin kuruluşundan bu yana kooperatifte yer almaktadır. Diğer iki kadın ise (Berrin ve Lale) ortaklığın getirmiş olduğu sorumlulukları almama adına ortak değil sadece çalışandır. Buradan hareketle öncelikle üretici kadınların kooperatife üye olma süreçlerine bakabiliriz.

Araştırmaya katılan katılımcı kadınlara “çalışmaya nasıl karar verdikleri ve kooperatifi nasıl buldukları/haberdar oldukları” sorulduğunda Fulya:

“Çağdaş Yaşam’da diğer kadınlarla tanıştım. Benim eşimin işleri çok iyiyken işleri bozuldu. Bir sürü şubelerimiz vardı. Çalışanlarımız vardı. Sonra işleri bozuldu. Tam o sırada benim oğlumun üniversiteye giriş senesiydi. O da İstanbul’u istiyordu. Oraya gitti. Sonra çocuğum çağdaş yaşama gidiyor. Bizim orada Sevgi ile yollarımız kesişiyor (Fulya).” ifadesinde bulunmaktadır.

Fulya, kooperatifin kurucu ortakları arasında yer alan kadınlardan biri olarak, kurucu kadınlarla Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği’nde (ÇYDD), tanıştığını dile getirmekte ve ekonomik sıkıntılara vurgu yaparak kooperatifte çalışmaya yönelik itici gücünün ekonomik faktörlerden kaynaklandığını belirtmektedir. Nitekim Berrin de benzer bir ifadede bulunmaktadır: “Çalışmaya nasıl karar verdim. Sıkıntıdaydım. İşte değişiklik olsun eşime de katkı olsun dedim. Çocuğum da okuyordu. Bir katkı olsun dedim. Elinde bir harçlığın olsun. Bir şeylerin ucundan ben de tutayım. Öyle (Berrin).” diyerek kooperatifte çalışmaya başlama konusunda itici güç olarak ekonomik sıkıntıları işaret etmekte ve “...Sitedeki komşularım yemeklerimi çok beğenirdi. Böreğimi mantımı olsun. İşte yaprak sarması. İşte birisi sen kooperatife gitsene dedi. Senin numaranı oraya vereceğim dedi. Ver dedim ben de. Hiç ben gelip görmemiştim. İşte onlar telefon numaramı bıraktı. Çağırılınca geldim hemen başladım. 1 hafta bir deneme süreci vardı. Deneme sürecinden sonra. Ondan sonra burada başladım. Beğendiler ondan sonra da devam ettim (Berrin)” diyerek yemeklerinin komşuları tarafından beğenildiğine ve onların vasıtasıyla kooperatifte çalışmaya başladığına işaret etmektedir.

Lale ise, “Eşimin sayesinde haberdar oldum (Lale)” diyerek kooperatife erişiminin eşinin vasıtasıyla olduğunu ifade etmekte ve “Zaten çalışıyordum. Bir ara, ara verdim. Sonra burası hoşuma gitti. İş ortamı, arkadaşlar. Eleman da ihtiyaç olduğu için başladım. Deneme sürecini de geçince (Lale).” diyerek kooperatife üye olma sürecini aktarmaktadır. Bu anlamda kadının çalışmasında etkili olan faktör ekonomiye dayalıdır. Sohbet esnasında geçim sıkıntısı nedeniyle eşinin yanı sıra kendisinin de çalışması gerektiğini belirtmiş ve işinden ayrıldıktan sonra kooperatife başvurduğunu belirtirken Berrin gibi deneme sürecine vurgu yaparak bu süreç sonrasında kooperatifin bir parçası olduğuna işaret etmektedir. Kooperatifi örgütsel bir model olarak düşündüğümüzde örgütte belirli kurallar, değerler vardır. Nitekim Berrin ve Lale kooperatife sonradan katıldığı için kooperatifin bir parçası olma yolunda öncelikle deneme sürecinden geçerek örgütsel sosyalizasyona adapte olmuşlar ve nihayetinde kooperatifin bir üyesi olmuşlardır. Aytaç’ın (2004, s. 196) belirttiği şekliyle örgütsel sosyalizasyon, örgüt üyelerinin örgütte geçerli olan normlar, değerler, anlayışlar, önyargılar gibi kültürel iklime uyum sağlamalarını ifade etmektedir. Son olarak Defne,

“Bu kooperatifin başkanı bizim komşumuz o da benim mutfak merakımı biliyor. Sevdiğimi biliyor yani mutfağı burada da bir arkadaş ayrılınca gelir misin dedi. Ben de zaten mutfağı çok seviyorum. Hemen hemen dedim. Yani ama çalışmaktan ziyade böyle bir yerde çalışmak. Yoksa daha önce de çalışırdım yani. Yoksa iş çok (Defne 42 yaşında).”

Defne, Sevgi’nin teşvikiyle ve kooperatifin bir işletme olarak yapısını beğendiği, aynı zamanda mutfağı sevdiğini ve kooperatifinde üretim mekânının mutfak olmasının kendisini cezbedtiğini belirtmektedir. Nitekim bu durumda kooperatif kadının çalışma yaşamında yer alması için çekici bir model olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.8.2. Kadınların kooperatife üye olma nedenleri

Katılımcı kadınlara “neden kooperatifte çalışmayı tercih ettikleri” sorusu yöneltildiğinde Berrin, “Ya kooperatif benim için hem günü iyi hem çalışma ortamı iyi bayan bayana olması. Çalışma saatleri iyi (Berrin).” diyerek kooperatifi esnek çalışma koşullarına sahip olduğu ve sadece kadınlardan oluşan bir işletme olduğu için tercih ettiğini belirtirken bu tercihin şekillenmesinde eşinin rolüne de gönderme yaparak şu ifadeleri kullanmaktadır:

“...İstemese gelmezdim. İzin aldım tabi. Ben mesela bir otelde olsaydım ya da bir restorantta olsaydı bırakmazdı tabi. Böyle bir kooperatif kadınlar içerisinde. Aynen kadınlar olduğu için izin

verdi. Kreşte de çalışmama izin vermişti. Ama orada zaten kimseyi görmüyordum kendimdim. Çocuklar vardı. Erkeklerle çok diyalog da olmamı istemez. Ben de istemem (Berrin).” Diğer katılımcılar şu şekilde ifadelerde bulunmuşlardır:

“... Belki ben çalışmayacaktım. Ama ben isyan bayrağını çekmiştim. Burası küçük bir yer olduğu için herkes birbirini tanıyor. Hayır benim eşim başka bir iş olsaydı izin vermezdi. Yani ben aslında bankaları kazanmıştım eşim evlendiğimde bankada çalışmama izin vermedi ki yani çok iyi bir bankaya girme imkânım vardı (Fulya 58 yaşında).”

“Bana daha uygun olduğunu düşündüm mutfak olduğu için (Lale 49 yaşında).”

“Mutfak üzerine olduğu için. Ben başka bir yerde çalışsam yine mutfak bulurdu (Defne 42 yaşında).”

Kadınların ifadelerine baktığımızda kadınların kooperatifte çalışmasında etkili olan faktörlerden biri mutfak eylemleri/gıda üzerine kurulu bir kooperatif olması diğeri ise eşlerinin ancak kadın kadına olunan bir alanda çalışmalarına izin vermesidir. Buradan hareketle kamusal alan- özel alan ayırımına odaklanmakta yarar vardır. Hiç şüphesiz ki bu ayırımın kökeni Günindi Ersöz’ün (2015, s. 88) de belirttiği gibi patriyarkal zihniyete dayanan ilişki durumudur. Kadınların ifadelerinde derinleştığımızda patriyarkal toplumsal yapının kadını ikincilleştirici ağlarına takılıyoruz. Ve kadının emeğinin erkeğinin denetiminde olduğunu söylemek mümkündür. Kadınlar, eşlerinin denetimine tabi olarak kendi çalışacakları işi hür iradeleriyle seçememekte ve eşlerinin uygun gördüğü işlerde yer almaktadır. Bir nevi patriyarkal düzenin istediği gibi kendi özgürlüklerini de reddederek erkeklerinin taleplerine tabi olurlar. Nitekim Hartmann’a göre patriyarka, maddi temeli olan ve hiyerarşik olarak erkeklerin kadınlara egemen olmalarına kaynaklık eden, karşılıklı bağımlılık ve dayanışma yaratan erkekler arasındaki, toplumsal ilişkiler dizisidir. Patriyarka hiyerarşisinde erkekler kadınlar üzerindeki hâkimiyet ilişkilerini paylaşma bakımından ortak paydada buluşurlar; bu hâkimiyeti sürdürmek için birbirlerine bağımlıdırlar. Patriyarkanın dayanak oluşturduğu maddi temeli ise erkeklerin, kadınların emek gücü üzerindeki denetimlerinde vuku bulmaktadır. Erkekler bu denetimi, kadınların birtakım üretken kaynaklara, ücret elde edebilecekleri işlere ulaşmalarının önünde engel teşkil ederek ve kadınların cinselliğini sınırlandırarak sürdürürler (Hartmann, 2006, s. 29-30). Bu anlamda patriyarkanın maddi temeline

erkeklerin kadınların emeklerini kullanma noktasında kadınları kontrolleri altında tuttuklarına tanık oluyoruz.

Sultana ve Altay'ın (2019, s. 420) ifade ettiği gibi erkeklerin kadınlar üzerinde doğal bir üstünlüğü olduğu fikri üzerine temellenen patriyarka, hayatın her alanında kadınların erkeklere tabiyetini ve erkeğe göre ikincilliğini savunur. Nihayetinde de devlet, toplum ve ailedeki güç ve otorite erkeğin himayesinde kalır. Diğer taraftan kooperatifin mutfak odaklı olması toplumsal cinsiyet rolleri gereği mutfakla içli dışlı olan kadınları cezbetmektedir. Bu bağlamda kooperatif, ev içi işlerin uzantısı olan faaliyet alanı üzerinde yoğunlaşmış olsa da kadınların ücretli iş gücü piyasasında yer almaları için alternatif çözüm olarak görünmektedir. Ancak her ne kadar alternatif bir çözüm olsa da kamusal dünyaya açılan, ücretli çalışmanın mekânı kooperatif, kadınların özgürlüğünün bir teminatı olmamaktadır.

4.8.3. Kadın bakışıyla ev ve mutfak

Bu başlık altında sadece üretimde yer alan kadınların değil lider kadınların da eve ve mutfağa ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Buradan hareketle katılımcı kadınların ev ve mutfağı nasıl tanımladıklarını anlamak üzere “ev sizin için ne anlama geliyor”, “mutfak sizin için ne ifade ediyor” gibi sorular sorulmuştur. Bu bağlamda kadınların eve ve mutfağa ilişkin görüşleri şu şekildedir:

“Ev benim nasıl desem dinlenme alanım. İnsanın bir mahremiyet alanı. İnsanın huzur bulunduğu yegâne yerdir. Nereye gitse kendi evini arar insan. Huzur bulduğum yer (Fulya 58 yaşında).”

“Valla evimi çok severim. Ben evcil bir insanım. Ev; yuva, sığınak, huzur. Benim için bu anlamda (Pınar 64 yaşında).”

“Ev ne olabilir ev yani böyle ortamı. Yani... Mutlu huzurlu bir evim var öyle bir şey yuvam yok Allah'a şükür. Mutlu huzurlu eşimle kayınvalidemle anne kız gibi. Öyle bir huzursuzluğumuz yok Allah'a şükür gelen giden misafirlerle yemekler temizlikler. Daha çok dışarıdan misafirler. Onlar gelince yoruluyoruz yani. Büyük aile oldu mu dışarıdan gelen giden daha çok oluyor. Daha çok mutfakta vakit geçiriyorum. Ve severek de yapıyorum işimi (Berrin 52 yaşında).”

“Ev bir aile ortamı. Bir yuva benim için. Güzel vakit geçirdiğim yer. Ev işleri, bulaşıkların olduğu yer. Çocuklarla, eşimle ilgilendiğim yer (Lale 49 yaşında).”

“Ev çok önemlidir. Evde huzurluysan ben başarılı olanlardanım. Evde huzursuzsam çok çabuk dibe vuranlardanım. Başarımda evdeki huzur çok etkilidir. Yani ev huzuru benim için çok

önemli... Şey gibi ev benim için yuva ama sanki yuvanın daha ötesinde mabet gibi (Gonca 65 yaşında).”

Kadınlar evinden bahsederken “mahremiyet alanı”, “mutluluk”, “yuva”, “huzur”, ifadelerine yer vererek düşüncelerini ifade etmeye başlamışlardır. Ancak Berrin ve Lale hemen akabinde ev içindeki konumuna değinerek evi, evdeki sorumlulukları üzerinden anlatmaya devam etmiştir. Böylece ev bir kadın için sadece huzurlu, mutlu bir yuva değil, misafirlerin ağırlandığı, aile bireylerinin ihtiyaçlarının karşılandığı, yemeklerin yapıldığı nihayetinde yorgunlukların yaşandığı bir mekân. Ve ev denildiğinde akla ilk gelen bölüm mutfak:

“... Mutfak ne benim için eşimi memnun ediyorum. Misafirlerimi memnun ediyorum. Yani hani bir beğenmek var bir beğenmemelik var. Orada da başarılıyım Allah’a şükür yani. Beğeniyolar. Daha çok mutlu oluyorum beğendiklerinde. Yani evin bütün her tarafındansa mutfak beni daha çok mutlu ediyor. Yani daha çok önem gösterdiğim yer mutfaktır... çoğu zaman mutfakta vaktim geçtiği için... (Berrin 52 yaşında).”

Böylece kadın için mutfak özneliğini inşa ettiği, hünerini, becerisini diğerlerinin (misafir, eş gibi) beğenisine sergilediği ve yaptıkları diğerleri tarafından beğenildiği takdirde haz ve mutluluk kaynağı olan bir mekân olarak görülmekte. Fulya’ya göre de mutfak envayı çeşit ürünlerini yaptığı ve bu yapıp etmeleri neticesinde kendini iyi hissettiği, yaparken yorulmak yerine dinlendiği bir terapi mekânı olarak tanımlanmaktadır:

“Mutfak benim için çok önemli ben mutfağı çok seviyorum. İzin günlerimde mutfakta neler neler yapıyorum hiç çıkmıyorum. Bir giriyorum mesela şimdi kışa hazırlık yapıyorum. Börtülce, fasulye bilmem ne. Onları şokluyorum. Dondurucuya atıyorum. Tarhana yapıyorum. Reçellerimi yapıyorum. Salçalarımı yaptım. Kek, kurabiye, sütlaç hepsini yaparım. Yemeklerimi yaparım salatamı yaparım. Terapi gibi geliyor bana dinlendiriyor beni (Fulya 58 yaşında).”

Katılımcı Defne, eşinin vefatının ardından “baba evine” geri dönmüştür. Ve ailesiyle yaşamaya başlamıştır. Defne, ailesiyle yaşadığı evi kendi evi olarak benimseyemediğini şöyle anlatmaktadır:

“Valla kendi evim olmadığı için çok da şey yapamıyorum. Ama ev ortamını severim. Dışarıya karşı korunduğun korunaklı bir yer yani. Evde ev işleriyle vakit geçiriyorum. Ev kadınlarının başka ne işi olacak. Mutfak falan işte... (Defne 42 yaşında)”

Onun evi, eşinin vefatının ardından dağılmış ve sonrasında o yeniden “evine değil” sadece ailesinin yanına geri dönmüştür. Bu yüzden de ev onun için büyük anlamlara sahip değil sadece “korunaklı bir yer”. Bir de kadın olarak birtakım işlerden sorumlu olduğu bir mekân. Böylece ev “mutluluğu”, “huzuru”, “yuvayı” değil görevleri çağrıştırmaktadır. Mutfakta, yeme içme faaliyetlerinin gerçekleştirildiği birtakım asli görevlerin mekânıdır.

“Ya mutfağı çok seviyorum. Ya şimdi mutfakta olunca her şey benim elimde. Egemenlik var. İmparatorluk da. Mutfak zaten her kadın için aynıdır. Hani evinin mutfağı kadını kraliçe yapar. Çünkü orada üstünlüğünü bireylere, ev halkına gösterir. Bir eline sağlık dendiği zaman o onu müthiş... yani beni öyle yapıyor mutfak. Çok seviyorum mutfağı. Uğraşmayı seviyorum. Sunmayı seviyorum. Yani kendimi kaybettiğim yer. Yani dış dünyayla ilişkimi kesip hani böyle kendimi iyice verip ay bu taraftan ne söylenirse söylensin ben önümdeki işte şunu yapayım bunu yapayım öyle mi olur. Bu böyle mi olur. Bu anlamda kendimi kaybettiğim yer (Pınar 64 yaşında).”

Pınar’a göre mutfak kendi egemenliğini ilan ettiği bir mekân. Diğer bir ifadeyle mutfak kadının diğerlerine karşı görünürlüğünü arttıran onu daha ihtişamlı bir varlık haline getiren pratiklerin gerçekleştirildiği mekânın adıdır. Kadın, soru hakkında yani mutfağa dair düşüncelerini anlatırken oldukça keyifliydi. Hatta konuşmasına kahkaha atarak başladı. Ve kendini ifade etme sürecinde de tebessüm ederek konuşmasını sürdürdü. Zira mutfak onun için ona sağladığı özgürlük alanıyla mutluluğunu kamçılayan “ona ait” bir alandı. En nihayetinde mutfak onun için statüsünü ortaya koyduğu, sunduklarıyla diğerlerine “ben başarılıyım” mesajını vererek kendi statüsünü ortaya koyduğu bunu yaparken de diğerlerinin takdir ve beğenisini topladığı bir uğraş alanı. Diğerlerinin onun yapıp ettiklerine biçtiği değer, verilen tepki onu mutluluğa ya da mutsuzluğa sürükleyen bir şeydir. İnce’nin (2014) çalışmasında belirttiği üzere mutfak evde sıradan bir oda değildir. Kadınlara bireyselleşmeyi sağlayan, kadını diğerlerinden farklılaştıran stratejik bir mekân. O halde mutfak; bir kadın için basit mana da beslenme, yeme, içme gibi fizyolojik ihtiyaçların karşılandığı bir alana değil kadının iktidarını kurduğu yapıp etmeleriyle bunu daha da güçlendirdiği, kendi kimliğini yeniden ve yeniden kurguladığı İnce’nin (2015, s. 141) deyimiyile bir ‘yetki alanı’dır.

Son olarak ev ve mutfağa anlam yükleme sürecinde, kurucu kadınlarla üretici kadınlar arasında ince bir detayı da göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim kurucu

kadınlar ev ve mutfağı anlamlandırırken zihinlerinden ev işi geçmemekte bu anlamda mutfakta zorunlu yükümlülükler alanı değil de bir hobi alanı gibi görülmektedir. Oysa kooperatif mutfağında aktif olarak üretimde bulunan, çalışan kadınların mutfak deneyimlerinde bir zorunluluk alanı olduğu apaçık görülmektedir.

4.8.4. Bir ev işi, “mutfak işi” üzerine

Bu bölüm kadınların ev işi deneyimlerinin, özelde de mutfak işlerine yönelik deneyimlerinin ve bu işlere yönelik algılarının nasıl olduğu ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin katılımcı kadınların evine-mutfağına nasıl yansıdığını anlama gayretiyle sınırlıdır.

“Saçı uzun aklı kısa... kadının fendi, erkeği yendi... Matah bir şey olsaydı adına koca değil, gonca denirdi... Sinek kadar kocam olsun, başımda bulunsun... Elinin hamuruyla erkek işine karışma...” Bütün bu söylemler farklı mesajlar verse de temelde uzlaştıkları husus kadın ve erkeğin birbirinden farklı olduğudur (Bora, 2010, s.59). Nitekim katılımcı kadınlardan Berrin, evde “temizlikten, ütuden, evin ekonomisinden her şeyinden sorumlusun” derken Fulya, “hepsi; çamaşır, bulaşık, ütü, temizlik”, Defne de benzer biçimde “her şey” diyerek daha kapsayıcı bir sorumluluk alanı tanımlamıştır. Defne, bir parantez açarak “Ama şeyden sorumlu değilim. Evin faturalarıymış şeyiymiş. Ya da tamirat, tadilat onlardan sorumlu değilim. Ama yemek ve temizlikten kadın sorumludur” diyerek geleneksel cinsiyet rollerindeki ayrımı pekiştiren bir ifade kullanmıştır. 2006 yılında TÜİK tarafından yapılan bir çalışmada kadınların daha fazla ütü yapma, yemek yapma ve sofranın kurulup kaldırılması gibi geleneksel ev işlerinde daha fazla rol aldığı görülürken, erkeklerin daha çok faturaların ödenmesi ve bakım onarım işlerinin yapılması konusunda roller üstlendikleri görülmüştür (Aktaş, 2013, s. 55). Şafak, Çopur ve Özkan’ın (2000) da deyişiyse geleneksel ailelerde erkek, bahçenin bakımı, tamir gibi işlerle muhatap olurken kadınlar ise ev temizliği, çamaşır, bulaşık yıkama ve yemek yapma gibi işlerle içli dışlı olurlar:

“Bahçe işi ona ait ama çiçekler bana ait. O yıkamayı yapar. Ben çiçeklerin bakımını yaparım. Evdeki işleri de ben yaparım. O dışarıya işte alışveriş ne alınacak verilecek yapılacak ödenecek onlarla (Pınar, 64 yaşında).”

Barutçu'nun (2015, s. 137) da belirttiği gibi bir şekilde erkeğe atfedilen ve erkeğin daha iyi yapabileceğine işaret edilen işler, erkeğin kadınsılaşıma tehlikesiyle karşılaşmadığı işlerdir.

Peki, kadınların her gün yeniden ve yeniden deneyimledikleri bu ev içi iş bölümüne yönelik algıları nasıldır?

“Şimdi şöyle biz evde işbölümü yapmadık kimin gücü neye yettiyse onu yaptık. Ben mutfakla ilgilenince mesela kayınvalidem balkonları yıkar. Ondan sonra kendi odasında uğraşır. Ama çamaşır ütü böyle şeylere de arada bir kendim yapıyorum. Çalıştıktan sonra biraz şey yapıyorum eşime. Ya birazcık yardımcı olsan ütüye, temizliğe, bir elektrik süpürgeyle süpürse (Fulya 58 yaşında).”

Fulya, kayınvalidesi ve eşiyle birlikte yaşamaktadır. Evde kayınvalidesiyle arasında belli kurallar dahilinde olmayan bir işbölümü olduğunu belirtiyor. Ancak kayınvalidesinin ev işlerinde yer alması süreklilik ve düzenlilik göstermemektedir. Sohbet esnasında araya serpiştirilen cümlelerden anlaşıldığı üzere kayınvalide, evde alfa kadın konumundayken Berrin, bir gelin ve eş olarak kayınvalidesine göre ikincil konumdadır. Bu nedenle de ev işleri büyük oranda onun sorumluluğundadır. Berrin, “hem ben yaparım o her iş de yapsın olmaz zaten” diyerek “eş”, “gelin” ve “kadın” kimliğini takınarak emeğini diğerleri için sarf etmektedir. Ancak eşinin kendisine yardım etmesini de beklemektedir:

“Şimdi o da çalışıyor da onun günü daha çok evde geçiyor. Öyle olunca da bekliyorum yani beklemiyom değil. Yardımcı olsa. Birkaç kere dile getirdim. O zaman çalışma sana çalış diyen mi var diyor. Öyle diyince bir şey diyemiyorum (Berrin 52 yaşında).”

Toplumsal düzende birtakım genel geçer kodlarla ev işleri, erkekler için ikincil bir alan olarak görülür (Bozok, 2018, s.37). Kadın da, erkeğin ev işleri konusundaki vurdumduymaz hallerine rağmen kendi sorumluluğu olarak kabul ettiği bu işlere bazen bir yardımcı olarak eşini görebilmektedir. Ancak patriyarkal düzende kadına kutsanan bu işlerle içli dışlı olmak erkeğin dünyasına hitap etmemekte ve kadının “yardımcı olur musun?” talebine erkekten ret yanıtı gecikmemektedir. Üstelik erkek bir daha böyle bir talebe maruz kalmama adına alternatif üretmekte “o zaman çalışma!” diyerek kadına evde kalarak, “görevleriyle” uğraşması teklifini sunmaktadır. Bu teklif karşısında kadın sınırlı bir beklenti olan “yardım talebi”nden de vazgeçerek makûs talihine razı olmakta ve sessizleştirilmektedir.

Bir diğerk katılımcı Lale de, ev işlerini asıl olarak kendi sorumluluğunda görmekte ve "...eşine yardımcı olmalı. Ama şimdi o da yorgun geliyor işten (Lale)." diyerek o da kocasının ev işleri konusunda en fazla bir yardımcı olabileceğine işaret ediyor. Ama bir taraftan da eşinin de işte yorulduğuna değiniyor ve eşine "kıyamıyor". Böyle olunca da eşi yardımcı olmalı evet, ama olmasa da olur. Çünkü onun yardımcı olmaya yorgun olmak gibi "geçerli sebebi" vardır.

Bir başka katılımcı Fulya ise evde iş yükünün kendisinde olduğunu bu durumdan rahatsız olduğunu dile getiriyor. Hatta bu rahatsızlığın çoğu zaman evde tartışmayı tetiklediğine dikkat çekmekle birlikte eşinin değışmesi yönünde ona rol modeller göstermektedir. Her ne kadar Fulya, kocasının da evde aktif olarak sorumluluk üstlenmesi gerektiğine dikkat çekse de bu beklentisine eşinin olumlu bir karşılığı yoktur:

"Valla iş yükü bende. Yapmıyor. Ev işiyle arası hiç iyi değil. Sadece şey oluyor böyle. Tadilat işleri yapıyor. Evde bir şey bozuldu. Ne bileyim işte çekmece bozuldu. İşte musluk bozuldu. Evde bozulan herhangi bir şey oldu mu yapar. Bu işbölümü beni rahatsız ediyor tabi. Tartışıyoruz mesela. Yok yani o alışkanlığı yok adamın. Kız kardeşimin kocaları da emekli onlar da çalışırken hiç yapmıyorlardı diyor kardeşim. Şimdi emekli olduğundan beri abla iş yüküm çok hafifledi diyor. Hatta sen çık diyormuş kocası. Fayanslardan başlayıp her yeri temizliyormuş. Hatta artık onun yaptığını da beğenmiyormuş. Temiz bir ev kadını gibi oldu diyor. Çok rahatladım abla diyor. Ben bunu kocama söylediğim zaman ben yapamam diyor (Fulya 58 yaşında)."

Hegemonik erkeklik algısına göre erkeklerin yalnız ya da eşleriyle birlikte ev işleriyle ilgili faaliyette bulunması kabul edilemez. Zira ev işi kadınlıkla ilişkilendirilmiştir (Barutçu, 2015, s.136). Söz konusu kadınlar özelinde de hegemonik erkekliğin, kadının kamusal alanda yer almasıyla birlikte yeniden üretildiğine tanık oluyoruz. Kadın ise hegemonik erkekliğe güçlü direniş göstermemektedir. Bu bağlamda kadın, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yarattığı kadınlık rollerini sorgulamaktadır. Öte yandan hegemonik erkeklik algısına tepkisi söylem düzeyinde kalmaktadır.

Parsons'un cinsiyet rolüne yönelik farklılaşmasını temel aldığımızda kadın dışavurumsal rollerde, erkek ise araçsal rollerde uzmanlık kazanır. Buna istinaden erkeğin aile içindeki en önemli görevi ailenin geçimini sağlama yönünde iken kadına ise ev işleri kutsanır. Defne'nin deyişiyile "İş benim, annem yaşlı olduğu için ben

yapıyorum o yapmıyor. Babam ve kardeşim de erkek. Doğal olarak bana kalıyor (Kadın 42).” Charlotte Perkins Gilman’ın değindiği gibi yuvada, özgürlük ve eşitlik yoktur. Baştan sona bir sahiplik durumu söz konusudur; hükmedici baba..., köle ruhlu anne ve tamamen bağımlı çocuk... (aktaran Donovan, 1997). Kaplan (2011, s. 167-168) da yapmış olduğu inceleme sonucunda evi, kadının toplumsal konumunun yeniden üretildiği bir merkez olarak görmüştür. Alkan Korkmaz ve Allmer (2013, s.10) de cinsiyet ve mekânın karşılıklı etkileşiminden hareket ederek objelerin ve mekânların form, kullanım pratikleri ya da toplumsal algıda konumlanış şekliyle dişil ya da eril kodlarla ilişkilendirildiklerine dikkat çeker (aktaran İnce, 2015, s.137).

Diğer taraftan sosyo-ekonomik statü olarak üretici kadınlardan farklı konumda olan lider kadınların ev içi işlere yönelik algısı diğer kadınlardan farklıdır. Nitekim onlara göre ev içi işler kadının görevi değildir. Erkeklerde aktif olarak yer almalıdır. Ancak kadınlar, ev işlerini kendileri yapmaktadır. Fakat ev işi burada daha çok zorunluluktan öte keyfe bağlı olarak canının istediği zaman yaptığı, istemediği zaman yapmadığı bir şey olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve kadınlar ev işlerinde yardımcı kullanmadıklarını belirtmişler ama gerektiği durumda kullanabilirim ifadesinde bulunmuşlardır.

Kandiyoti’ye (1997) göre patriyarkanın kendini en iyi ifade ettiği alanlardan biri de cinsiyetler arası işbölümüdür. Kandiyoti erkek egemenliğinin kadının emeği üzerindeki denetimini ve kadın- erkek arasındaki ilişkiyi “ataerkil pazarlık” olarak kavramsallaştırır. Ataerkil pazarlık, erkekler ve kadınlar arasında karşılıklı beklentilerin yerine getirilmesi üzerine kuruludur. Kadınlar dışarıda ücretli alanda çalışmakla birlikte bir de erkeklere itaat etmenin, yuva kabul edilen evde bulaşıktan ütüye, temizlikten yemeğe birçok işle uğraşmanın karşılığında erkeklerinde kendilerine, yuva kabul ettikleri evlerinde birtakım işlerde yardım etmesini talep etmektedir. Ancak erkek ise kadından hem “dişi kuş” olarak yuvayı yapmasını beklemekte hem de çalışmasını - dışarıda- beklemekte. Nihayetinde bu kıyasıya ataerkil pazarlıkta erkeğin öne sürdüğü şartlar kabul edilmektedir. Bu durumda ataerkil pazarlığı kadın için “şartları ağırlaştırılmış ataerkil pazarlık” olarak yorumlayabiliriz.

4.8.5. Kadınların ikilemi: ev ve kooperatif mutfağı

Bu başlık özel alandaki mutfakla ve kooperatifteki yani kamusal alanda birden çok kadınla paylaştığı mutfakla temas halinde olan kadının, kadın olmayı nasıl

deneyimlediğini, bu iki farklı mutfağı nasıl yorumladığını ve kooperatifte -mutfakta- kadınlar arasındaki ilişkileri anlama amacındadır.

Üretici kadınlar kooperatifte günde 10 saat mutfakta çalışmaktadır. Mesai bitiminde ise akşam yemeği saatine yaklaşıldığı için eve gider gitmez mutfağa girmektedir:

“Şimdi buradan gidiyorum. Mutfağa giriyorum. Yani saat 11-12’ye kadar yemektir, topla, yıka yerleştir. Çaydı, meyvesiydi hemen hemen 3-4 saatimi alıyor (Berrin 52 yaşında).”

“Eve gider gitmez mutfağa giriyorum. 3-4 saatim gidiyor (Lale 49 yaşında).”

“Zamanımın büyük bölümünü mutfakta geçiriyorum. Oradan vakit bulunca da gazete okuyorum. İşte 12’den sonra gazetelerimi okuyorum (Fulya 58 yaşında).”

Kadınların ifadelerinden de anlaşıldığı üzere kadınlar işten eve geldikten sonra ortalama 3-4 saatini mutfakta geçirmektedir. Bu anlamda onlar için mesai yok, gün bitimine kadar süren bitmeyen mesai vardır. Ve bu mesainin mekânı mutfaktır. Bu anlamda çalışan kadın çalışmaktan arta kalan vakitte vaktinin büyük bölümünü ev işlerinin bir bölümü olan mutfak işlerine harcamaktadır. Cantek’in (2001) değindiği gibi Türkiye’de gerçekleştirilen kapsamlı bir araştırmaya göre (Türkiye’de Kadın 2000) çalışan kadınların ev işlerini yapma oranı şöyledir: Yemek yapmak: 65,3; bulaşık yıkamak: 58,5; temizlik yapmak: 58,2; ütü yapmak: %58,2; alışveriş yapmak: %23,9; evin bütçesini düzenlemek: %8,7; resmi iş takibi yapmak: %6,3; çocuk için yemek yapmak: %70,1. Kadınlar zamanlarının büyük bölümünü ev işleri arasında mutfak işleri için harcamaktadır.

Katılımcı kadınlara “evinizde mutfak işleri sizin sorumluluğunuz da mı” sorusu yöneltildiğinde kadınların tamamı evet cevabını verirken “böyle mi olmalı peki” sorusu sorulduğunda kadınlardan biri dışında diğerleri kadının sorumluluğunda olduğunu düşünmektedir.

Geleneksel ailede kız ve erkek çocukları farklı yetiştirilir. Bu yetiştirilme tarzında kız çocukları, hem yetiştikleri hem de ileride büyüyüp genç kız olduklarında gelin gidecekleri ailede patriyarkal yapıya uyum sağlamak üzere yetiştirilir. Bu aile tipinde kız çocuğu ev içi işlerden sorumlu olduğundan küçük yaştan itibaren evdeki

kadınların yaptığı işlere yardım eder. Pınar, küçük yaştan itibaren sosyalizasyon sürecinde kadınlık rollerini içselleştirdiğini şöyle ifade etmektedir:

“Valla ben 10 yaşından beri mutfakla iç içeyim. 5 yaşından beri de yufka açarım. Küçücükken meraklıymışım. Yani annem, hep annemin yanında elimi hamura hep atardım. Babam oklava yapmıştı küçük bana. Annem hamur yaparken bana da verirdi onlan birlikte ben de açardım (Pınar 64 yaşında).” diyen katılımcı kadın bu kız çocuklarından sadece birisidir.

Erkekler ise “kız kardeşlerinin alanı” olan mutfaktan uzak tutulan tarafta yer alır. Sosyalizasyon sürecinde “mutfağın kadın işi olduğunu” öğrenir. O erkek büyüyüp evlendiğinde de mutfak eşinin iş alanı oluverir. Fulya, bu görev paylaşımından rahatsızlık duymakta eşinin tamamen mutfak işlerini üstlenmese de ona yardım edebileceğini belirtmekte ve sosyalizasyon sürecine gönderme yaparak erkeğin mutfaktan uzak tutularak yetiştirildiğine işaret ederek bu rol dağılımında patriyarkal toplum düzenini sorumlu görmektedir:

“Hayır aslında öyle olması gerekmiyor. Biraz paylaşılabilir. Ya işte bana yardım etsin birlikte yemek yapalım mutfakta birlikte zaman geçirelim. Ama armut düş önüme. Öyle yetiştirilmiş. Yetiştirilme şartları işte. Annesi öyle yetiştirmiş (Fulya 58 yaşında).”

Diğer katılımcılar mutfağı kendi sorumluluk alanlarında görmektedir. Defne, “Benim sorumluluğum evet. Evet böyle olması gerekiyor mecbur. Neden mecbur? Çünkü annem hasta zaten çalışıyor da erkek kardeşim ve babam da yapamayacağına göre (Defne).” derken ya da Fulya’nın “Bana göre benim sorumluluğum... yani şimdi biz öyle gördük. Küçüklükten başlayınca... biraz da ben kendim mutfakla uğraşmak istiyorum tez canlılığım (Fulya).” derken bu gerçeği benimsediğini görüyoruz. İçselleştirme sürecinde “Mutfak işini kadın yapar” bilişsel formu “mutfak işini kadının yapması gerekir” normatif formuna dönüşür (Metin, 2011, s. 85). Nitekim “... İşbölümü yok. Doğal olarak ben yapıyorum (Defne).” diyen Defne, mutfağı kendi doğal alanı olarak görmekte ve normal olanın bu olduğu kanısına varmaktadır. Kadın, evde aile bireylerine yönelik sunulan hizmetleri ücret beklemeden yapmak zorunda olduğu kanısındadır. Coward, bu zihniyet yapısından sadece patriyarkayı ve eril zihniyeti sorumlu olarak görmez. Kadının toplumsallaşma sürecinde öğrendiklerini içselleştirip bu sistemin devam ettirilmesinde etkin rol oynadığını ifade eder ve bunu kadının da taraf olduğu “suç ortaklığı” olarak görür.

Diğer taraftan Berrin, kooperatifte çalışmaya başladıktan sonra evde mutfaktaki varoluşunun öneminin anlaşıldığına değinmektedir. Ancak bu durum kadının ev içindeki statüsünde bir iyileşme sağlamamakla birlikte kadının daha fazla özveri de bulunmasına neden olmaktadır. Zira “kadının yeri evidir” anlayışı karşısında kadının savunma mekanizması “çalışmak daha çok çalışmak ve özveride bulunmaktır.”

“Ben olmadığım için bir düzenleri kalmadı. Her şeyi dağınık dağınık yapıyorlar. Bir yemeğin tadı. Bir sofraya düzeni. Keşke çalışmasan da mutfakta olsaydın diyorlar. Tabii aksama oldu mu problem oluyor. Bazen şey oluyor. Eve misafir gelince sıkışıyor kayınvalidem. Söyleniyor sonra niye çalıştın şöyle böyle. Gitme falan. Ben onu da yaparım bunu da yaparım ama. 1 saat uykumdan fedakârlık ediyorum onu da yapıyorum. Ama çalışmak da istiyorum. Ben onları konuşturmamak için gece mesaiye kalıyorum yine yapıyorum onu. Onlar söylenmesin diye gecedan işimi yapıyorum öyle yatıyorum (Berrin 52 yaşında).”

Kadınlar, kamusal alanda çalışmaya başlamış olsalar dahi, özel alanda ev içi işlerle uğraşmaya devam etmektedirler. Böylece kadınlar iş dönüşü ev içerisinde ütü yapmak, çamaşır yıkamak, temizlik yapmak, yemek yapmak, bulaşık yıkamak gibi faaliyetlerde bulunmakta ve omuzlarına çifte yük yüklenmektedir. Kadın çalışmaya başladıktan sonra evdeki düzende bozulmalar meydana geldiğinde aile bireyleri kadının evde ve özelde de mutfakta varoluşunun önemini anlamaktadır. Zira yemeğin tadı, beklenen sofraya düzeni eve kadının eli değmediğinde istenildiği gibi olmamaktadır. Alışık olunan budur. Ve kadın ev içerisindeki işlerde diğer ev içi işlere oranla enerjisinin ve çabasının büyük bölümünü mutfak işlerine sarf etmektedir.

Kadınlara kooperatifte çalışmaya başladıktan sonra ev içi iş yükünde bir değişiklik meydana gelip gelmediği sorulduğunda “Gelmedi. Gene aynı işleri yapıyorum (Defne).” diyor Defne. Kadınlar mesai bitimine kadar kamusal mutfakta/kooperatifte ücretlendirilmiş emeklerini sarf ederken bu ücretlendirilmiş emeğe ilave olarak özel alanda/ev içerisindeki mutfakta ücretlendirilmemiş emeklerini sarf etmektedirler. Böylece kamusal mutfakta biten birinci vardiya ile özel alandaki mutfakta başlayan ikinci vardiya arasında sadece ev ile iş yeri arasındaki mesafe kadar zaman vardır. Berrin, “Aynı devam. Yine mutfakta. Ben daha çok yorulmaya başladım. Buradan eve gidince aynı tempo kalmıyor” diyerek enerjisinin büyük bir kısmını ücret karşılığı çalıştığı birinci vardiya alanı olan mutfakta sarf ettiğini belirterek, ikinci vardiya alanı olan mutfakta o enerji ve tempoyu gösterememektedir. Böylece ikinci vardiya da elde kalan enerji ve motivasyon değil sadece “zorunluluktur”. Defne, “Artık

benimki zevkten çıkıyor. Mutfaktan keyif almaktan çıkıyor. Zorunlu görev haline geliyor” derken bu gerçeği sahiplenmektedir. Bu anlamda mutfak işleri hem ücretli işe hem de ücretsiz işe tekabül edince bir süreden sonra rutin ve tekrara dayanan doğasıyla sıkıcı bir hâl almaktadır. Simone de Beauvoir da deneyimlediği ve patriyarkal iktidarın şekillendirdiği yaşam biçimini şöyle anlatıyor:

“Büyüklerin renksiz, tekdüze yaşantılarına üzüldüm, acırdım onlara. Kısa bir süre sonra, benim başıma da aynı şeyin geleceğini fark ettiğim anda, paniğe kapıldım. Bir gün, annemin bulaşıklarına yardım ediyordum. Annem tabakları yıkıyor, ben kuruluyordum. Mutfağın penceresinden, itfaiye barakaları ile başka evlerin mutfakları görünüyordu. Bu mutfaklarda da başka kadınlar, tavalar ovuyor, tencereleri parlatıyor, tabakları yıkıyor, sebze ayıklıyorlardı. Her gün öğle yemeği, akşam yemeği; her gün bulaşık; her gün temizlik; saatler boyu uzayan bir hiçlik; hiçlikten öte bir yere ulaşmayan bir sonsuzluk... (aktaran Yıldırım, 2018, s.148).

Beauvoir’ın da belirttiği üzere patriyarkal düzenin yansıtıcısı olan bu yaşam pratikleri günden güne kadını sınırlandırmakta ve onun yaşam alanının sınırlarını çizmektedir. Bu sınırlamalar kimi zaman evden ofise, fabrikadan eve olabileceği gibi kimi zaman da sadece mutfaktan mutfağa olabilir. Bu durumu Rowbotham’ın (1997, s. 119) deyimiyile “kafeste beslenen bir farenin kafesindeki alıştırma tekerini döndürüp durmasını ama bir türlü dışarı çıkamamasını anımsatan zorlayıcı bir çember” olarak yorumlayabiliriz. Bu durum çoğu zaman can sıkıcı olabilmektedir: “... aslında ben çok mutfak odaklı çalışmayı sevmiyorum. Evde de uğraşıyorum. O da bir yere kadar yani bazen de canım sıkılıyor” diyor Fulya.

Cantek (2001, s. 102) çalışmasında ev ve kadının ayrı ayrı dile getirildiğinde birbirini anımsatan iki ayrı kelime olduğuna değinirken bir arada kullanıldıklarında evin kadın üzerinde kadının da ev üzerinde mülkiyet hakkına sahip olduğundan bahseder. Birçok kültürde kadın deyince akla gelen ev “yuva”nın sıcaklığını barındırmakla birlikte “zindan”ın karabasanını da içinde barındırmaktadır. Ev hem dönüp gelinen yer hem de kaçıp kurtulmak istenen bir yer haline gelir. Nitekim mutfakta, kimi kadın için “dinlenme yeri”, “terapi mekânı”, “kendini ifade ettiği yer” olsa da kimi kadın için uğramak istemediği, bıkkınlığın geldiği bir mekân haline dönüşüyor. Nitekim katılımcı Defne de mutfağı sevdiğini fakat zamanla bu sevginin bıkkınlığa dönüştüğünü belirtiyor. Kooperatifte bütün gün mutfakta çalıştığını eve gittiğinde tekrar mutfakta bir şeyler yapmak istemediğini belirtiyor. Kooperatifte yapılan gözlemler sırasında Defne’nin gün sonuna doğru sıklıkla “off ya kim şimdi eve gidip mutfağa girip yemek

yapacak” ifadesini kullandığı görüldü. Evde ve kooperatifte mütemadiyen ve rutin olarak kadın için mutfak uğraş alanı olduğundan dolayı bir noktada bu durumdan bunalmış bir kadın kimliği görülüyor. Defne'nin duygu durumunda mutfak bıkkınlığının mekânı olarak şu şekilde yer buluyor:

“... Seviyorum ama şimdi burada sürekli mutfakta olduğumuz için artık çok da istek gelmiyor yani içimden. Eskiden daha çok seviyorum. Şu an buradayız ya 10 saat her gün (Defne 42 yaşında).”

İnce'nin (2014, s. 238) de belirttiği gibi kadınlar mutfak işlerinden sıkılırlar da bu işleri kendilerinin yaptığını belirtmektedirler.

Kadınların eşlerinin mutfağa girip girmediği sorusuna verilen yanıtlar da farklılık göstermektedir:

“Girer. Ben isteyken kendi kahvaltısını hazırlar. Ama bana yemek pişirme de yardım etmez. Sofrayı toplamada yardım ediyor. Yemek de yok. Sadece tabakları getiriyor mutfağa o kadar. Salata yapar bazen ama ben onun yıkamasını beğenmiyorum. Kendim yıkıyorum. (Fulya 58 yaşında)”

“Bazen girer. Salata falan yapar. Apatif şeyler yapar. Onun dışında bir şey yapmaz (Lale 49 yaşında).”

“Kesinlikle... Sevmez. O yemeği sever. Dağıtmasında. Ya yardım eder bazen salataya falan yardım eder. Toplamasına yardım eder. Ama yemeğe yok. Yani ben olmadığım zaman çaresiz kalmaz yapar. Ama tabi hazıra konmayı daha çok sever (Berrin 52 yaşında). “

Kadınlar her ne kadar eşlerinin kendilerine mutfakta yardımcı olmasını istese de onlar(erkek) mutfağa girdiğinde de onlardan rahatsızlık duymaktadırlar. “Girmesini de istemiyom zaten. Mutfagımı rezalet ediyor (Berrin).” diyen Berrin, eşinin mutfağı dağıtmasına işaret ederken ya da Fulya, eşinin salata malzemelerini yıkayamamasına değinerek eşinin beceriksizliğine vurgu yaparak eşinin mutfakta yer almasını çok da istememektedir. İnce'ye (2014, s. 238) göre becerememezlik, dağınık bırakmak kadınlar tarafından, mutfak işini erkek işi olmaktan çıkarmaktadır. Erkekler mutfağa girdiğinde de mutfak pratikleri çoğu zaman bir salatayla sınırlı kalmaktadır.

Evi kayınvalidesi ve eşiyile paylaşan katılımcılardan Fulya, mutfağını kimseyle paylaşmak istemediğine değiniyor ve mutfakta yemeğin seçiminden, yapılış aşamasına,

malzemenin ölçüsüne kadar birçok konuda kayınvalidesiyle tartışma yaşadığını belirtiyor:

“...Kimseden yardım almak istemiyom. Şimdi onlar yaptığı zaman sen onunkini beğenmiyon o seninkini o zaman şey oluyor arada. Ben yapayım benden sonra da sen yapıyorsan yap mutfağı dağıtmadan ama. Aynı anda ikimiz mutfağa giriyoruz. İşte bazen çatışıyoruz. İkimizin arasında tartışmaya sebep olabiliyo. Ben böyle yapacağım diyorum o şöyle. Mesela o bugün benim canım mercimek çorbası istiyo ama o yok yoğurtlu çorba yapacaksın diyor. Ama dün yaptım iki gün sona yapayım diyorum ama yok kayınvalidem olduğu için onun dediği geçerli. Mesela börek yapıyoruz. İnce oldu kalın oldu yok peyniri az oldu yok yağı çok oldu az oldu. Aynı anda mutfağa girmek mutfağımı paylaşmak istemem (Fulya 58 yaşında).”

İnce'nin (2015, s. 148) de belirttiği gibi kayınvalide yaşına, deneyimlerine ve yılların emeğine saygı gösterilip taleplerine boyun eğilmesini istemektedir. Böylece mutfaktaki iktidarını korumak istemektedir. Mutfak işi ev işleri arasında en prestijli olanıdır. Kadınlar evin prestijli bölümü mutfakta başka bir kadının varlığını kabul edememekte ve iktidarına gölge olarak düşünmektedir. Fulya, “...O yağlı çok sever. O gittikten sonra ben süzüyorum geri (Fulya).” diyerek mutfakta başka bir otoritenin varlığını kabul etmediğini gizli saklı da olsa kendi bildiğini yaptığını göstermektedir.

Kaplan (2011, s. 167) da yaptığı incelemede evi, kadının toplumsal konumunun yeniden üretildiği bir merkez olarak tanımlamıştır. Ona göre, evde iktidar alanları vardır ve bu iktidar alanlarının sınırlarını toplumsal cinsiyetin yansımaları belirlemektedir. Kadın bütün sorumluluğunu üstlendiği ev hayatında sınırlı da olsa bir hâkimiyet alanı inşa edebilmektedir. Doğduğu günden itibaren ev ve ev işlerine doğru zorlanan kadın, bir süre sonra bu işleri sahiplenmekte ve bunları gereği gibi yapabilecek başka bir otorite kabul etmemektedir (Karakaya, 2018, s. 87). Ve evde bu işleri ailesi için ücretsiz olarak yapmaktadır. “...Evde gerçi ailene yapıyorsun sonuçta yabancıya yapmıyorsun. Karşılık beklemeden yapıyorsun o senin kendi ailen (Fulya).” diyor Fulya.

Böylece kadın ikinci vardiya alanında emeği karşılığında herhangi bir ücret/karşılık beklememektedir. Kadın açıkça patriyarkal zihniyeti içselleştirmiştir. İçselleştirilen toplumsal rol ve kodları Cordelia Fine ise “örtük zihin” kavramıyla açıklıyor. “İnsanlar örtük zihne karşı, bilinçli olarak savunduğu değerlere paralel hareket edebilir ve ediyor da fakat kadının örtük zihni ya da bir anne ya da eş olarak toplumsal kimliği, onu çamaşır makinesini doldurması, bulaşık makinesini boşaltması,

çocukların kıyafetlerini kaldırması için tetikler, oysaki erkeğin zihni bu meselelerde yardımcı değildir” (Fine, 2010’dan aktaran Belek, 2013, s. 20).

Harrison’un da dediği gibi ev işleri mübadele edilecek kullanım değerleri üretmez (Molyneux, 2016, s.123). Ve ev içinde kadın tarafından yerine getirilen ve mübadele değeri olmayan bu işler “sevgi”, “bağlılık” anlayışı temelinde rasyonalize edilir:

“Evde kendi işimi yapıyorum. Bazen de kendimi işletilmiş, kullanılmış gibi hissediyorum. Yani benden faydalıyorlar mı acaba beni kullanıyorlar mı acaba? O duygum da oluyor. Bazen de yapma boş ver dediğim zamanlar da oluyor. Bazen böyle hani bunu sen daha iyi yapıyorsun yap diyorlar. Ben anlıyorum onu. Ama hadi onlar mutlu olsun ben yorulayım diyorum. Fedakârlık yani bu. Benim için kadın olmak valla zulüm. Ya çok zor. Herkesin sorumluluğunu almak çok zor. Çocuğun da kocanın da hele evde büyüklerin varsa onların da. Belki benim yöremde öyle olduğu için ben bu kadar uğraşıyorumdur. Bir evin kalbi mutfaktır. Gelen mutfağa geliyor. Mutfak hallolursa gerisini düşünme. Evin eşi işten geldiğinde direkt mutfağa giriyor. Ne var ne yiyeceğim. Gelen mutfağa. Onları mutlu edecek yemektir. Daha mutlu oluyorlar (Berrin 52 yaşında).”

Kadın “evde kendi işimi yapıyorum” diyerek ev içinde kendisi ve diğerleri için yapıp etmiş olduğu her şeyi kendi işi olarak görmekte bundan dolayı da sarf etmiş olduğu emekten herhangi bir karşılık beklemeden kendisi ve diğerleri için yeniden üretim faaliyetinde bulunmaktadır. Ancak bazen ev halkı tarafından sömürülüyorum duygusuna da kapılmaktadır.

“Evlendikten sonra yemek artık senin görevin oluyor. Rutin. Her gün (Defne).” diyor Defne. Bu rutinlikte koca kimi zaman kadın için bir sömürü unsuru olabilir. Ancak kadının kapıldığı “acaba sömürülüyor muyum” duygusu “aman onlar mutlu olsun ben yorulurum” fedakârlığıyla perdelenmektedir. Ve kadın da bu fedakârlığın bilincindedir. Ve fedakâr anne evde herkesin sorumluluğunu üstlenen kişidir. Kadının aile bireylerini özellikle de eşini mutlu etmek için yapacağı fedakârlığın bir alanıdır mutfak. Böylece kadının evde tüm yapıp etmeleri fedakârlık temelinde meşruluk kazanır.

Evdeki mutfağın aksine kadınların kooperatifteki mutfakta varoluşları ve sarf etmiş oldukları emekler mübadele değerine sahip olmaktadır. Böylece kamusal mutfak olarak nitelendirebileceğimiz mutfakta kadınların emeği ücretlendirilmiş ve bu durum

kadınların mutfak işlerine karşı olan bakışını da değişime uğratmıştır. Böylece bu mutfağı kadınların “yüreğiyle değil, zihniyle hareket ettiği bir alan” olarak yorumlayabiliriz:

“Tabi ama daha bilinçli oluyorsunuz. Emeğim artık para karşılığında değer görüyor. İş yerinde paraya çeviriyorsun yaptıklarını (Fulya 58 yaşında).”

Diğer taraftan kooperatif örgütsel bir iklime sahip olan kooperatif, kadınlar arasında bilgi aktarımının yaşandığı bir mekân. Bir taraftan kadınlar diğerlerinden yeni tarifler, püf noktaları, yemek ve mutfağa ilişkin detaylar öğrenirken diğer taraftan kendileri de diğer kadınlara bildiği domestik bilgileri sunmakta; böylece farklı kadınların domestik bilgileri kooperatifte harmanlanarak dolaşıma sokulmaktadır. Robson’un da değindiği gibi mutfak, kadınlar arasında bilgi aktarımının hem konu bakımından zengin hem de mekânsal olarak öğrenme eyleminin gerçekleştiği yerdir (aktaran İnce, 2015, s.147).

“Buradaki mutfak ı bilmediğim birçok şeyi öğrendim. Çok şeye de katkım oldu. Ben benden öncekilerden öğrendim. Benden sonrakilere de ben öğreteceğim inşallah. Başka kadınlardan bilmediğim şeyleri öğreniyorum. Kırk bilsen de bir bilene sor diyoruz ya. Burada da değişik değişik püf noktaları öğreniyoruz. Senin evde yaptığınla buradaki bir değil (Berrin 52 yaşında).”

Diğer taraftan kadınlar evdeki mutfakla kooperatif mutfağı arasındaki belirgin farklara dikkat çekmektedir. Kadınlar kooperatif mutfağını evdeki mutfakla kıyasladıklarında kooperatif mutfağını daha işlevsel bulmaktadır. Orada kurmuş oldukları düzen, malzemelerin dizaynı onları mutfakta daha pratik hale getirmektedir:

“Şimdi buradaki mutfakta her şey elimin altında. Bir de şimdi burada her şey bol. Malzeme bol. Ortam daha uygun daha müsait. Evdeki yani ev ortamı sonuçta. Burasının imkanları daha iyi. Burayı daha işlevsel buluyorum (Fulya 58 yaşında).”

“Evim daha düzenli tabi ama burada da yapmak daha kolay. Orada her malzeme bir yerde. Biri o çekmecede biri dolapta biri başka yerde. Burada her şey elimizin altında olacak şekilde. Dizayn ediyoruz. Çok daha kolay yapıyorum. Evde akşam bir kurabiyeyi 1 saatte yapıyorsam burada yarım saatte çünkü elimi attığımda malzeme elimin altında (Defne 42 yaşında).”

Öte yandan kooperatifi örgütsel sosyalizasyonun gerçekleştiği bir yapılanma olarak düşündüğümüzde kadınlar bu sosyalizasyon sürecinde kooperatifte ortaklaşa kurallar belirler ve belirlenmiş olan kurallara uymayı öğrenirler:

“Evdekiler burada olmuyor. Burada standartlar var. Kendi evimi bırakıp buraya alışana kadar baya yoruldu (Fulya 58 yaşında).”

“...Buranın standart şeyleri var. O standardın dışına çıktığında daha bilgililer o öyle olmuyor şöyle oluyor diyor (Berrin 52 yaşında).”

Kadının evdeki mutfağında ölçüsü göz kararı iken kooperatifte oluşturulmuş bir tarif defteri vardır. Ve her şeyin ölçüsü belirlidir. Bunun yanı sıra tarif defterinde belirlenen tariflerin dışına çıkılmamaktadır. Kadınlar ortaklaşa karar sonucunda deftere yeni tarifler ekleyebilmektedir. Üretilen ürünler konusunda standartların ve sınırların net olduğu kamusal mutfak başlangıçta kadınların adapte olmakta zorluk çektiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu kadının mutfaktaki iktidarına ve otoritesine bir darbe olarak yorumlayabiliriz. Her kadının evde mutfakta işlerini organize etme ve yapması esnasında kendilerine özgü tarzları vardır. De Certeau vd.’nin de dediği gibi “yemek yapan her kadının kendi repertuarı vardır; olağanüstü koşullar için büyük aryları ve hane halkı, onların önyargıları ve sınırları, tercihleri ve alışkanlıkları, hayalleri ve fobileri için özel şarkıları vardır (De Certeau., 2015, s. 240).” Bu anlamda kendi evindeki mutfak kadına daha fazla özgürlük alanı tanımaktadır. Ancak kooperatif örgütlenmesinde kooperatifin işlevselliği için belli kalıplar oluşturulur. Böylece kadınların mutfağa dair kendi bildikleri kuralları kooperatif mutfağında eritmesi beklenir. Bu anlamda kooperatif mutfağı kadına hakimiyet ve özgürlük alanı tanımaz ve kadını kurallara uymaya, rıza göstermeye yönlendirir.

Kooperatif gibi kolektif bir ortamda-mutfakta- kadınlar arasında anlaşmazlıklar, çatışmalar yaşandığı gerçeği gün yüzüne çıkmaktadır:

“Ben yaptım. Benimkisi daha güzel oldu. İşte onu ben yaptım. O ben var ya hep o ben egosu. Biz olmayı öğrenemedik. O ben dilini bırakıp biz dilini kullansaydık bu çatışmaları yaşamayacaktık (Fulya 58 yaşında).”

“Onun fikri sana seninki ona uymuyor. Ben daha deneyimliyim falan diyenler oluyor (Berrin 52 yaşında).”

Kadın evinde mutfağının tek ve asıl öznesi olduğu düşüncesini içselleşirmiş ve mutfağı, kendini diğerlerine kanıtlama da bir araç olarak görmüştür. Evde olduğu gibi kooperatifteki mutfakta da kendi krallığını ilan etmek istemektedir. Ve her kadın kooperatif mutfağının “kraliçe arısı” olma güdüsüyle birtakım eylemlerde

bulunmaktadır. Kadın alışık olduğu mutfak düzenini, mutfaktaki eylemlerini, uygulamalarını kısaca tüm yapıp etmelerini aynen devam ettirmek istemektedir. Kadın kimi zaman deneyimi, kimi zaman el lezzeti, kimi zaman da pratikliğiyle kendini özel bir yere konumlandığı mutfakta diğer kadınlara üstünlüğünü kanıtlama çabasındadır. Mutfak benim uzmanlık alanım düşüncesini çoktan içselleştirmiş olan kadın kendine özgü eylemler yelpazesini kamusal mutfakta harekete geçirmek istediğinde diğer kadın(lar)ın otoritesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Söz konusu mutfak olunca kadın “hammaddeyi işleme sanatçısı”dır. Ancak bahsi geçen mutfak temelde biz olma bilinci üzerine kurulmuş mutfaktır. Ve bu mutfak kadınların sanatçı kişiliklerine gölge düşürmektedir. İnce, uzun kesilen erişteyle bir tık kalın ve kısa kesilen erişte aynı ambalaja girmektedir. O halde bu mutfak bireysel olarak sanatçının gizli performansını değil koronun-kadınların- senkronize olmuş performansının görünürlüğünü gün yüzüne çıkartmaktadır. Buna rağmen kadın eylemde bulunurken gıda maddeleri üzerinde ince işçiliğini sergileyerek bireysel performansıyla mutfaktaki iktidarı ele geçirmek istemekte ve orkestra şefliğini de üstlenerek diğer sanatçıların-kadınların- onun yönlendirmesiyle eylemde bulunmasını isteyerek mutfakta kendine özgü ve özgün pratiklerinin, benimsediği düzenin devamlılığını sürdürmeye çalışmak istemektedir. Bu bastırılmayan arzu çok sesliliğin olduğu mutfakta kadınlar arasında çatışmaya sebep olmuştur. Söz konusu mutfak olunca kadın mutfaktaki biricikliğine tehdit olarak algıladığı diğer kadın(lar)a acımasızca davranabilmektedir. Berrin şöyle diyor: “... yeri geliyor yaşça küçük olandan da azar işitiyorsun. Bir öğretme şekli var bir öğretme. Bir kibarca şeyce. Canını acıtmayarak (Berrin).”

Kooperatif mutfağı, her ne kadar kadınların çatışmalar yaşadığı bir alan olsa da kolektif üretimde bulunmak kadınlara toplumsal kimlik kazandırmıştır. Fulya şöyle diyor: “Bizi bir puzzlein parçaları gibi düşün birbirimizi tamamlıyoruz biz burada aslında (Fulya).”

Kooperatifi, örgütsel bir yapılanma olarak düşündüğümüzde bu yapının işlevselliği ve devamlılığı için mutfakta kadınlar arasında işbölümü oluşturulmuştur. Bu işbölümünde iki temel kıstas vardır: Deneyim ve beceri. Bu işbölümü zamanla örgütsel bir davranışa dönüşmüş ve her bir kadın bu davranışı benimsemiştir:

“...Hepimizin farklı yetenekleri var. Hepimizin farklı şeyleri var. Kim zaten en iyi neyi yapıyorsa. Sen en iyi şunu yapıyorsun sen şunu yap. Senin sarman daha mı iyi sen onu

yapıyorsun. Herkes neyde iyiyse onu yapıyor bazen. Birbirimiz tamamıyoruz (Fulya 58 yaşında).”

“Burada işbölümü şöyle şimdi herkesin yetenek alanları farklı oluyor. Yani birisi bir şeyi çok güzel yapıyor diğeri başka bir şeyi. Sipariş geldiğinde ya da yapılacağı zaman bu sözsüz bir anlaşma gibi yani. Ee zaten herkes biliyor. Bunu ben daha iyi yapıyorum. O direkt ona geçiyor hiçbir şey demeden. Herkes yeteneğine göre. Ya da o kişi o gün yoksa fark etmiyor. Elinden geleni yapıyor diğeri (Lale 49 yaşında).”

“Buradaki işbölümü şimdi arkadaşımız daha deneyimli o fatura falan kesiyor. Gün sonu alıyor falan. Ben daha onlarla çok içli dışlı olamadım. Ben daha çok mutfak bölümünde şey yapıyorum. Mesela baklava yapıyorsak. Birimiz açıyorsa birimiz kesiyor. Birimiz yağ döküyor (Berrin 52 yaşında).”

Diğer taraftan kadınlar kendi evlerindeki mutfağı herhangi bir kadınla paylaşmak istemezken kooperatifte mutfakta diğer kadınlarla bir arada olmaktan memnunnlardır. Defne şöyle diyor:

“Dediğim gibi evde memnun değilim ama burada memnunum (Defne 42 yaşında).”

“Burada çok kadın olması iyi işi yetiştiremeyiz yoksa (Fulya 58 yaşında).”

Kooperatifte iş yükünün fazla olmasından dolayı bir arada olmak kadınlara cazip gelmektedir. Bunun yanı sıra kooperatif mutfağı kadınlara birlik ve beraberlik duygusu kazandırmıştır. Biri soğan soyuyor, diğeri hamur açıyor, öbürü bulaşıkları yıkıyor ama hepsi tek bir mutfağı paylaşıyor. Kadınlar burada sadece mekânı ve iş yükünü paylaşmıyor. Eşiyle olan problemini, yorgunluklarını, hastalıklarını, çocuğunun problemini ve daha nicelerini paylaşıyor. Böylece kadınlar birçok şeyini paylaşabildiği mutfakta kadınlarla bir arada olmaktan mutluluk duymakta ve çalışırken keyif almaktadır. Şöyle diyor Defne:

“Seviyorum mutfağımızı burada çalışmak keyifli gerçekten senin de gördüğün gibi. Evde istemiyorum başkalarını yanımda ama burada birlikte çalışmak daha keyifli ve çok fazla ürün çıkarıyoruz. Sohbetle o daha çabuk hale geliyor. Daha keyifli oluyor (Defne 42 yaşında).”

Kadın özel alandaki mutfağında güçlü duygusal bağlar karşılığında eylemler silsilesinde bulunurken kamusal mutfağa geçtiğinde mutfak işini bir meslek olarak yapmakta ve buna istinaden kooperatif mutfağında alışveriş yapmaktan hamur yoğurmaya, mercimek ayıklamaya kadar evde görünmez ve değersiz olan her şeyin bir karşılığı/ücreti olmaktadır. Berrin’in’in anlatısı şu şekilde:

“... Şimdi ben evde güne gelen arkadaşlarıma bunu ikram etmiyorum. Bunu da yaptık yıllarca. Burada emeğimi satıyorum. Karşılığında para alıyorum. E karşıdaki insan ona para verecek kadar değerli buluyorsa o zaman demek ki iyi bir şey yapıyorum. Başarıyorum. Yeteneğim varmış. Bunu fark ediyorsun. Ben de bu cevher varmış diyorsun (Berrin 52 yaşında).”

Feministler, kadınların yeniden üretim faaliyetlerinin de bir üretim olduğu gerçeğine dikkatleri çekmişlerdir. Günümüz kapitalist toplumlarında patriyarkal kültürün normları ölçüsünde kadının ev içerisinde emeğini sarf ederek ortaya koyduğu tüm yapıp etmeleri çalışma olarak görülmez. Adeta kadının doğasının bir gereği gibi düşünülüp “doğal görevi” olarak kabul edilir. Böylece ev içerisinde her türlü işten sorumlu tutulan kadınlar yeniden üretimin eyleyicileri olarak “iş yapmamakta-çalışmamakta-”dır. Bu durumun böyle kabul edilmesi genetik, fiziksel ve biyolojik argümanlarla açıklanamayacak bir boyuttur.

Çalışmanın ücretli iş ile meşgul olmanın sonucunda gerçekleştiği tezi patriyarkal kapitalizmin yaratmış olduğu sonuçtur. Patriyarkal kapitalist sistem, kendine özgü norm ve kabulleri doğrultusunda ücretli işi üretime özgü bir alan olarak kabul etmiş ve ücretsiz ev işi ücretli erkek işi karşısında değersizleştirilerek çalışma olarak görülmemektedir. Günümüz toplumunda çalışan kadın denildiğinde ücretli bir işte çalışan kadın düşünülmektedir. Bu perspektife göre de ev içerisinde emek harcayan, bakım işlerinden sorumlu olan, evin temizliğini, yemeği yapan kısaca tüm gün boyunca çalışan kadınlar “çalışmamaktadırlar”. Cinsiyetçi işbölümünün kadınlar için oluşturduğu alan yeniden üretim işleridir. Bu doğrultuda kadınların başlıca görevleri, bakım işlerini yerine getirme, bunları organize etme, kocanın temizlik, yemek ihtiyacını karşılama, çocukların isteklerine cevap verme, “çalışan koca” için konforu sağlamaktır. Demek ki kadınlar da ev içerisinde yoğun olarak çalışmaktadır (Öztürk, 2011, s.54). Hem de mesai saatleri belirlenmemiş olarak güne başladığı andan itibaren başlayıp gün bitimine kadar çalışmaktadır. Ancak bu çalışmanın şöyle bir farkı var ki bu çalışma herhangi bir şekilde ücrete tabi olmayan bir çalışmadır. Böylece bu çalışma bizi Marx’ın temel kavramlarından biri olan kullanım değeri kavramına götürmektedir. Zira ücret karşılığı yapılmayan bu yeniden üretim faaliyetleri bir mübadele değeri üretmediği sadece kullanım değerinin sınırları çerçevesinde kaldığı için kadınların ev içerisindeki tüm yapıp etmeleri değersiz görülmekte Sevgi’nin deyiimiyle “kadının oradaki yapıp etmeleri görülmemekte”dir. Ve kooperatif bir ücretli çalışma alanı olarak kadının

emeğine görünürlük kazandıran bir arena olarak “ücretli iş”in yapıldığı, kadının emeğinin karşılık bulduğu yani mübadele değerinin olduğu bir atmosferdir.

Kadının evdeki mutfağı onun emeğini görünmez kılmaktadır. Bu anlamda buradaki emek kimsenin -kendi benliğini, emeğini ortaya koyan kadının dahi- dikkatini çekmediği gizil bir güç olarak kalmaktadır. Bu anlamda bu gizil gücün mutfaktaki yaratıcılığını, ev içindeki rolünü bir şeyleşme olarak okuyabiliriz. Kadın ev içindeki rolünü değiştiremez olarak görür. Ona göre yapılması gereken rolü sorgulamak değil kaderi olan şeyi oynamaktır. Şeyleşme, bir diğer ifadeyle yabancılaşmadır (Metin, 2011, s. 78). Kadın ev içerisinde kendine yabancılaşmaktadır. De Certeau vd.’nin (2015, s. 189) deyimiyle “kültürel minnettarsızlık derecesinde” gerek eylemin öznesi olan kadın gerekse de kadının emeğinden faydalanan aile bireyleri kadının mutfakta rutin olarak yapmış olduğu şeyleri doğallaştırır. Kadın yavaş yavaş ve uzun uğraşlar sonucunda birbirinden apayrı kategori ve tatta olan ürünleri bir araya getirip tabakta lezzet şöleni sunar. Ancak bu şölen çabucak tüketilir. Geriye sadece kirli tabaklar kalır. Evye, ocak ve yemek masası arasındaki döngüde kadın adeta hipnotize olmuşçasına rutinliğin ağlarına takılarak bu eylemleri sorgulamadan sürdürür. Eylemleri üzerine düşünmeyen kadın becerikli parmaklarını, hammaddeyi bir araya getirip harmanlama yeteneğini çoğu zaman fark etmez, diğerleri de maddi manevi herhangi bir karşılık vermeyerek kadının yetenek ve hünerini görünmezleştirir. Kooperatifte ise kadın gizil gücünü açığa çıkarma fırsatı bulur. Mutfak artık onun için yeteneğini, becerisini keşfettiği bir alan haline gelir. Kendi özünü, cevherini fark eder. Burada mutfaktaki etkinlikleri ücrete tabi olduğundan kadın elde ettiği ücret üzerinden eşine beceri ve yeteneğini göstermeye çalışmaktadır. Kadının dünyasından erkeği oldukça şanslıdır. Zira o eşini “basit bir işlem olan” sarmayı ücret karşılığında almaktan kurtarmıştır. Ama erkek bunun farkında bile değildir. Bu anlamda sosyalist feministlerin öne sürdüğü gibi kadın hem karşılıksız olarak besleme işlevini üstlenmekte hem de sistemin ihtiyacı olan bireyi yetiştirerek yeniden üretime katkı sağlamaktadır. Böylece ev içi alanda yeni iktidar ilişkileri üretilir ve kadının mutfak gibi politik alandaki emeği gizlenir. Bu görünmezlik derecesini Fulya şöyle ifade ediyor:

“Yani şimdi ben eşime şöyle diyorum. Ona normal gelen bir şey mesela o gün sarma yapmışım. Bak diyorum şu sarmayı diyorum senin için kolay bir şeydir belki ama şu sarmayı alabilmek için insanlar 90 lira 100 lira veriyor diyorum. Belki ben bunu devamlı yaptığım için senin için kolay

bir şey gibi geliyor ama. Hani onu orada algılaması için önemini vurguluyorum. İnanamıyor. Aa o kadar mı diyor. Tabi ki diyorum. 90 lira veriyor. Yani şimdi onlar sanıyor ki biz yapıyoruz yetenekliyiz ya. Bütün kadınlar bunu yapabiliyor zannediyorlar. Bunu yapamayan birçok kadın var. Ama erkek bunun farkında değil. Bir değişme çok olmadı ama ben fark ettirmeye çalışıyorum (Fulya 58 yaşında).”

Hiç şüphesiz ki bu ifade, kadının ev içindeki görünmez emeğinin ve ev içi alanda varoluş mücadelesinin bir resmi olarak tezahür etmektedir. Bu anlamda özel alana yüklenen duygusal anlamlar neticesinde saklı emeğin öznesi olan kadının, mutfak üzerine yoğunlaşmış yaratıcılık becerileri, gün yüzüne çıkma özgürlüğünden alı koyulur.

4.8.6. Kadınların kooperatif deneyimleri

Kadınlar kooperatifte kolektif olarak başarıya ulaştıklarını düşünmektedirler. Dayanışma kültürü içinde birlikte başarıya ulaşmak kadınların kendilerini güçlü hissetmelerini sağlamaktadır. Kadınlar kolektif başarılarından örnekleri şöyle açıklıyor:

“Bir çatı altında imece usulü çalışıyoruz. Zaten yardım almadan tek başına bir iş yapamazsınız. Geçmişte düşündüğümde Anadolu Efes bize dedi ki yılbaşı sepetleri olur ya iş adamlarının falan. Yılbaşı sepetine işe yarayan bir şey olsun hem de kadınlara dokunalım demişler. Onlar bir kadın kooperatifine pazar oluyormuş. Bize de onlar kooperatifimize kredi verdikleri için bizden 2500 paket tarhana aldılar. Ama bu süreyi bir hafta gibi bir süre verdiler. 1 haftada 1250 kilo tarhanayı büyük bir özveriyle pazarları da geldik. Sabah akşam geç saatlere kadar yani yüzümüzü kara çıkarmadık. O tarhanayı 1 hafta içinde yaptık, kuruttuk, paketledik, etiketledik kargoya verdik yolladık. Bu bir dayanışmadır. Ekip çalışması. Zaten kooperatiflerin amacı ekip çalışması (Fulya 58 yaşında).”

“Çok büyük gruplar ağırılıyor. Hani 37 kişilik falan. O zaman mutlu oluyoruz yani. Hiçbir sorunsuz. Dayanışma içinde daha güçlü olduğumuzu düşünüyorum. Tek başına olsan gruplar ağırılıyor, yüklü siparişler alıyoruz. Kesinlikle altından kalkamayız (Defne 42 yaşında).”

“Dayanışma içinde. Ortaklaşa başarı var tabii. Daha güçlü olduğumu düşünüyorum. Bu tabi beni kocama aileme karşı da daha güçlü kıldı. Daha özgüvenimi buldum. Hem dışarıda hem içeride (Berrin 52 yaşında).”

Kooperatifte çalışmaya başladıktan sonra kadınların kendilerine olan güvenleri artmıştır. Bununla birlikte cesaretleri ve kendilerine olan inançları da artmıştır. Kooperatif kadınının kendine olan güvenini geliştirmesi için uygun bir platform olarak görülmüştür. Berrin şöyle diyor:

“Daha cesaretli oldum. Yapamayacağım bir şey yok yani derim. Özgüvenim oldu. Kendimi daha çok güçlü hissediyorum. Her şeyi başarırım yani. Başarılamayacak bir şey yok. Herkesin böyle bir yerde çalışması kendi özgüvenini sağlaması en azından, bir ben değil birçok bayan yararlanıyor (Berrin 52 yaşında).”

Kadınlar kooperatifte çeşitli alanlarda eğitimler almışlardır. Bu eğitimlerin kendilerine olan kazanımlarına dikkat çeken kadınlar kendilerini tanıdığına, farkındalıklarının geliştiğine işaret etmektedir. Bu farkındalıklar; iletişim becerilerinden, mutfaktaki becerilerine oradan kendi kişisel özelliklerine, kendi yeteneklerini fark etmeye kadar uzanabilmektedir:

“E daha fazla yeteneklerimin ortaya çıkmasının farkına vardım. Kendimi geliştirdim. Başka yönlerde de geliştirdim. Eğer bu mesleği yapıyorsanız. Bu meslekle ilgili eğitimleri almak zorundasınız. Bu işte başarılı olabilmek için ne gerekiyorsa onu yapmak zorundasınız. Önce zaten işi sevmek gerekiyor. Sevmeden de olmuyor. Kendimi geliştiriyorum yani. Bu eğitimlerin bana çok faydası oldu. Satış, pazarlama tekniklerinden tut. Müşteri iletişiminden tutun. Bir sürü eğitimler aldık. Kişisel gelişimime yönelik (Fulya 58 yaşında).”

“Ben seviyorum zaten kişisel gelişimde okurum... Faydası oldu. Kendini tanıyorsun. Bazı eğitimlerde öyle bir sorular oluyor. Birbirimize soru yöneltecek şekilde oyun şeklinde oluyordu. Kendimizin de farkına varmadığımız yönlerimiz çıkıyor ortaya. Farkındalık işte (Defne 42 yaşında).”

“Hayatımda yapmadığım şeyleri burada deneme şansım oldu. Yapabiliyordum. Burada mantı yapmayı, tarhana yapmayı öğrendim (Defne).” ifadesinde bulunan kadın, örgütsel atmosferde “kadınlık bilgisi”ne yeni domestik bilgiler ekleme imkânı elde etmekte ve grup dinamiği içinde kendi becerilerini keşfetmektedir. Eğitimler sırasında domestik bilgilerini besleyici bilgiler de edinmektedir. “Eğitimlerin bana katkısı daha çok oldu. Tarhanada, erişte, hijyende aldım. Daha çok önem vermeye başladım (Berrin).” diyerek toplumsal cinsiyet rollerini pekiştiren eğitimler aldıklarına işaret etmektedirler.

Kadınlar, üretici olarak kooperatifin mal temininde söz sahibi olmaktadır. Kooperatifin ilk yıllarında gerekli ürünlerin temini için sosyal sermayelerini kullanmışlardır. Tanıdık esnaftan, pazardan alışveriş yapmışlardır. Kadın -Fulya - ilerleyen zamanlarda bunu kendine bir yük olarak görmüştür. Sonrasında ise işletmenin yürütülmesi için daha “profesyonel” bir adım atılmış ürünlerin temini için toptancılarla anlaşmalar yapılmıştır. Böylece tanıdıklık esasına dayalı alışveriş anlayışı yerine en iyi

ürünü en uygun fiyata nereden alabilirim anlayışına bırakmıştır. Bu anlamda şunu söyleyebiliriz: Kooperatif kadınları piyasa koşullarını takip etmeye ve hâkim olmaya yönlendirmiştir. Böylece kadın “rayiç bedeli”, “kâr marjı” gibi ekonomik terimleri öğrenmiş, alışverişte duygusallık temelinde tanıdıklık ilkesiyle değil de rasyonellik prensibini ilke edinerek ekonomik edimde bulunmaya başlamıştır:

“Başlangıçta mutfak alışverişlerini buranın mal teminini ben yapıyordum. Günüm akşama kadar sokakta geçiyordu. Sonra artık bunu kaldıramayacağımı anladım. Gidiyorum faturaları topluyorum saatlerce bekliyorum. Elin adamı müşteri var diyor bekle diyor. Hale gidiyorum. Oraya gidiyorum. Buraya gidiyorum. Baktım bu böyle olmayacak. Yüküm çok ağır. Sonra dedim. Bizim dedim normal kooperatifler dedim. Teklif mektubu vermeniz gerekiyor dedim. Biz ne yapıyoruz. O tanıdık hadi oraya. Öyle olmaz ki teklif mektubunda en düşük kim veriyorsa oradan alırsın. Böyle olması gerekiyor kooperatiflerde. Yıllarca bu böyle olmadı. Hep o onun tanıdığı bu bunun tanıdığı onlardan alındı. Hep yıllarca dediğim gibi ambalaj temininden tut işte peynirini lorunu hep böyle günlük iki üç kilo alıyordum getiriyordum. Sonra baktım artık çok yıpranmaya başladım. Dedim yüküm çok ağır benim dedim. O zaman dediler ki yükünü biraz hafifletelim dediler. Yanıma başka bir arkadaşımı daha şey yaptılar. Diğerleri her şeyi önüne hazır bekliyor. Malzeme hazır olduktan sonra ne var yapmaya. Onu getirmesi bu kollarım acıyor. Uzadı artık taşımaktan. Baktık ki böyle olmayacak araştırdık. Toptancılarla anlaştık. İşte siz yumurtayı nerden alıyorsunuz. Ben gittim devamlı alışveriş yaptığım yere sordum. İşte o dedi şuradan bu dedi buradan. Hepsinin telefon numaralarını aldım. Oradan fiyat aldım. Buradan fiyat aldım. Anlaşmayı sağladım. Öyle derken toptancılarla anlaşmaya başladık daha iyi oldu. Neden malın rayiç bedeli vardır. Fiyatın sınırı vardır. Onun üstüne satamazsın. Rakiplerin de var senin. Şimdi sen onu %10 kâr marjına satacaksın %20'ye satmaya kalksan satamazsın elinde kalır. Onun piyasası bellidir çünkü. Biz malı dükkâna alırken kazanacağız (Fulya 58 yaşında).”

Kooperatifte çalışmaya başladıktan sonra kadının aile içinde ve sosyal çevresinde prestiji artmıştır. Kadın, becerisi ve başarısı üzerinden kendini diğerlerine kanıtlama imkânı bulmuştur. Örgütsel atmosferde kooperatif, kadınların hem kişisel hem de kolektif kimlik oluşumuna yardımcı bir unsurdur. Kendini kamusal alanda başarılı olarak kabul eden kadın, ev kadını olmaktan çıkmış olduğunu kabul etmektedir. Ev kadını olan arkadaşlarına olumsuz anlamlar yüklemekte ve kamusal dünyada yer alan bir kadın olarak kendini onlardan farklı bir konumda görmektedir. Fulya, bu gerçeği şöyle ifade ediyor:

“Zaman içinde ben de değiştim. Bir kere iş kadınıyım öyle kabulleniyorum. Öteki türlü kendini geliştiremezsin. Kendini geliştirmek için okuyorsun şey yapıyorsun. Ben şimdi diğer kadınlardan birkaç adım öndeyim. Ben şimdi izin günümde bir arkadaşşıma oturmaya gittiğimde diğer normal

ev kadınları gibi sohbetten sıkılıyorum. Benim sohbet konum farklı. Mesela onlar o ne giymiş bu ne giymiş bana çok saçma sapan geliyor. Benim konuştuğum konular farklı artık. Hayat bakışım farklı. Ben eski ben değilim artık. Ben çok değiştim. Çevremde bunu fark ediyor. Kardeşlerim falan. Her şeyimle. Duruşumla, konuşmamla. Başarılı olduğumu gördükçe de mutlu oluyorlar. Gururlanıyorlar (Fulya 58 yaşında).”

Kadın çalışmaya başladıktan sonra tüketici konumdan üretici konuma transfer olduğunu belirtmektedir. Bu durumun eşinin kendine olan bakışında olumlu değişiklikler yarattığını ve erkeğinin dünyasında daha değerli, başarılı ve hafife alınmayacak kadar dikkate değer bir özne haline geldiğini kaydeder. Kadının özel alana ait ve erkeğine bağımlı bir özne olarak düşünülmemesi için kadının çalışması gerektiği üzerinde durmaktadır. Kadın özel alanla sınırlı kaldığında ikincil konumunu pekiştirmektedir. Ancak kamusal alana çıkışıyla ev içi sorumluluklarını yüklenmeye devam etse dahi toplumsal statüsünde bir iyileşme görülmektedir. Böylece kooperatif kanalıyla kadınlar birbirinden güç alarak toplumsal cinsiyet açısından bir güçlenme yaşamaktadır diyebiliriz. Kadınlar bu durumu şöyle ifade ediyor:

“Artık eskisi gibi değil yani. Onların dediği olmuyor. Söz hakkım oldu. Arkadaşlardan güç alıyorum. Kadın kadına daha çok güç alıyorsun (Berrin 52 yaşında).”

“Şimdi şöyle bir şey var ben bunu her zaman söylüyorum. Bir kadının para kazanması gerekiyor. Bir kere erkeğin kadına bakış açısı değişiyor. Bu böyle. Çünkü seni evlendiğinde hani sen çalışmıyorsun ya tüketici durumundasın. Tüketicisin. Ama bir şeyler üretip para kazandığın zaman erkeğin bakış açısı değişiyor sana. Daha fazla saygı duymaya başlıyor. Daha fazla gözünde değer artıyor. Ne bileyim seni daha fazla ciddiye almaya başlıyor. Çünkü senin bir şeyler başardığını görüyor. Kanıtlamış oluyorsun ona. O yüzden kadınların çalışması gerekiyor (Fulya 58 yaşında). “

Kadınlar kimi zaman farklı kentlerde yer alan kermes, sergi, fuar gibi alanlara katılmakta stantlar kurmakta böylece üretmiş oldukları ürünleri buralarda satma ve tanıtmaya imkânı bulmaktadırlar. Bu organizasyonlar vasıtasıyla kadın günlük çalışma rutininin dışına çıkabilmekte ve yeni toplumsal ilişkiler ağı içine girebilmektedir. Bu kadın için motivasyonel bir unsur olarak telaffuz edilebilir. Buna istinaden kadınların bu tarz organizasyonlarda yer alması diğerlerine karşı “biz” algısını güçlendirmekte birlik ve beraberlik duygusunu kamçulamaktadır.

Kooperatif, kimi zaman kadın için psikolojik destek unsuru olabilmektedir. Diğer kadınlarla birlikte olmak, yaşanılanları paylaşmak kadınlarda psikolojik bir

güçlenmeyi mümkün kılmaktadır. Bunu destekler nitelikte bir ifadeyle Berrin şöyle diyor:

“İki üç yıl önce biz buraya geldik. Ben büyük bir depresyona girdim. Allah önüme çıkardı böyle bir yer. Ben bununla uğraştım mı her şeyi unutuyorum. Yani böyle aklıma ne menopoz geliyor ne depresyon geliyor (Berrin 52 yaşında).”

Bora’ya (1998) göre özel alana yönelik eşitlikçi politikaların geliştirilmeyişinden dolayı kadınların kamusal alana katılımları sınırlı boyutta kalmaktadır (aktaran Demirbaş, 2012, s. 38). Kooperatif daha önce kamusal hayatı kullanım alanının sınırlı olduğu kadınların kamusal alana çıkışını sağlayan bir modeldir. Kadınlar, kooperatifte çalışmaya başladıktan sonra sosyal hayatta görünürlükleri ve tanınırlıkları artmış böylece kadınlar kooperatif aracılığıyla sosyal sermayelerini genişletme imkânı bulmuştur:

“Şimdi şöyle burada sosyalleştik. Çevrem çok genişledi. Mesela bankaya gidiyorum. Kendi özel hayatımla ilgili işlerde kredi kartımla ilgili bir şey. Oradaki bankacı memur beni tanıyor. Bana kolay kapılar açılıyor. Hayatım kolaylaştı. Mesela diş hastanesine gidiyorum oradaki hemşire tanıyor beni aa abla hoş geldin diyor. Kolaylık sağlıyor nereye gitsem orada bir tanıdık çıkıyor. Zaman içinde tanıyorlar. Hatta arkadaşlarım bana yeter artık sen çok meşhur oldun biraz da biz geçelim diyorlar (Fulya 58 yaşında).”

“Çalışmadan önce yook. Hiç sosyalleşmem yoktu. Çalıştıktan sonra sosyalleştim. Evin içinde ne görüyordum ki. Hep evin içinde hep iş yapıyordum. Ama çalışmaya başladıktan sonra daha çok sosyalleştim (Berrin 52 yaşında).”

“Bizim hayatımız sadece burayla sınırlanmıyor. Buranın dışında da arkadaşlarla yemeğe gidiyoruz. Buluşuyoruz. Burası vesile olmuş oluyor. Burada tanıştığımız arkadaşlarla dışarıda da vakit geçirebiliyoruz. Burada çalışmaya başlamadan önce daha az sosyaldim (Defne 42 yaşında).”

Kooperatif kadınların sosyalizasyonlarında önemli bir araç olmakla birlikte kadınlar kooperatifte çalışmaya başladıktan sonra ekonomik anlamda da bir kazanım elde etmişlerdir:

“Ekonomik özgürlüğümü kazandığım için kendime olan özgüvenim bir kat daha arttı. Kendi mesela bir şey alacağım zaman eşimden para istemiyorum. Kendi kafama göre alıyorum. Eşim hiç karışmıyor. İstedğim harcamayı yapabiliyorum rahatça, özgürce (Fulya 58 yaşında).”

“Kendi ihtiyacıma. İşte telefonuma dakika yaptırıyorum. Ondan sonra kendime bir giysi alıyorum. Ne bileyim spora gidiyorum. Burada çalışmasaydım spora gidemezdim. Bir eşimin maaşı hangi birine gideyim. Kendi maaşımla spora da gidiyorum. Tamam o da verir ama. İnsan isterken nasıl oluyor. Ama artık kendi özgüvenimi kazandım. Kızıma da gönderiyorum (Berrin 52 yaşında).”

Kadınların kooperatiften elde etmiş oldukları paranın tasarrufu kendilerindedir. Kooperatif, kadınlara ekonomik özgürlüklerini kazanmalarına olanak sağlamaktadır. Ancak kooperatifin kadınlara sağladığı ekonomik özgürlük alanı ihtilaflıdır. Zira kadınların kooperatiften aylık elde ettiği gelir cüzi miktardadır. Böylece kadınların kooperatifte sarf etmiş oldukları emekleri ucuz emek gücünü temsil etmektedir. Defne'nin de ifade ettiği gibi “... buradan kazanılan parayla ev geçindirilmez. Öyle bir şey olmaz o miktarla. Ben ev geçindirmediğim için ailemle yaşadığım için harçlık olarak bana yetiyor. Bende yani idaresi (Defne).” Böylece kadınlar idaresinde bulundukları parayla ekonomik anlamda erkeklerine daha az bağımlı hale gelmişlerdir. Kazanmış oldukları parayı kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanmaktadırlar. Bu anlamda günlük hayatta görece çok maliyetli olmayan -telefona dakika yaptırmak, spora gitmek gibi- ihtiyaçlarını kazandıkları parayla kendileri karşılayabilmektedirler. Ancak bu kazanç gerçek manada ekonomik özgürlüğe denk düşmekte midir? Bu anlamda kooperatifin kadınlara tanıdığı “ekonomik özgürlük” getirisi problemlili bir kazanımdır. Kadınların kendileri ücretli bir işte çalışıyor olsalar da erkeklere maddi bağımlılıkları söz konusudur. Bu bağlamda Ecevit'in (2013, s. 29) ücretli kadın emeğinin özgüllüklerini ortaya koymak amacıyla sormuş olduğu, Ücret karşılığı çalışmanın kadınları özgürleştirici ve güçlendirici bir etkisi var mıdır? Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama adına bir araç olabilir mi, ya da etkisi eşitsizlikleri artırmakta mıdır? gibi sorular önem kazanmaktadır. Nitekim kadınlar ekonomik anlamda kooperatiften umduklarını bulamasalarda kamusal alanda yer alarak sosyal sermayelerini genişletmişler ve kamusal yaşamda görünürlük kazanmışlardır. Ve kadın özel alanın dışına çıkmayı prestij olarak görmüştür. Bu anlamda ücretli çalışmanın sosyal açıdan güçlendirici bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamamakta bilakis eşitsizlikleri artırmaktadır. Zira kadın kamusal alanda çalıştığı kadar özel alanda da hane üyeleri için emek sarf etmek durumundadır.

4.8.7. Toplumsal cinsiyet yaşam döngüsü: kooperatiften bir kesit

Bu başlık altında kadınların ifadelerinden ve elde edilen gözlemlerden yola çıkılarak tüm doğallık ve içtenlikle kooperatiften bir gün aktarılmıştır:

“Bir günümüz işte sabah kapıdan girdiğimiz an üretim başlıyor. Kapıdan çıkana kadar asla bitmiyor. Yani biz boşluk bulduğumuzda da sadece sipariş üzerine değil. Üretim hep devam ettiği için daha sonra satılacak erişte, tarhanalar için bulduğumuz boşlukta hemen erişte ya da tarhana. Neyimiz eksikse onu tamamlamaya bakıyoruz. Biz de burada sistemli bir şey yok. İşin durumuna göre. Öğlen yemeği saatimiz ya da molamız belli değil. Bazen yoğunluktan mola vermeye de biliyoruz (Defne 42 yaşında).”

Kooperatifte kadınların mola saati ile çalışma saati iç içe geçmektedir. Bu anlamda kooperatif eğreti çalışma koşullarının hâkim olduğu bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra -önceki bölümde belirtildiği üzere- kadınlar kooperatiften düşük gelir elde etmekte ve sosyal sigortaları da 15 gün üzerinden işlemektedir. Bu da kooperatifin eğreti çalışma koşullarına sahip olduğunun bir göstergesidir. İstihdamda eğretileşme olgusunun, özellikle kadınlar için belirgin hal aldığı telaffuz edilir (KEİG, 2015, s.13). Bu anlamda kadın örgütlülüğü modeli olan kadın kooperatifi de atipik çalışma koşullarının izlerinin sürüldüğü toplumsal cinsiyet yaşam alanına denk düşmektedir. Buna mukabil kadın, mola saatini iş yoğunluğuna göre kendinin belirliyor oluşunu kendine “konfor alanı” olarak görmektedir.

KEİG’in (2015) yapmış olduğu araştırmaya dâhil olan kadınlar tarafından kooperatif “gerçek bir iş gibi” algılanmamaktadır. Kadınlar kooperatifi bir istihdam alanı olarak değerlendirmek yerine “kendilerini rahat hissettikleri sosyal alan” olarak değerlendirmektedirler. Bu çalışmaya konu olan kadınlar nezdinde de kooperatifi kadınların “kendilerini rahat hissettikleri sosyal alan” olarak tanımlayabiliriz. Fakat kadınlar kooperatifi sosyal alan olarak görmenin yanı sıra gelir elde ettikleri bir istihdam alanı olarak da görmektedir.

Bu “rahat hissedilen” toplumsal cinsiyet yaşam alanında kadınlar ritüelleşmiş birtakım pratiklerde bulunurlar. Pratikleri sadece eylemsel düzeyde kalmamakta bu pratiklere söylemsel pratiklerde eşlik etmekte böylelikle işle söyleyişi harmanlayarak yaşam alanlarını yeniden kurmaktadır:

“Her şeyi konuşabiliyoruz. Burası aynı zamanda terapi merkezi gibidir çalışan kadınlar için çünkü dertler paylaştıkça azalır derler ya o yüzden bizlerde birbirimize e çünkü aynı sofrada

oturuyorsunuz. Aynı yemeği yiyorsunuz bir arada. Kendi yani birinci derecede yakınlarınızdan ziyade biz birbirimizi daha çok görür olduk. Ay hatta ne kadar zaman zaman tartışsak da birbirimizi görmeyince özlüyoruz biliyor musun? Biz çatışıyoruz ediyoruz ama birbirimize de her şeyimizi anlatabiliyoruz. Dertlerimizi anlatıyoruz. Bir gün önce yaptığımız şeyleri paylaşabiliyoruz. Birçok şeyi konuşabiliyoruz (Fulya 58 yaşında).”

Kadınlar var ettikleri yaşam alanlarında, “maalesef” ya da “iyi ki” duyguları arasında gidip gelmektedirler. Bu anlamda kooperatif, bazen çatışan, çelişen yine de birbirini anlamayı elden bırakmayan kadınların çok şeyi konuştuğu, paylaştığı, farklı seslerin mekânıdır. Bir günde olağan akış şöyle betimlenebilir: Sabah: “Sen poğaçaları fırına koy? Ben vitrini düzenleyeyim? Yeteri kadar damla çikolatalı kurabiye var mı?” Ve araya serpiştirilmiş iş dışı konuşmalar: “Annen nasıl oldu iyi mi? Ayy, bugün hiç gelesim gelmedi. Dün misafirlerim vardı.” Ve yine... “Bugün sipariş var mı? Yemekten sonra da onlara bakalım.” Öğle: Mola zamanı gelmiştir. Herkes birleştirici gücün-masanın- etrafında toplanmıştır. Masa, kadın için basit bir eşya değildir. Bir sehpa ya da dolap gibi değil; toplumsallaştırıcı bir güce sahiptir. Bir taraftan yemek yenir diğer taraftan da anlatılacak çok şey vardır: “Bu hafta gelinim buradaydı. O burada olunca bana hiçbir iş yaptırmıyor. Üst komşum kıskanıyor. Çok şanslısın diyor. Yapığı şeyi çok temiz ve güzel yapar. Benim de kızım üniversitede arkadaşlarıyla aynı evde kalıyordu ya... Kızlar diyormuş hep. Sen hep yemek yap çok güzel yapıyorsun. Annesine çekmiş. Benimki de çok güzel yapar abileri pek beğenir. Bizim memleketten misafirler gelince de kahveleri falan hep o yaptı. Herkes çok sever Funda’yı. Sen de öğren Elif [araştırmacı], ilerde evlenince eşin bekler senden de. Erkekler, yemeği sever biliyorsun. Hem sen becerikli olursan annen de üzülmez. Mahçup olmaz.”

Masada ardı sıra gelen bu konuşmaları kadın zihnine tümüyle kaydeder. Masada görünen öğle yemeği. Arka planda çalan ise toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden içselleştirilmesidir. “İdeal gelin”, “ideal çocuk”, “ideal anne” kısaca “ideal kadın” yeniden ve yeniden betimlenir. Masaya gelen yemek peki? O da değerlendirmelerden nasibini alır tabi. “Sen buna ne koydun? A onu direkt çiğ atacaksın, kavurmaya gerek yok ki. Bizim oralar da öyle yaparlar.” Bizim oralar sizin oralar derken yemek de farklı kültürlerin mutfaktaki eylem kesitlerine göre şekillenir. Böylelikle kadın da diğerlerine hem kültürünü hem de hünerini sunar. Gündemden de geri kalınmaz. Ekonomiden siyasete, sağlıktan eğitime gündelik hayatımıza dair pek çok şey masaya taşınır. Ve yeniden.. “Bugün tarhana yapalım az kalmış. Ama siz geçen sefer renksiz yapmışsınız.

Öyle güzel olmuyor. Tarhananın renkli olması için domatesi değil salçasını bol koyacaksın, şöyle.” El becerilerini, gözlemlerini paylaşırlar böyle de. Bir taraftan da müzik... “Şöyle slow şeyler açma soğanda bana kaldı ağlayacağım sonra... Bu şarkı güzel ama yeni çıkmış sevdim ben. Dur, şu bitsin de hareketli bir şeyler açarım.” Ve Yaşar “Ebruli” ... “Biz sporda hep hareketli şeyler dinliyoruz. İyi geliyor. A ben diyet de yapıyorum artık ekmek yemiyorum.” Gün sonu: “Ben kasayı kapatıyorum. Şu mantıları da dondurucuya atalım da sabah paketleriz. Yarın nereden başlarız? Sipariş var mı? Var yarın sarma yapılacak.” Ve tek düze zamanların neden olduğu yorgunlukla kepenkler iner. Masa, evye, ocak, fırın ve kasa arasında mütemadiyen gidip geldikleri, elleri hep meşgul ama zihinleri anlamaya, anlatmaya fikir vermeye açık kadınların, ortak varoluşunun ya da gayri şahsi talih(sizlik)lerinin bir mekânı olan kooperatifte mesai bitimi.

4.8.8. Anılar

Kadınlara “kooperatifte unutamadığınız bir anınız var mı” sorusu yöneltildiğinde tek bir çatı altından, farklı noktalara tekabül eden detaylar ortaya çıktı. Kimi kadın hafızasının derinliklerinden kadınlar arası rekabete-problemlere dikkat çeken bir kesit sunarken, kimi kadın kadınlar arası dayanışmanın gücüne işaret eden kesit sundu. Fulya, yönetimle -kurucu kadınlar- üretici kadınlar arasındaki probleme dikkat çekiyor:

“Ben kendi inisiyatifimle bir şey yaptığım zaman ... hanım hemen ben neciyim burada diyor. Bir yönetim var diyor. Sen beni dikkate almıyorsun diyor. Bu sefer benimle tartışmaya giriyor. E sen yap diyorum. Onu da yapmıyorsun. Bu defa ben kendimi rahatsız hissediyorum. Egosu var. Çok sinirli agresif tartışmalar olmuştur (Fulya 58 yaşında).”

Kooperatif her ne kadar bir yanda dayanışmacı bir ruha dayansa da diğer taraftan da kadınlar arasında hiyerarşik sınırların çizildiği bir modele tekabül etmektedir. Kooperatifin oluşum ve işleyişi göz önüne alındığında kooperatifin kurulmasına öncülük eden kurucu kadınlar, diğer kadınlardan konumlanış itibarıyla karar alma mekanizmasında aktif yer alırken, üretici kadınlar -başlangıçta her ne kadar ortaklaşa karar aldıklarını belirtse de- bazı durumlarda karar verici değil karar uygulayıcı olarak konumlanabilmektedir. Söz konusu konumlanış cam tavan engelini kadınlar arası görünümünü sunmaktadır. Yönetimsel ilişkiler söz konusu olduğunda

kadınlar arası iktidar mücadelesinin kendini gösterdiği gerçeği gün yüzüne çıkmaktadır. Kadınlar, temelde her ne kadar diğer kadına dokunayım onu kamusal yaşama dâhil edip emeğini görünür kılayım gayesiyle yola çıkmış olsa da bu amaca hizmet etme yolunda bazen destekçisi olduğu hemcinsini ikincil konuma itebilmektedir. Böylece iktidar mücadelesi sadece kooperatif içerisinde üretimde bulunurken değil aynı zamanda yönetsel ilişkiler çevresinde de kendini gösterebilmektedir. Söz konusu rekabet kimi zaman yönetimdeki kadınlarla üretimdeki kadınlar arasında, kimi zamanda eyleyen kadınların- üretimdeki kadınlar- kendi arasında ortaya çıkabilmektedir. Diğer taraftan Defne şunları ifade ediyor:

“Çok başarılarımız var bizim. Üstesinden geldiğimiz. Yüklü işler oluyor altından kalkınca hani onun. Çok büyük gruplar ağırlıyoruz. Hani 37 kişilik falan. O zaman mutlu oluyoruz yani. Hiçbir sorunsuz. Dayanışma içinde daha güçlü olduğumuzu düşünüyorum. Tek başına olsan gruplar ağırlıyoruz, yüklü siparişler alıyoruz. Kesinlikle altından kalkamayız. Ya şöyle bizim genelde konuk ağırlamalarımız benim daha çok aklımda kalıyor. İşte vali geliyor. Kaymakam geliyor. Belediye başkanı geliyor. Çekimler oldu. Televizyon çekimleri. Yaşar geldi şarkıcı. Biliyorsun popçu. Onu ağırladık. Etiyopyalılar geldi. Genelde onlar daha unutulmaz oluyor. Açılışlarımız falan. Onlar daha akılda kalıcı (Defne 42 yaşında).”

Katılımcı Defne'nin anılarından bize sunduğu kesitte kooperatif dayanışan kadınların birliğidir. Bu anlamda o, kolektif pratiklere dikkat çekerek kooperatifin dayanışmacı ruhunun harekete geçirildiği zaman birçok şeyin üstesinden gelinebildiğine işaret ediyor. Söz konusu durum dışarıya karşı “biz” olmaksızın, bunu başarabildiklerini ve birçok etkinliği başarıyla gerçekleştirdiklerini belirtiyor.

Kadınların hafızalarına yer etmiş bu iki farklı anı şu soruyu harekete geçiriyor? Kadın kooperatifi özünde neye tekabül ediyor? Bir dayanışmaya mı, bir rekabete mi? Soruya net bir cevap vermek çok güç. Nitekim kooperatifi eşit kollu bir terazi olarak düşündüğümüzde, bir tarafı dayanışmayı içerirken diğer tarafı rekabeti içermektedir. Kadın kooperatifi, homojen bir kadın grubundan oluşmadığında toplumsal yaşamda kadınların ezilmişliğini derinleştirmektedir. Son olarak Fulya, şu ifade de bulunmuştur:

“Burada çok şey yaşadık. Çok anılar biriktirdik. Hatta ben buradaki anılarımdan bir kitap yazmayı düşünüyorum (Fulya 58 yaşında).”

Bu anlatıdan hareketle anılar iyi ya da kötü kadının hayatına bir şekilde sirayet etmiştir. Yaşanmışlıkların etkisini sadece birey merkezinde düşünmemek

gerekmektedir. Zira kadının an(lat)ıları kadın kooperatifi kurmak ya da kadın kooperatifinde yer almak isteyen kadınlar için de bir başucu kitabı olabilir.

4.8.9. Geleceğe yönelik

Bu başlık kapsamında kadınlara “Kooperatif beklentilerinizi karşılayabildi mi? Keşke şu olsaydı ya da keşke şu olmasaydı dediğiniz şey/ şeyler var mı?” sorusu yöneltilmiştir. Bu bağlamda kadınların geleceğe yönelik hedefleri mevcut durumlarından çok daha ileriye gitmektir. Kooperatifi ve kendilerini geliştirme gayesi taşımaktadırlar. Yine kooperatif olarak toplumsal fayda sağlama adına çocukların ve “dezavantajlı” -kadınların deyimiyle okuma yazma bilmeyen gibi- konumda olan kadınların eğitimi için faaliyet göstermek de hedefleri arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra kadınlar gıda ürünleri dışında herhangi farklı (el işi ürünler vs. gibi) alanda faaliyette bulunmayı düşünmemekte ve sadece gıda ürünleri üzerine yoğunlaşarak bu alanda en iyisi olma amacındadırlar. Buna yönelik çeşitli hedefleri vardır: Pazarlama alanlarını genişletmek, iş ortamında iyileştirmeler (mevcut iş ortamını mekân olarak küçük bulmaktadırlar) yapmak gibi. Yine kooperatifin kendilerine maddi olarak çok katkısı olmadığını belirten kadınlar hedefleri doğrultusunda ekonomik kazanımlar da elde edeceklerini düşünmektedirler.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

Kadın kooperatifinin kuruluşuna baktığımızda, katılımcı Sevgi, sivil toplum örgütü kanalıyla Gonca ve Pınar ile bir araya geliyor. Sevgi, kadınların toplumsal yaşamda erkeklere göre dezavantajlı bir konumda olduğu gerçeğine dikkat çekmiş ve bir şekilde kadınların hayatlarında sosyal, ekonomik ve psikolojik iyileştirmeler yapmak için kooperatif kurmaya karar vermiştir. Yani kooperatifin kurulmasındaki itici güç, toplumsal yaşamda toplumsal cinsiyet eşitsizliği sebebiyle kadının yaşam alanının büyük ölçüde özel alanla sınırlı olmasıdır. Kadınları ve onların emeğini kamusal yaşama dâhil etme isteği kadın örgütlenmesinin itici gücü olmuştur. Kadın kooperatifi kurucu kadınların öncülüğünde gelişir bu yüzden de tabandan gelişen bir oluşuma denk düşmemektedir. Bu anlamda söz konusu kadın kooperatifi, homojen bir kadın grubundan oluşmayıp hiyerarşik bir yapılanmayı işaret etmektedir. Nitekim Marksist

feministlerin de iddia ettiği gibi kadınlar arasında da sınıfsal farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar kooperatif gibi dayanışma temelli oluşumlarda yer aldığında, dayanışma; rekabete, ast-üst ilişkisine, yöneten-yönetilen dikotomisine dönüşmektedir. Böylelikle kadın kamusalılığına olanak tanıyan kooperatif, kadının ikincil konumunu derinleştirmektedir.

Diğer taraftan kurucu kadınlar, her ne kadar kendilerini üretici konumda olan kadınlardan daha “avantajlı” daha “şanslı” olarak görseler de onlar da patriyarkal toplumsal yaşamda bir kadın olarak dezavantajlı konumdadırlar. Kadınlar, bunu belirgin olarak kooperatif kurma sürecinde hissetmişler ve deneyimlemişlerdir. Özellikle kooperatifin konumlandığı mekândaki erkek işletmecilerin-esnaf- eril zihinsel yapılarının dışlayıcı bakış açısıyla mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Bu anlamda kadın- mekân etkileşiminde kadının mekânı özel alan olarak kabul görür. Kooperatif üyesi kadınlarda bu genel kabulle yüz yüze gelmişlerdir. Kadınlar henüz kooperatifi işletmeye başlamadan daha kuruluş aşamasında erkeklerin onlara hissettirdiği “senin yerin evin” düşüncesini kooperatif girişimciliğini gerçekleştirerek bertaraf etmişlerdir.

Kadınlar kooperatifin varlığını idame ettirme sürecinde çeşitli güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Söz konusu kadın kooperatifi, küçük ölçekli bir örgütlenme olması sebebiyle, kadınlar vergi giderlerinin yüksek olduğunu bundan dolayı da finansal güçlüklerle karşılaştıklarını belirtmektedirler. Bazen de gelir- satış gibi konularda sıkıntılar yaşayabilmektedirler. Kadınlar bu sıkıntıları aşabilmek için sıklıkla sergi, fuar, kermes gibi etkinliklere katılmaktadır. Ürünlerini satış ofisi (dükkân), web sitesi ve sosyal sermayelerini harekete geçirerek tanıdık çevreleri vasıtasıyla satışa sunmaktadırlar. Kadınlar, her ne kadar yasa- mevzuat, gelir- satış gibi konularda sıkıntılar yaşasalar da bu süreçte onlar için en büyük problem, kooperatifte yani mutfakta üreten kadınlar arasında tezahür eden kimlik krizidir. Kurucu kadınların anlatılarına göre üretici-çalışan kadınların mutfaktaki çatışmaları, grup kimliğinin oluşturulamaması bireysel kimliklerin daha ön planda tutulmasına dayanmaktadır. Yekvücut olmanın öneminin anlaşılması kurucu kadınların birtakım çabaları sonucunda gerçekleşmiştir. Bu süreçte kadınlara çeşitli eğitimler verilmiştir. Bu eğitimler kimi zaman üretimle ilgili profesyonelliklerini artırmaya yönelik olsa da kimi zaman da

kadınlar arası rekabeti yok edip “kız kardeşlik” algısını, “biz bilincini” güçlendirmeye yönelik formlarda olabilmektedir.

Kurucu kadınlar, başarılı bir kadın girişimciye disiplinli, kendini tanıyan, kararlı, piyasayı tanıyan, krizleri fırsata çevirebilen, bildiği işi yapan, hoşgörülü, inançlı, inovasyon yeteneğine sahip olan, alanında eğitilmiş olan, sürdürülebilirliği sağlayabilen, özverili, yöneticilik becerisine sahip olma gibi özellikler atfetse de kendilerinin yönetsel beceri konusunda yeterli olmadıklarını bundan dolayı da kadınlar arasında meydana gelen krizleri yönetme konusunda yetersiz kaldıklarını belirtmişlerdir. Çalışma piyasasında sıklıkla cam tavan engeliyle karşılaşan kadının, daha öncesinde çalışma yaşamında yönetsel pozisyonda yer al(a)mamaları bu problemin bir sebebi olarak okunabilir.

Kurucu kadınlar, kooperatifin kurucuları olarak kooperatife birtakım anlamlar yüklemektedirler. Onlar, kooperatifin yerel sermayeye katkı yaptığını, kadın emeğine görünürlük kazandırdığını, kapitalist üretim sistemine alternatif olduğunu, kadınlara sosyalleşme imkânı tanıdığını, öz saygının gelişimine -kendilerinin ve kadınların- katkı yaptığını, yöre için önemli bir işletme olduğunu, kadını psikolojik, sosyal ve ekonomik olarak güçlendirdiğini savunmaktadırlar. Aynı zamanda kendilerine de toplumsal prestij kazandırdıklarını dile getirirler. Kurucu kadınlar, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle dolu dünyada cinsler arası eşitliği bir nebze de olsa sağlama adına ve kadının perdelenen emeğini açık hale getirerek değer kazandırmak için kooperatifi toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama yolunda destekleyici bir oluşum olarak kabul ederler. Ancak üretimde yer alan kadınların ifadelerini de göz önünde bulundurduğumuzda; evet, kooperatif kadının mutfaktaki emeğinin, görünürlük ve değer kazandığı bir yer olabilir ama bu durum emek gücü bağlamında kadını içinde bulunduğu eşitsiz konumdan kurtarmamakta, üstüne üstlük evde ve kooperatifte bir kadın olarak daha fazla emek sarf etmesine neden olmaktadır. Bu emeğin mekânı da mutfaktır.

Kadınlar kooperatifi “kadının en iyi bildiği şey yani mutfak” üzerine kurmuşlardır. Bu hiç de şaşılacak bir durum değildir. Zira kadın toplumsal cinsiyet rolleri gereği çocuk yaşta mutfaktaki eylemlerden sorumlu tutulur ve mutfağa yönlendirilir. Ve kadınlar zamanla bu rolleri içselleştirir ve mutfağı kendi doğal alanları mutfaktaki eylemleri de temel görevleri olarak kabul eder hâle gelir. Bu bağlamda

kadınlar tarafından ev; “mutluluk”, “mahremiyet alanı”, “yuva”, “huzur” gibi kavramlarla tasavvur edilirken hemen akabinde bu “huzurlu düşsel dünya” üretici kadınların akıllarına bir anda ev işlerini daha özeldede mutfak işlerini getirmektedir. Ancak kadınlar arasında bir farklılaşma vardır. Kurucu kadınların eve ve mutfağa anlam atfetme sürecinde zihinlerinden ev işi geçmemektedir. Ve mutfak onlar-lider kadınlar için bir hobi alanı gibi düşünülebilir. Bu anlamda sosyo-ekonomik farklılaşmalar kadının mutfağa ve mutfak işlerine bakışını etkileyen bir unsurdur diyebiliriz.

Öte yandan üretici kadınlar, kooperatifte günde 10 saat mutfakta çalışırken iş dönüşü de ortalama 3-4 saatini evdeki mutfağında geçirmektedir. Bu süreçte -kadının gözünden- evin erkeği çoğu zaman kadına yardım etmemekte çok nadir yardım etme girişiminde bulunduğu da bu yardımı bir salatayla sınırlı kalmaktadır. Bir kadın (Fulya) hariç diğerleri mutfak işlerini kendi sorumluluğunda görmekte ve bunu doğallaştırmaktadır. Fulya ise işbölümü olması gerektiğine ancak toplumsal öğretiler sonucunda erkeğin bu işlerden muaf oluşuna gönderme yapar. Kadınlar, mutfakta çalışmayı ve hatta salt mutfak eylemlerini temel alan kooperatifte yer almayı mutlulukla karşılamaktadır. Zira mutfak; kadın için hünerini diğerlerine sergilediği, onları mutlu ettiği, özneliğini inşa ettiği, takdir edildiği bir terapi mekânı olarak işlev görür. Ancak kadının hem özel alandaki mutfakta hem de kooperatifte, yani kamusal mutfakta aktif çalışan olması mutfağa duyulan tutkuyu zedelemektedir. Ve iki farklı mutfakta yer alan, mutfağın sadık demirbaşı kadın için mutfağın anlamı artık rutin zamanın akışı içinde “bıkkınlığa”, “yorgunluğa” karşılık gelmektedir. Bu anlamda mutfak artık olumlu manaların taşıyıcısı değil, patriyarkal düzende kadının omuzlarındaki yükünü ağırlaştırıcı bir fonksiyona sahip hâle gelir.

Diğer taraftan evdeki mutfak ve kamusal alandaki mutfak farklı formlara sahiptir. Kooperatif örgütsel kültüre sahip bir mekâna denk düşmektedir. Ve kooperatif mutfağının eylem örüntüleri de bu kültürün unsurlarından nasibini almaktadır. Nitekim kadınlar kooperatif mutfağında üretimde bulunurken tarif defterinin dışına çıkamamaktadırlar. Bu sınırlama sadece yapılacak ürünün türünü değil içine koyulacak malzemenin miktarına kadar etkili olmaktadır. Evde çoğu zaman göz kararına denk düşen belirlemeler artık kooperatifte geçerliliğini yitirmiştir. Böylece evindeki mutfak kadına özgürlük alanı tanırken örgütselliğin söz konusu olduğu mutfak bu anlayıştan epey uzaktır. Bu durum ise mutfakla yakın bağ kuran kadın için baskıcı bir unsur

olabilmektedir. Diğer taraftan kooperatif mutfağı, kadınlar arası çatışmaların yaşandığı bir iktidar mücadelesi alanıdır. Bu anlamda kadınlar burada, hem eylemleriyle hem de zihinsel dünyalarındaki “öteki, benden öğrenmesi gereken çok şeyi olan bir çırak” düşüncesini uygulamaya sokmada stratejik hamleler yapma uğraşındadırlar. Ancak tüm bunlara rağmen kadınlar kamusal dünyaya açılan bu mutfak sayesinde yerel, yöresel ve popüler tatlarla toplumsal kimlik oluşturarak kamusal alanda görünürlük kazanmışlardır.

Öte yandan kadın özel alanda mutfağını kimseyle paylaşmak istemezken kamusal mutfakta kadınlar -her ne kadar birbirleriyle çatışsa da- diğer kadınlarla aynı mutfağı paylaşmaktan memnundurlar. Bu memnuniyet, pragmatik bir temele dayanmaktadır. Zira üretimin yoğun olması kadına, mutfakta diğer kadına ihtiyacı olduğunu hissettirir. En basit örnekle, sarma sarmak evde olduğu gibi bir tencereyle sınırlı kalmamakta bu rutin ve tek düze iş bazen üç bazen beş tencere dolusu olabilmektedir. Mutfaktaki keyifli şakalaşma anları da bu rutinliğe az da olsa hareketlilik katmakta ve mutfakta diğerinin varlığı hoş bir figür olabilmektedir. Öte yandan özel alandaki mutfak pratikleri “fedakâr” annelerce karşılık beklemeden yapılırken kamusal mutfakta eylemlerin mahiyetini yansıtan bir mübadele değeri söz konusudur. Böylece kadın, mutfaktaki gizil gücünün farkına varır. Emeğinin karşılık görüyor olmasını keşfeden kadın “görevini” artık mesleği olarak görür. Ve mutfaktaki edimlerinin her birinin ne kadar değerli olduğunu evde diğerlerine de hissettirmeyi beş görmemektedir. Bu anlamda kadının ev içi emeği üzerindeki bu farkındalık derecesi kadın emeğinin hak ettiği değeri bulması adına gündelik hayattaki dönüşümün bir çekirdeğini oluşturabilir.

Diğer taraftan özel alanın aksine kamusal mutfak, kadının bilgi alışverişinde bulunduğu, sürekli olarak ufkunu genişlettiği bir mekâna da karşılık gelmektedir. Bu bilgi alışverişi: domestik bilgilerine yönelik yeni tarifler, ev işlerine yönelik pratik fikirler, müşterilerle girilen diyaloglar neticesinde hayatın her alanına yönelik bilgiler, bakış açısı ve daha niceleri. Kadın burada ev içi yaşamını, evdeki sorunlarını, kayınvalidesini, kocasını, çocuğunu kısaca evdeki birçok şeyi bu mutfakta diğer kadınlarla paylaşabilmektedir. Bir anlamda kamusal mutfak kadın için problemlerini, sevinçlerini, endişelerini, korkularını paylaştığı “özel alanın kaçış noktası” bir “katarsis alanı” gibi düşünülebilir.

Öte yandan üretimin mekânı mutfak olsa da kadınlar kooperatif çatısı altında bir araya gelmektedir. Kooperatif kadının çalışma piyasasında yer almasını sağlayan önemli bir oluşumdur. Ve bu oluşumun kadının yaşantısına olumlu yansımaları şu şekildedir:

- Kadınlar arasında dayanışma bilinci oluşmakta ve “birlikten kuvvet doğar” prensibiyle kolektif başarılarla ulaşılmaktadır. Böylece kadınlar arasında arkadaşlık bağları güçlenmektedir. Bu anlamda kooperatifin dayanışmacı yapısı, birleştirici bir rol oynar.
- Kooperatifte yer almak kadının kendine olan güvenini artırmıştır. Bunun yanı sıra başarıyorum duygusuyla birlikte kadının kendine olan inancı ve cesareti de artmıştır.
- Kadınlar kooperatifin sunmuş olduğu fırsatlardan (eğitim gibi) istifade ederek kişisel gelişimlerine katkı sağlamışlardır.
- Kadın iktisadi alanla daha fazla içli dışlı olmaya ve piyasa koşullarını yakından takip etmeye başlamıştır.
- Kooperatif, kadına aile içinde ve sosyal çevresinde toplumsal prestij sağlama işlevini üstlenmiştir.
- Kooperatif kadına hüneri ve başarısı üzerinden kendini diğerlerine tanıtmaya imkânı sunmuştur. Bu süreçte kadın “mutfaktaki edimlerim hafife alınmayacak kadar değerli” anlayışını içselleştirmiştir.
- Kooperatifte yer alan kadın, tüketici durumundan üretici konumuna geçtiğini düşünmekte ve sarf etmiş olduğu emeğin değerinin farkına varmaktadır. Kendi mevcut konumuna olumlu bir perspektif geliştirmektedir.
- Kadın, kooperatif örgütlenmesinin sağladığı organizasyonlar aracılığıyla yeni toplumsal ilişkiler içine girebilmektedir. Bu süreçte kooperatife girmeden önceki mevcut sosyal çevrelerindeki toplumsal bağlarında yıpranmalar görülebilirken diğer taraftan da yeni toplumsal ilişkiler ağına sahip olarak sosyal ve ekonomik arenada görünürlüğü artmaktadır.

Bunun yanı sıra -kurucu kadınların ifadelerinden anlaşıldığı üzere- kadın emeğinin örgütlü yapısı toplumsal hayatta dikkatleri üzerine çeken bir oluşumdur. Bu anlamda kadın kooperatifi kurulduğu bölgede kadın emeğinin öneminin kavranması noktasında destekleyici bir unsurdur diyebiliriz.

O halde kadın kooperatifinin, bireysel ve toplumsal boyutta kadına kazanımları hayli yüksekken, kooperatife ekonomik faaliyet alanı olarak yaklaştığımızda ekonomik boyut, müjdecî bir yansımadan uzaktır. Bu anlamda kadın kooperatifinin, esnek çalışma koşullarını besleyen bir alan olarak ekonomik getirisi geri planda kalmakta ve kadınlar maddî yönden eşlerine bağımlılığını sürdürmektedir. Kamusal alanda yer almak, çalışmak kadına başarıyorum duygusunu vermektedir. Böylelikle kadının kendine olan inanç ve güveni artmıştır. Ancak tüm bunlar aile içinde eşitlik meydana getirmemiştir.

Tüm bunlardan hareketle farklı feminizmler ışığında kooperatif çalışan kadınların mevcut durumunu ele aldığımızda; liberal feministlere göre kadının toplumsal hayat içinde erkeklerle eşit konuma gelebilmesi eğitim ve kamusal dünyada yer alabilmeleriyle mümkün gözükmektedir. Ancak çalışmaya konu olan kadınlar özelinde incelendiğinde durum tam olarak liberal feministlerin iddia ettiği gibi olmamıştır. Eşitsiz işbölümü varlığını korumuş ve kadınlar sosyal, psikolojik ve kısmen de ekonomik avantajlar elde etseler de ev içinde hâlâ aktif olarak kadın emeği kullanılmaktadır. Özel alanı politikleştiren radikal feminist duruş ekseninde ise, kadınlar kamusal alanda çalışsalar dahi ev içinde kocaları için yoğun emek sarf ettiklerine tanık olmaktayız. Bu anlamda kadınların mevcut durumu yeniden üretim ve üretim faaliyetinde yani özel ve kamusal alanda daha fazla enerji, daha fazla zaman harcamalarıyla, Marksist feministlerin de öne sürdüğü gibi “çifte yük”ü üstlenmeleriyle sonuçlanmıştır. Buradan hareketle emek gücü bağlamında erkek ve kadınların kamusal deneyimlerinin eşit olmadığını görmekteyiz. Bu anlamda kooperatif kadınlar için sosyal, psikolojik ve kısmen ekonomik çıkış kapısı olsa da kadınlar, gündelik hayatta daha fazla yük taşımaktan öte geçememişlerdir.

5.2. Öneriler

Feminizmin ileri sürdüğü “kız kardeşlik” kadınların kendiliğinden ve aşkın birliğini ifade etmemektedir. “Kız kardeşlik” birliği, siyasal bir slogan olarak sihirli bir değneği andırıyor olabilir ama bu değneği istenilen doğrultuda kullanmak o kadar da basit değildir. Birlik, amaçta birliktir. Kadınların birbirleriyle ilişkilerinde olan sorunlar yok olmuş değildir ve bu dikkate değer bir durumdur (Mitchell ve Oakley, 1998, s. 20). Söz konusu kooperatif gibi örgütsel yapılsa ve bu örgütlü yapının idamesi de temel de dayanışmaya dayanıyorsa kadınlar arası birlik ve beraberlik oldukça önemlidir. Nitekim

çalışmaya konu olan kooperatif üyesi kadınlar arasında da çatışmalar söz konusudur. Bu çatışmalar çift yönlüdür. Bir yönü üretici kadınlar arasında tezahür ederken, diğer yönü kurucu kadınlarla üretimdeki kadınlar arasında tezahür etmektedir. Bu çatışmalar üretimin organizasyonunu zedelemekte, kooperatifin eşitlikçi ve demokratik yapısını perdelmektedir. Bununla birlikte kadınların içsel dünyalarında da olumsuz yansımaları (can sıkıntısı, mutsuzluk gibi.) neden olmaktadır. Bu anlamda üretici kadınlar arasındaki problemi aşmaya yönelik, esnek görev dağılımı yerine daha planlı bir üretim organizasyonu geliştirilebilir. Diğer taraftan kurucu kadınlarla üretimdeki kadınlar arasındaki çatışmaların yok edilmesine yönelik olarak kooperatif, tabandan bir örgütlenmeyle hayata geçirilmelidir. Böylece yönetimdeki-üretimdeki dikotomisi ortadan kalkacak ve hiyerarşik yapılanma son bulacaktır. Kadınlar arasında eşitlik sağlanacaktır. Bu anlamda hiyerarşik yapının son bulması, kooperatifçiliğin ruhunu oluşturan ilkelere bağlı kalınması ve kooperatifin ekonomik getirisinin optimize edilmesi kadının ikincil konumunun ortadan kalkması ve güçlenmesi bakımından stratejik öneme sahiptir.

Yine kooperatifçiliğin ruhuna uygun yatay bir model oluşturma ve kolektif çözümler üretme yolunda “sorunumu paylaşıyorum” toplantıları düzenlenebilir. Bu toplantılarda ortaya atılan sorunlar kişiselleştirmeden uzak eşitlik, katılımcılık ve şeffaflık ilkelerini mümkün kılar nitelikte olmalıdır. Böylece, hiyerarşiden bağımsız organizasyonel emeğin tesisi lehine bir adım atılmış olur. Aynı zamanda bu durum kooperatif içi güven ilişkisinin kurulmasını ya da korunmasını mümkün kılabilir. Kooperatifçilik felsefesine uygun olarak atılan tüm bu adımlar ekonomik başarıyı da mümkün kılan bir yapıyı besler.

Kadınlar, vergilendirmeler nedeniyle sıkıntılar yaşadığına değiniyor. Buna yönelik olarak vergi oranları düşürülebilir. Kadın kooperatiflerini desteklemeye yönelik vakıf ve kuruluşların da mali sorunlar konusunda -kooperatifin oluşumu ve idamesi sürecinde- kadınların destekçisi olması önem arz etmektedir. Kadın kooperatiflerinin ihtiyaçlarını tespit etmeye yönelik her ilde belediyelerin desteğiyle raporlar hazırlanıp ihtiyaçlar doğrultusunda çözümler sunulabilir.

Mevcut koşullarda, ihtiyaçlar doğrultusunda yereldekilerle organize olmak yapıcı bir adım olabilir. Yerel yönetimler kadınlara mekân tahsis edebilir. Yerel basınla diyalog halinde olunabilir.

Günümüz toplumlarında sosyal ağlar ve internet kullanımı hayli yaygındır. Bu durum, kadın kooperatifi için avantaja dönüştürülebilir. Kadınların online satış için kendi internet siteleri vardır. Ancak buna ek olarak gıda üzerine yoğunlaşan tüm kadın kooperatiflerini kapsayan “yemek sepeti” benzeri bir platform oluşturulabilir. Böylece kullanıcılar buldukları lokasyona yakın yerdeki kadın kooperatiflerinden siparişlerini verebilirler. Böyle bir uygulama da kadın kooperatiflerinin tanınırlığını destekler nitelikte olabilir. Kadın kooperatifinin tanınırlığının ve rağbet görüşünün artması doğrudan ekonomik boyutta bir iyileşmeye de kaynaklık edecektir. Böylece kooperatifin geri planda kalan ekonomik getirisi ön plana çıkacaktır. Bu da kadının emeğinin hak ettiği değeri görmesi demektir. Aynı zamanda kooperatifin geleceğinin de teminatıdır.

Diğer taraftan kadınlar “ortak dili” paylaştıkları bölgedeki diğer kooperatiflerle işbirliği ve işbölümü içinde ortak etkinlikler düzenleyerek toplumsal dayanışmayı mümkün kılarak ekonomik ve sosyal kazanımlar elde edebilirler. Aynı zamanda bu dayanışmaya dayalı etkinlik felsefesi kooperatifin sürdürülebilirliği açısından da motivasyonel bir hareket olabilir.

Kooperatif esnek çalışma koşullarına sahip sosyal güvenlik sistemini aktif etme konusunda yetersiz ve plansızdır. Bu duruma yönelik düzenlemeler yapılmalıdır.

Günümüzde kadın sorunları özellikle de çalışan kadının sorunları tartişılırken ortaya çıkan önemli sorunlardan birisi ev işlerinin kesin olarak kadının görevi olarak görülmesidir. Bu geleneksel rol dağılımı kadının gündelik hayat içinde daha fazla enerji daha fazla çaba harcamasına neden olmaktadır. Sosyalist feministlerin ifade ettiği gibi aile işlerinin düzeninin değişmesi gerekmektedir. Bu düzen ve kadının omuzlarına ifte yük olarak yüklenen bu klasik belirlenimcilik kooperatif vasıtasıyla dönüşüme uğratılabilir. Bu bağlamda kooperatif üyesi kadınların eşlerine ve çocuklarına yönelik olarak kooperatif kapsamında çeşitli farkındalık eğitimleri verebilirler.

Veri toplama sürecinde kadınlarla birlikte olduğumuz süre zarfında ve buna ek görüşme sorularının kendilerine yönetilmesiyle, kadınlar daha önceden dikkate değer bulmadığı gündelik işleyişleri ve sorgulanmamış yaşamları üzerine yeniden düşünmeye başlamışlardır. Bu süreçte kooperatif adeta bilinç yükseltme mekânına dönüşmüştü diyebiliriz. Buradan hareketle son olarak şunu söylemek mümkündür: Kadınların kadın örgütlenmesine yönelik umduklarını bulabilmeleri, umutlarını kesmemeleri ve emeklerinin hak ettiği değeri görmesi adına kadın kooperatiflerine yönelik çalışmalara ağırlık verilmelidir.

KAYNAKÇA

Acar-Savran, G., Tura Demiryontan, N. (2016). *Kadının görünmeyen emeği*. (Baskı 3). İstanbul: Kardelen Yayınları.

Akarçay, E. (2016). Gastronominin toplumsal serüveni: sosyoloji. H. Yılmaz (Ed.). *Gastronomi ve Medya* içinde (s. 212-237). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Aksoy, A.D., Günay, G. (2018). Türkiye’de kadın kooperatifçiliği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53(1), 77- 90.

Aktaş, G. (2013). Feminist söylemler bağlamında kadın kimliği: erkek egemen bir toplumda kadın olmak. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 50(1), 53-72.

Aktaş, G. (2017). Kadın açısından kente ilişkin mekân pratikleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 27, 136- 149.

Altay, S., Sultana, A. (2019). Ataerkillik ve kadının ikincilliği; kuramsal bir analiz. *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 417- 427.

Altunsaban, S., Yay, Ö., Erdem, Ö. (2017). Yöresel mutfak kavramına ilişkin şeflerin bakış açılarının değerlendirilmesi. *II. Rize Turizm Sempozyumu*’nda sunulan bildiri. https://www.academia.edu/35007516/Y%C3%B6resel_Mutfak_Kavram%C4%B1na_%C4%B0li_%C5%9Fkin_%C5%9Eeplerin_Bak%C4%B1%C5%9F_A%C3%A7%C4%B1lar%C4%B1n%C4%B1n_De%C4%9Ferlendirilmesi_Antalya_%C3%96rne%C4%9Fi_On_Evaluat%C4%B1on_Of_Perspective_Of_K%C4%B1tchen_Chefs_About_The_Concept_of_Local_Cuisine_Antalya_Sample (Erişim tarihi: 12. 07. 2019).

Anagün, Ş. S. (2015). Orada olmak: katılımcı gözlem yoluyla anlayış geliştirmek.. A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu (Ed.), *Nitel Araştırmaya Giriş* içinde (85-138). Ankara: Anı Yayıncılık.

Aracı, H., Mızrahi, R. (2010). Kadın yöneticiler ve cam tavan sendromu üzerine bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 149- 156.

Arat, N. (2010). *Feminizmin ABC’si*. İstanbul: Say Yay.

Atasü- Topçuoğlu, R. (2009). Kadın emeği nasıl değersizleşir? enformel alan ve ataerkilliğin eklemlenme mekanizmaları: bilinçli saklama ve saklayarak değersizleştirme, *Praksis*, 20, 87-104.

Aykaç, A. (2018). *Dayanışma ekonomileri üretim ve bölüşüme alternatif yaklaşımlar*. İstanbul: Metis Yayınları.

Aytaç, Ö. (2004). Örgütler: sosyolojik bir perspektif. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 189- 217.

Aytaç, Ö. (2006). Girişimcilik: sosyo-kültürel bir perspektif. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 139-160.

Aytaç, Ö., İlhan, S. (2007). Girişimcilik ve girişimci bir kültür: sosyolojik bir perspektif. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18. 101-120.

Bal, H. (2016). *Nitel araştırma yöntem ve teknikleri*. İstanbul: Sentez Yay.

Barutçu, A. (2015). Bir erkeklik stratejisi: özel alanda eril suskunluk. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 7 (1), 131- 145. http://cins.ankara.edu.tr/13_11.pdf (Erişim tarihi: 05. 10. 2019).

Başak, S., Kınır, S. ve Yaşar, Ş. (2013). *Kadının görünmeyen emeği: ikinci vardiya*. Ankara: Anka Kadın Araştırma Merkezi

Beauvoir, S. (1993). *İkinci cins II: evlilik çağı*. (Çev: B. Onaran). İstanbul: Payel Yayınları.

Belek, U. (2013). Toplumsal cinsiyet algısının statik duruşu. L. Gültekin vd. (Ed.), *Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları* içinde (s.17- 26). Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.

Berktaş, F. (2013). Feminist teoride açılımlar. Y. Ecevit ve N. Karkınar (Editörler), *Toplumsal cinsiyet çalışmaları* içinde (s. 2- 23). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Bhasin, K. (2003). *Toplumsal cinsiyet*. (Çev: K. Ay). İstanbul: Kadav Yayınları.

- Bilgiç, D. N. (2020). Yeni bir kırsal kalkınma, bilindik bir kırsal annelik: ticarileşen yöresel yemeklerin toplumsal cinsiyet rollerine etkisi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40(1), 79- 108.
- Bora, A. (2005). *Kadınların sınıfı ücretli ev emeği ve kadın öznelliğinin inşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, A. (2010). *Günümüzü fark etmek: kadınlarla grup çalışması için rehber*. Ankara: Kader Yay.
- Bozok, M. (2018). Türkiye’de ataerkillik, kapitalizm ve erkeklik ilişkilerinde biçimlenen Babalık. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 10(2), 31-42.
- Cantek, F. (2001). Fakir haneler yoksulluğun ev hali. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 89, 102-131.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar*. (Çev: C. Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Coward, R. (1995). *Şu hain kalplerimiz: kadınlar erkeklere neden teslim olurlar?*. (Çev: A. Bora ve A. Emre). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çetinkaya, Ö. (2005). *Türkiye’nin rekabetçi üstünlüğüne üretici birliklerinin katkısı: Tarih örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çulcu, G. A. (2009). *Türkiye’de girişimci kadınlar: birikim, değişim ve kadınlık halleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- De Certeau, M., Giard, L., Mayol, P. (2015). *Gündelik hayatın keşfi*. (Çev: Ç. Eroğlu, E. Ataçay). Ankara: Dost Kitabevi.
- Demir, Z. (2014). *Modern ve postmodern feminizm*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Doğan, E. Ş. (2013). *Örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Donovan, J. (1997). *Feminist teori*. (Çev: A. Bora, M. Ağduk Gevrek ve F. Sayılan). İstanbul: İletişim Yayınları.

Duguid, F., Durutaş, G., Wodzicki, M. (2015). *Türkiye’de kadın kooperatiflerinin durumu* <http://www.gonenkadin.com/yuklemeler/rapor.pdf> (Erişim Tarihi: 14.04.2019).

Ecevit, Y. (1998). Türkiye’de ücretli kadın emeğinin toplumsal cinsiyet temelinde analizi. A. Berktaş Hacımiraçoğlu (Ed.), *75 yılda kadınlar ve erkekler* içinde (s. 267-284). İstanbul: Tarih Vakfı Yay.

Ecevit, Y. (2003). Toplumsal cinsiyetle yoksulluk ilişkisi nasıl kurulabilir? bu ilişki nasıl çalışılabilir?. *Celal Bayar Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 83-88.

Ecevit, Y. (2013). Emek. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Editörler), *Toplumsal cinsiyet çalışmaları* içinde (s. 24- 49). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Ecevit, Y. (2014). Toplumsal cinsiyet sosyolojisine başlangıç. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Editörler), *Toplumsal cinsiyet sosyolojisi* içinde (s. 3-28). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Esen, C.N., Torun E. (2010). Kadın emeğinin örgütlenmesi ile etkinleştirilmesi. *IX. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, Şanlıurfa: 1, 322- 325.

Geray, C. (2014). *Kooperatifçilik*. Ankara: Nika Yayınevi.

GTB. (2012). Kooperatifçilik ve Kadın Kooperatifleri <http://koop.gtb.gov.tr/data/51f7a6fe487c8e14b4454624/Kooperatif%C3%A7ilik%20ve%20Kad%C4%B1n%20Kooperatifleri%20Kitap%C3%A7%C4%B1k%2018.12.2012.pdf> (Erişim tarihi: 08.09.2018).

GTB. (2012). Türkiye kooperatifçilik stratejisi ve eylem planı 2012-2016. Ankara

GTB. (2017). Türkiye kooperatifçilik raporu 2016

Güneş, F. (2017). Feminist kuramda ataerki tartışmaları üzerine eleştirel bir inceleme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 245- 256.

Günindi Ersöz, A. (2015). Özel alan/ kamusal alan dikotomisi: kadınlığın “doğası” ve kamusal alandan dışlanmışlığı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 80- 102.

Günindi Ersöz, A. (2016). *Toplumsal cinsiyet sosyolojisi*. Ankara: Anı Yay.

Gürbüz, Ş., Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. (Bakı 5). Ankara: Seçkin Yay.

Gürhan, N. (2017). Toplumsal değişme ve yemek kültürü üzerine sosyolojik bir çözümleme: Mardin örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (54), 561-570.

Güriz, A. (2011). *Feminizm, postmodernizm ve hukuk*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Hancı, A. (2004). *Girişimcilikte cinsiyet faktörü ve kadın girişimciler üzerine bir araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hartmann, H. (2006). *Marksizmle feminizmin mutsuz evliliği*. (Çev: G. Aygen). İstanbul: Agora.

ILO&ICA. (2014). Leveraging the cooperative advantage for women's empowerment and gender equality

İnce, Ş. (2014). *Toplumsal ve kültürel dönüşümlerin gündelik hayata yansımaları: 2000'lerde Türkiye'nin mutfağı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnce, Ş. (2015). İki kadın bir mutfak: kadınlararası iktidar ilişkileri. *Moment Dergi*, 2 (2), 135- 156.

Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi Anasözleşmesi <http://koop.gtb.gov.tr/data/549179fcf293703cbcde0b58/4-KADIN%20G%C4%B0R%C4%B0%C5%9E%C4%B0M%C4%B0%20%C3%9CRET%C4%B0M%20VE%20%C4%B0%C5%9ELETME%20KOOPERAT%C4%B0F%C4%B0%20ANAS%C3%96ZLE%C5%9EMES%C4%B0.pdf> (Erişim tarihi: 09.03. 2019).

Kalaycıoğlu, S., Tılıç, H.R. (2001). *Evlerimizdeki gündelikçi kadınlar cömert "abla" ların sadık hanım"ları*. İstanbul: Su Yayınları.

Kandiyoti, D. (1996). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar*. (Çev: A. Bora, F. Sayılan, Ş. Tekeli, H. Tapınç ve F. Özbay). İstanbul: Metis Yayınları.

Kaplan, M. (2011). ‘Kaplumbağa’nın özgürlüğü: kadınlar ve ev içi emek. *Folklor/Edebiyat*, 17(65), 163- 172.

Karadeniz, R.F. (2019). ‘Ulusal kooperatifler’den ‘neoliberal kooperatiflere’: Neoliberal küreselleşme sürecinde kooperatiflerin dönüşümü. F. S. Öngel, U. D. Yıldırım (Ed.), *Krizle Karşı Kooperatifler Deneyimler, Tartışmalar, Alternatifler* içinde (s. 301- 322). İstanbul: NotaBene Yayınları.

Karakaya, H. (2018). Görünmez emek ve ev kadınları. *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 72- 94.

Kasap, F. (2019). *Kırsal alanda kadın örgütlenmelerinin yarattığı güçlenme dinamiği ve erkeklerin konumu: Kilis Ravendalı kadınlar derneği örnek olayı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaypak, Ş. (2014). Toplumsal cinsiyet açısından kente bakmak. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 344-357.

Kaypak, Ş. ve Uçar, A. (2018). Antakya kentinin yemek kültürüne bakışı, *International Journal of Academic Value Studies*, 4(18), 190- 202.

KEDV. (2015). 5. Kadın Kooperatifleri Buluşması Raporu. İstanbul: KEDV. https://www.kedv.org.tr/public/uploads/files/5_Kad%C4%B1n%20Kooperatifleri%20Bulusmasi%20Raporu.pdf (Erişim tarihi: 13.8.2019).

KEİG. (2015). Türkiye’de Kadın Kooperatifleşmesi: Eğilimler ve İdeal Tipler <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/koopweb.pdf> (Erişim tarihi: 09.10.2018).

KEİG. (2018). Kadın Kooperatifleri Klavuzu 2018 http://www.keig.org/wp-content/uploads/2018/11/kooperatif_klavuz_keigWeb.pdf (Erişim tarihi: 17.09.2019).

Kesen, H. (2019). *Feminist teori ve annelik: “feminist politika (2009- 2015) ve amargi dergilerinde (2006- 2015) annelik olgusu”*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Keskin, S. (2014). Türkiye’de kadın girişimcilerin durumu. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(1), 71- 94.
- Köroğlu, E. (2015). *Toplumsal cinsiyet açısından kadın girişimciliği: Elazığ iş kadınları derneği (ELİKAD) üyeleri üzerine sosyolojik bir araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MacKinnon, C. A. (2003). *Feminist bir devlet kuramına doğru*. (Çev: T. Yöney ve S. Yücesoy). İstanbul: Metis Yayınları.
- Majurin, E. (2012). *How women fare in East African Cooperatives: The case of Kenya, Tanzania and Uganda*. Dar es Salaam, Tanzania: Uluslararası Çalışma Örgütü.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev: O. Akınhay ve D. Kömürçü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Molyneux, M. (2016). Ev emeği tartışması ve ötesi. G. Acar Savran, N. Tura Demiryontan (Ed.), *Kadının Görünmeyen Emeği* içinde (s. 115- 156). İstanbul: Yordam yayınları.
- Metin, A. (2011). Kimliğin toplumsal inşası ve geleneksel kadın kimliğinin aktarımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 74- 92.
- Mies, M. (2008). *Son sömürge: kadınlar*. (Çev: Y. Temurtürkan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mies, M. (2011). *Ataerki ve birikim*. (Çev: Y. Temurtürkan). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Mitchel, J., Oakley, A. (1998). *Kadın ve eşitlik*. (Çev: F. Berktaş). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Mülâyim, Z.G. (2010). *Kooperatifçilik*. (Baskı 6). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özateş, Ö. S. (2015). *Malumun ilanı*. Ankara: NotaBene Yayınları.
- Özcan, O. (2007). *Türkiye’de kooperatifçiliğin tarihi gelişimi ve Cumhuriyet dönemi kooperatifçiliği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Özdemir, N. (1981). *Kooperatifçilik*. Ankara: Ankara İktisadi ve İdari İlimler Akademisi.
- Özkaplan, N. (2009). Duygusal emek ve kadın işi/ erkek işi. *Çalışma ve Toplum*, 2, 15-23.
- Özkaya, M. (2009). Kadın girişimcilere yönelik “strateji geliştirmede” yerel yönetimlerle işbirliği içinde olmak, mümkün mü?. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 56- 72.
- Öztürk, M., Y. (2011). Karşılıksız bakım emeği ve kadın istihdamına etkisi. *Kadın Emeği Konferansı TEPAV- ODTÜ*, Ankara: Tepav Yayınları, 54- 62.
- Rowbotham, S. (1987). *Kadın bilinci erkek dünyası*. (Çev: Ş. Alpagut). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Sayer, H. (2011). *Toplumsal cinsiyet eşitliğine erkeklerin katılımı*. Uzmanlık Tezi. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü <https://ailevecalisma.gov.tr/media/2533/handansayer.pdf> (Erişim tarihi: 10. 02. 2021).
- Sultana, A. ve Altay, S. (Nisan 2019). Ataerkillik ve Kadının İkincilliği; Kuramsal Bir Analiz. *E- Şarkiyat İlmî Araştırmalara Dergisi*, 11(1), 417- 427. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/716405> (Erişim tarihi: 21. 09. 2011).
- Şafak, Ş. Çopur, Z. ve Özkan, M. (2006). Çocukların evle ilgili faaliyetlere harcadıkları zamanın incelenmesi. <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/sszcmiao.pdf> (Erişim tarihi: 13.08.2019).
- Taş, G. (2016). Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: kavramsal analizi, tarihsel süreçleri ve dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5), 163- 175.
- Toksöz, G. (2011). *Kalkınmada kadın emeği*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Tuncer, S. (2015). Dışarı çıkmak: özelden kamusal feminist bir saha hikâyesi. *Moment Dergi*, 2 (2), 30-58.

Türk, H., Şahin, K. (2004). Antakya Geleneksel Yemek Kültürü. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2)

Walby, S. (2016). *Patriyarka kuramı*. (Çev: H. Osmanoğlu). Ankara: Dipnot Yayınları.

White, J. B. (1999). *Para ile akraba*. (Çev: A. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yaman, M. (2012). Ataerki: Bir Kavramın Yeniden İnşası: “Eski” Ataerki’den Ataerkil Kapitalizme. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 10(38)

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (Bakı 7). İstanbul: Seçkin Yay.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (Baskı 10). İstanbul: Seçkin Yay.

Yıldırım, S. (2019). Feminist çalışmalarda kadın deneyimlerinin önemi: Simone de Beauvoir örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 145- 150.

<https://www.gelecekturizmde.com/gelecek-turizmde/> (Erişim tarihi: 10.01.2020).

http://kader.org.tr/wpcontent/uploads/2018/09/yonderlik_2011_kiskanlik_rekabet_ve_gorunur_olma.pdf (Erişim tarihi: 17.11.2019).

<https://www.kagider.org/kurumsal/kagider-hakkinda> (Erişim tarihi: 10.01.2020).

<https://www.kedv.org.tr/kedv-ve-kadin-kooperatifleri-hareketi> (Erişim tarihi: 10.01.2020).

<https://medium.com/platformkoop/bir-sosyal-giri%C5%9Fimcilik-%C3%B6rne%C4%9Fi-muhammed-yunus-banglade%C5%9F-a9a2e4dbac2c>
<https://muhammedyunus.okan.edu.tr/tr/muhammed-yunus-kimdir.php> (Erişim tarihi: 15.10. 2020).

<https://muhammedyunus.okan.edu.tr/tr/muhammed-yunus-kimdir.php> (Erişim tarihi: 15.10.2020).

<https://www.ozyegin.edu.tr/tr/girisimcilik-merkezi/girisimcilik-egitimleri/kadin-girisimciligi> (Erişim tarihi: 10.01.2020).

<https://ticaret.gov.tr/haberler/bakan-pekcandan-kadin-kooperatiflerine-destek-aciklamasi> (Erişim tarihi: 6.12. 2020)

https://turkey.embassy.gov.au/ankaturkish/Development_cooperat.html (Erişim tarihi: 10.01.2020).

EKLER

EK-1 ÜRETİCİ KADINLARA YÖNELİK YARI YAPILANDIRILMIŞ SORULAR

Demografik Sorular

- 1) Yaş?
- 2) Eğitim seviyesi?
- 3) Medeni durum?
- 4) Hanede yaşayan kişi sayısı?
- 5) Çocuk sayısı?
- 6) Anne, baba ve çocuk dışında aynı evi paylaştığınız kişi ya da kişiler var mı?
- 7) Hanede çalışan kişi sayısı? Kim ya da kimler çalışıyor?
- 8) Eşiniz ne iş yapıyor?
- 9) Eşinizin ve sizin sosyal güvenceniz var mı?
- 10) Daha önce başka bir işte çalıştınız mı?
- 11) Kaç yıldır kooperatifte çalışmaktasınız?
- 12) Kooperatiften elde ettiğiniz gelir ne kadar? Hane gelirine katkınız ne kadar?
- 13) Haneye giren ortalama aylık gelir ne kadar?

Kadınların ev içi deneyimlerini anlamaya yönelik sorular

- 1) Ev sizin için ne anlama geliyor? Evinizde nasıl vakit geçiriyorsunuz?
- 2) Ev içerisindeki mutfak sizin için ne anlam ifade ediyor? Sizin için önemi nedir? Mutfakta vakit geçirmeyi sever misiniz?
- 3) Evinizde kaç saatinizi mutfakta geçiriyorsunuz?

- 4) Kaç yaşından beri mutfakla iç içesiniz?
- 5) Evlenmeden önce mutfakla aranız nasıldı?
- 6) Evinizde mutfak işleriyle, yemekle, mutfağa alınacaklarla kim ilgilenir? Mutfak alışverişini kim yapar? Siz mi yoksa eşiniz ya da çocuklarınız karışır mı?
- 7) Eşiniz mutfağa girer mi? Girdiğinde neler yapar?
- 8) Ev içerisindeki işbölümü hakkında ne düşünüyorsunuz?
- 9) Sizce mutfakla meşgul olmak sizin sorumluluğunuz mu?
- 10) Eşiniz, aileniz ve sosyal çevrenize(akrabalar, komşular vs.) göre mutfak pratikleriyle meşgul olmak kimin sorumluluğu/görevi?
- 11) Ev içerisinde kadın olarak hangi işlerden sorumlusunuz? Bunları kadının görevi olarak düşünüyor musunuz?
- 12) Mutfağınızda en çok neyi önemsiyorsunuz? (düzen, mekan, içindekiler vs.)
- 13) Mutfakta temizlik yaparken, yemek pişirirken ya da mutfağı düzenlerken kurallarınız var mı?
- 14) Yemek sizin için ne anlama geliyor? Yemek yaparken ne hissediyorsunuz? Yemek yapmayı seviyor musunuz?
- 15) İşten eve gidince zamanınızın büyük bir bölümünü nerede geçiriyorsunuz?
- 16) Evinizdeki mutfağı iş yerinizdeki mutfakla karşılaştırdığınızda neler söyleyebilirsiniz?

Kadınların kooperatif deneyimlerini anlamaya yönelik sorular

- 1) Çalışmaya nasıl karar verdiniz?
- 2) Bu işi nasıl buldunuz? Yani nasıl haberdar oldunuz?
- 3) Neden kooperatifte çalışmayı tercih ettiniz?

- 4) Kooperatif hakkında düşünceleriniz nelerdir?
- 5) Kooperatifteki çalışma ortamınızı nasıl değerlendiriyorsunuz?
- 6) Kooperatifte mutfakta kaç saat çalışıyorsunuz?
- 7) Kooperatifte neler yapıyorsunuz? Bir gününüzü anlatın desem neler söylersiniz?
- 8) Hangi ürünleri üretiyorsunuz? Mutfakta neler pişiyor?
- 9) Kooperatifteki mutfak sizin için ne anlam ifade ediyor?
- 10) Siz mutfak odaklı bir kooperatifte çalışıyor olmayı nasıl değerlendiriyorsunuz? Seviyor musunuz?
- 11) Kooperatif içerisinde birden fazla kadınla aynı mutfağı paylaşıyorsunuz. Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu durumdan memnun musunuz? Değilse neden?
- 12) Kooperatifte çalışmaya başladığınız andan itibaren diğer kadınlarla anlaşmazlıklar yaşadınız mı? Yaşadıysanız daha çok hangi konularda?
- 13) Kooperatifte iş bölümü nasıl, neye göre belirleniyor?
- 14) Kooperatifte mutfak alışverişini kim yapar? Alınacaklara kim karar verir? Ürünler nereden alınır? Kooperatifte yaptığınız ürünlere kim karar verir? Karar verme sürecine siz de katılır mısınız?
- 15) Kooperatifte çalışmaya başlamanızla birlikte ev içerisindeki işbölümünde değişiklikler meydana geldi mi?
- 16) Kooperatifte çalışmaya başladıktan sonra zamanınızın büyük bir bölümünü mutfakta geçiriyorsunuz. Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?
- 17) Kooperatifteyken gün içerisinde kadınlarla bir aradasınız. Gün içerisinde genel olarak konuştuğunuz konular nelerdir? (yemek tarifleri, ev içindeki işler vs.)
- 18) Mutfak sizin için sosyalleşmede bir araçtır diyebilir miyiz? Yoksa çalışmaya başlamadan önce daha fazla sosyalleşme imkânınız oluyor muydu?

19) Sizin mutfakla ilgili bir işle meşgul olmanız ve bunun üzerinden para kazanıyor olmanızı eşiniz nasıl değerlendiriyor?

20) Kooperatifte çalışmaya başlamak için eşinizden izin aldınız mı? Eşinizin sizin çalışmanızla ilgili tutumu nasıldır? Başka iş olsaydı da izin verir miydi? Yoksa sadece kadınlardan oluştuğu için mi daha kolay izin verdi?

21) Kooperatiften kazanmış olduğunuz paranın idaresi ne derece sizde? Kazanmış olduğunuz parayı kendi ihtiyaçlarınızı karşılamaya dönük mü harcıyorsunuz?

22) Sizce kooperatifte çalışmaya başladıktan sonra ev içerisindeki mutfak işlerinizin(yemek, bulaşıkların yıkanması vs.) kıymeti anlaşıldı mı? Bunlarla ilgili aksama olduğu durumda sorun ortaya çıkıyor mu?

23) Kooperatifte çalışmaya başladıktan sonra sosyal çevrenizin(akrabaların, komşuların, arkadaşların vs.) size olan bakışı değişti mi?

24) Ev içerisinde ve kooperatifte mutfakla ilgili işlerle uğraşan bir kadın olarak kendinizi, kadın olmayı nasıl tanımlıyor ve değerlendiriyorsunuz?

25) Kooperatifte kadınların dayanışma içinde olduğunu düşünüyor musunuz? Ortaklaşa bir iş sonucunda başarıya ulaştığınızı düşünüyor musunuz? Bir arada dayanışma içinde daha güçlü olduğunuzu düşünüyor musunuz? Öyleyse bu sizi kocanıza, ailenize karşı daha güçlü kıldı mı?

26) Kooperatif içerisinde eğitimler aldınız mı? Eğer aldıysanız bu eğitimlerin size katkısı nasıldır?

27) Kooperatifin size katkısı nelerdir? Kooperatife katıldığınız zamandan itibaren yaşamınızda neler değişti? Kendinizde nelerin keşfine olanak sağladı?

28) Kooperatifte çalışmaya başladıktan sonra mutfak işlerine karşı bakışınız değişti mi? (Örn: yaptığınız işleri önemsemeye başladınız mı?)

29) Kooperatif içerisinde unutamadığınız bir anınız var mı?

30) İlk kazandığınız parayla ne yaptınız?

31) Kooperatifin gıda ürünleri dışında başka bir etkinlik alanıyla faaliyette bulunmasını ister miydiniz? Neler mesela? Neden?

32) Kooperatif beklentilerinizi karşılayabildi mi? Keşke şu olsaydı ya da keşke şu olmasaydı dediğiniz şey/ şeyler var mı?

EK-2 KOOPERATİF KURUCULARINA YÖNELİK YARI YAPILANDIRILMIŞ SORULAR

Demografik sorular

1) Yaşınız?

2) Medeni durum?

3) Eğitim düzeyi?

4) Kooperatif kurmadan/girişimci olmadan önceki çalışma geçmişi?

5) Meslek?

6) Hanede yaşayan kişi sayısı?

7) Çocuk sayısı?

8) Hanede çalışan kişi sayısı?

9) Haneye giren aylık ortalama gelir?

Kooperatife yönelik sorular

1) Kooperatif kurma düşüncesi nasıl oluştu? Neden kadın kooperatifi kurmayı düşündünüz?

2) Kooperatif sizin için ne anlam ifade ediyor?

3) Neden sadece mutfak pratiklerini içeren bir kooperatif kurdunuz?

4) Kooperatifin kuruluş aşamasında ve daha sonra kooperatifi hayatta tutma sürecinde ne gibi güçlüklerle karşı karşıya kaldınız?

- 5) Kooperatifin kuruluşu ve sonraki süreçte maddi ve kurumsal destek aldınız mı?
- 6) Üretim, satış, gelir gibi konularda sorun yaşıyor musunuz?
- 7) Kadın olmanın dezavantajını hissettiniz mi?
- 8) Organize olurken zorluk yaşadınız mı? Bu süreci anlatır mısınız?
- 9) Kooperatif çatısı altında birçok kadın bir arada ortaklaşa bir şeyler yapmakta. Siz bir kurucu olarak bu süreçte kadınlar arası ilişkiler üzerine neler söyleyebilirsiniz?
- 10) Kooperatif kurucuları ya da çalışan diğer kadınlar arasında sorun yaşanır mı? Yaşanıyorsa sorun çözümü nasıl gerçekleşir?
- 11) Her bir kadın ilk kuruluşundan beri var mı?
- 12) Sizi bir kadın girişimci olarak düşündüğümüzde girişimci olmanız yaşamınızdaki diğer sorumluluklarınız için engel oluşturur mu?
- 13) Girişimci kadın olmanın iyi yanları ve kötü yanları nelerdir?
- 14) Girişimci kadın olarak yönetici/kurucu konumda oluşunuz çalışan diğer kadınlarla ilişkinizi nasıl etkiliyor?
- 15) Kooperatifte karar mekanizması nasıl işliyor?
- 16) Hane içerisinde karar verme sürecinde etkin misiniz?
- 17) Anne- baba- eşinizden girişimci olan var mı?
- 18) Başarılı bir kadın girişimci nasıl olmalıdır?
- 19) Kooperatifi kurduktan sonra hayatınızda neler değişti? Sizin üzerinizdeki etkisi ne şekilde?
- 20) Sizin gözünüzden bu kadınların hayatına nasıl dokundunuz?
- 21) Kooperatife yönelik gelecek hedefleriniz var mıdır? Nelerdir?

Ev içi deneyimlerini anlamaya yönelik sorular

- 1) Ev sizin için ne anlama geliyor? Evinizde nasıl vakit geçiriyorsunuz?
- 2) Ev içerisindeki mutfak sizin için ne anlam ifade ediyor? Sizin için önemi nedir? Mutfakta vakit geçirmeyi sever misiniz?
- 3) Evinizde kaç saatinizi mutfakta geçiriyorsunuz?
- 4) Kaç yaşından beri mutfakla iç içesiniz?
- 5) Evlenmeden önce mutfakla aranız nasıldı?
- 6) Evinizde mutfak işleriyle, yemekle, mutfağa alınacaklarla kim ilgilenir? Siz mi yoksa eşiniz ya da çocuklarınız karışır mı?
- 7) Eşiniz mutfağa girer mi? Girdiğinde neler yapar?
- 8) Ev içerisindeki işbölümü hakkında ne düşünüyorsunuz?
- 9) Sizce mutfakla meşgul olmak sizin sorumluluğunuz mu?
- 10) Eşiniz, aileniz ve sosyal çevrenize(akrabalar, komşular vs.) göre mutfak pratikleriyle meşgul olmak kimin sorumluluğu/görevi?
- 11) Ev içerisinde kadın olarak hangi işlerden sorumlusunuz? Bunları kadının görevi olarak düşünüyor musunuz?
- 12) Mutfağınızda en çok neyi önemsiyorsunuz? (düzen, mekan, içindekiler vs.)
- 13) Mutfakta temizlik yaparken, yemek pişirirken ya da mutfağı düzenlerken kurallarınız var mı?
- 14) Yemek sizin için ne anlama geliyor? Yemek yaparken ne hissediyorsunuz? Yemek yapmayı seviyor musunuz?
- 15) İşten eve gidince zamanınızın büyük bir bölümünü nerede geçiriyorsunuz?
- 16) Evinizdeki mutfağı iş yerinizdeki mutfakla karşılaştırdığınızda neler söyleyebilirsiniz?